

Politiske identiteter og kønspolitiske holdninger i tre generationer

Christensen, Ann-Dorte; Tobiasen, Mette

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/freia.13637554](https://doi.org/10.5278/freia.13637554)

Publication date:
2007

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Christensen, A.-D., & Tobiasen, M. (2007). *Politiske identiteter og kønspolitiske holdninger i tre generationer*. FREIA - Center for Kønsforskning, Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. FREIA's tekstserie Nr. 64 <https://doi.org/10.5278/freia.13637554>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Ann-Dorte Christensen & Mette Tobiasen

Politiske identiteter og kønspolitiske holdninger i tre generationer

Forskningsrapport, pilotundersøgelse,
Aalborg Universitet, 2007

FREIA

Tekst
December 2007

64

*Center for Kønsforskning i Aalborg
Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tel: + 45 9940 8310, Fax: + 45 9940 0044
Mail: cirka@ihis.aau.dk, www.ihis.aau.dk/freia/index.php
ISSN: 0907-2179*

Ann-Dorte Christensen & Mette Tobiasen

**Politiske identiteter og kønspolitiske holdninger i
tre generationer**

Forskningsrapport, pilotundersøgelse,
Aalborg Universitet, 2007

Ann-Dorte Christensen & Mette Tobiasen
Politiske identiteter og kønspolitiske holdninger i tre generationer

Tekst udgivet af
FREIA – Center for Kønsforskning i Aalborg
Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tel.: +45 9940 8310

Tryk:
Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold

Download:
<http://www.ihis.aau.dk/freia/skriftserie/index.php?id=8&st=2>

Layout og redigering:
Cirkeline Kappel

ISSN: 0907-2179

FREIA's tekstserie indeholder foreløbige arbejdstekster, papers til konferencer og seminarer, projektbeskrivelser, foredragsmanuskripter, kapitler fra bøger mv. lavet af forskere med tilknytning til FREIA eller forskere, som har besøgt centret. Formålet med tekstserien er at udbrede kendskabet til FREIA's aktiviteter både internt og eksternt. Det indholdsmæssige ansvar for de omtalte tekster påhviler alene forfatteren. Redaktører af serien er Anna-Birte Ravn og Ann-Dorte Christensen. Teksterne kan bestilles ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, tlf. 9940 8310, e-mail: cirka@ihis.aau.dk.

Forord

Denne rapport bygger på en pilotundersøgelse, som vi lavede i 2004 om forskellige generationers politiske identiteter med særlig vægt på politiske deltagelse, politisk forbrug og kønspolitiske holdninger.

Den første del af undersøgelsen består af en kvantitativ oversigt over deltagelsesprofilerne i tre generationer. Den anden del, som er den primære, er baseret på fokusgruppeinterviews med tre sociale grupper i tre generationer: studerende i 90-erne generationen; offentligt ansatte mellemlag i 68-generationen; pensionerede arbejdere i krisegenerationen

I rapporten redegøres der i *kapitel 1* for undersøgelsens baggrund, teoretiske udgangspunkter samt empiriske metoder. I *kapitel 2* sammenfattes undersøgelsens hovedresultater, hvilket bl.a. udmøntes i opstilling af temaer og spørgsmål til videre forskning på områder. I de efterfølgende *kapitler 3 og 4* foretages der en grundig redegørelse for de empiriske resultater af analysen af fokusgruppeinterviewene.

Vi vil først og fremmest takke de personer, som stillede sig til rådighed ved at indgå i en af de tre fokusgrupper. Derudover også tak til de to studentermedhjælpere, som har arbejdet med på projektet. Det drejer sig dels om Signe Nørgaard Haagensen, som varetog en række opgaver i forbindelse med fokusgruppeinterviewene, og Sara Marie Jensen, der har bidraget til færdiggørelse af manus.

Ann-Dorte Christensen og Mette Tobiasen
December, 2007

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	2
Kapitel 1. Undersøgelsens baggrund, begreber og empiriske design.....	4
Forståelser af generation og køn.....	4
Operationalisering og analysedesign.....	7
Centrale begreber.....	10
Empirisk metode og dataindsamling.....	15
Politiske deltagelsesprofiler – en kvantitativ oversigt.....	19
Kapitel 2: Undersøgelsens hovedresultater og spørgsmål til videre forskning.....	24
Politiske identiteter.....	24
Kønsrelationer og kønspolitiske holdninger.....	31
Kapitel 3: Empirisk analyse af politiske identiteter i tre generationer.....	35
Gruppe 1: Arbejdere i krisegenerationen.....	36
Politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer.....	36
Rummet for politisk deltagelse.....	38
Tilhørsforhold.....	39
Politisk myndiggørelse.....	40
Opsamling.....	41
Gruppe 2: Mellemlag i 68-generationen.....	41
Politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer.....	41
Rummet for politisk deltagelse.....	46
Tilhørsforhold.....	47
Politisk myndiggørelse.....	47
Opsamling.....	47
Gruppe 3: Studerende i 90er-generationen.....	48
Politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer.....	48
Rummet for politisk deltagelse.....	53
Tilhørsforhold.....	54
Politisk myndiggørelse.....	56
Opsamling.....	56
Kapitel 4: Empirisk analyse af kønsrelationer og kønspolitiske holdninger.....	58
Gruppe 1: Arbejdere i krisegenerationen.....	58
Kvinderum og manderum i arbejdsliv og faglig organisering.....	59
Arbejdsliv-familieliv.....	61
Holdninger til kønspolitiske spørgsmål og bevægelser.....	62
Opsamling.....	64
Gruppe 2: Mellemlag i 68-generationen.....	64
Arbejde-familie.....	66
Holdninger til kønspolitiske spørgsmål og bevægelser.....	67
Opsamling.....	69
Gruppe 3: 90er-generationen.....	69
Køn i studiemiljøerne – mellem ligestilling og kønsstereotype konstruktioner.....	69
Strategier i forhold til familie og arbejdsliv.....	72
Holdninger til kønspolitiske spørgsmål og bevægelser.....	75
Opsamling.....	76
Litteratur.....	78

Indledning

Tiltagende globalisering, multikulturalisme og medialisering har skabt nye sociale skillelinjer, ændret politiske fællesskaber og givet grobund for nye kulturelle udtryksformer og forbrugsmønstre. Disse ændringer påvirker os alle, men på forskellig måde, afhængig af hvilken klasse, vi tilhører; hvilket køn, vi har, samt hvilken generation, vi hører til. Udgangspunktet for denne undersøgelse er, at grundlæggende sociale, politiske og kulturelle ændringer har store konsekvenser både for politikken form og indhold. Politiske fællesskaber i politiske partier, fagbevægelse og sociale bevægelser har i dag en anden betydning end tidligere, idet de ikke længere nødvendigvis er den primære grundstamme i den politiske identitetsdannelse.

Denne pilotundersøgelse har til formål at udbygge forståelsen af forskellige generationers politiske identiteter med særlig vægt på politisk deltagelse, politisk forbrug og kønspolitiske holdninger. Undersøgelsen er tilrettelagt som en pilotundersøgelse, idet den er mere eksplorativ og tesegenererende end orienteret om belysning af hypoteser eller omstilling af fyldestgørende konklusioner. Det overordnede formål er med udgangspunkt i tre forskellige *generationer at indkredse grundlæggende samfundsmæssige forandringsprocesser med særlig vægt på politiske identitetsdannelse og kønsrelationer.*

Undersøgelsen er foretaget i 2004. Den indledes med en kvantitativ oversigt, der sammenligner de politiske deltagelsesprofiler over tre generationer. Herudover bygger den primært på kvalitative data i form af tre fokusgruppeinterviews med udvalgte grupper i tre forskellige generationer:

pensionerede arbejdere i krisegenerationen, som er over 70 år (født før 1935)
offentligt ansatte mellemlag i 68-generationen, som er mellem 44-58 år (født mellem 1945 og 1959)
studerende i 90er-generationen, som er mellem 20-28 år (født mellem 1975 og 1983).

På den baggrund vil den kvalitative undersøgelse ikke være dækkende for alle i de pågældende generationer, men kun for de sociale grupper, der er inddraget.

Rapporten¹ falder i fire hovedkapitler. I første kapitel redegør vi for de teoretiske og metodiske rammer. Det sker gennem præcisering af vores udgangspunkt i generationer, afklaringer af centrale begreber, redegørelse for metode og endelig en kort præsentation af de politiske deltagelsesprofiler i de tre generationer baseret på kvantitative baggrundsdata. I andet kapitel sammenfattes hovedresultaterne af den empiriske undersøgelse. Tredje del er en mere detaljeret fremstilling af de empiriske resultater vedr. politiske identiteter og fjerde del en

¹ Rapporten er en samlet fremstilling af hovedresultaterne af analysen af de tre fokusgruppe-interviews. Resultaterne fra undersøgelsen indgår også i Tobiasen (2005) og Christensen (2007).

fremstilling af de empiriske resultater om kønsrelationer og kønspolitiske holdninger.

Kapitel 1.

Undersøgelsens baggrund, begreber og empiriske design

Forståelser af generation og køn

I sit klassiske essay "*The Problem of Generations*" introducerede Karl Mannheim den betydning som sociologiske generationer havde som en central samfundsmæssig stratifikationsfaktor. Begrebet blev formuleret som en del af et bredere program for videnssociologi, hvor det bl.a. var Mannheims formål at forstå videnssamfundet ikke kun ud fra klasser. Mannheim lagde vægt på, at det er de fælles historiske, sociale og kulturelle erfaringer, der kendetegner og konstituerer en generation.

"The fact of belonging to the same class, and that of belonging to the same generation or age group, have this in common, that both endow the individuals sharing in them with a common location in the social and historical process, and thereby limit them to a specific range of potential experience, predisposing them for certain characteristic mode of thought and experience, and a characteristic type of historically relevant action. Any given location, then, excludes a large number of possible modes of given locations of thought, experience, feeling, and action, and restricts the range of self-expression open to individual to certain circumscribed possibilities" (Mannheim, 1952:291).

Mannheim lægger altså vægt på sociologiske generationers fælles historiske, sociale og kulturelle erfaringer, der kommer til udtryk i forhold til specifikke handlings-, tanke- og erfaringskabende relationer. Han understregede også, at især erfaringer fra ungdomsårene har en stor betydning. Det kan fx være store krige, økonomiske kriser eller sociale og politiske konflikter. Disse erfaringer konstituerer bestemte generationer i fælles handlings- og tolkningsmønstre.

Denne klassiske forståelse af sociologiske generationer har dannet udgangspunkt for *generationsforklaringen*, som er én måde at tolke alderseffekter på inden for den politiske sociologi. Generationsforklaringen bygger på en forventning om, at generationerne er konstitueret omkring specifikke kendetegn. Fundamentet for disse kendetegn er skabt i ungdomsårene, og de vil mere eller mindre præge en generation gennem de forskellige livsfaser (Jennings & Niemi, 1981; Andersen m.fl., 1993; Frønes, 2000). Set i forhold til politisk adfærd har generationstilgangen ofte en særlig interesse for ungdommens politiske deltagelsesmønstre og værdier, da denne periode betragtes som et spejl eller et forstørrelsesglas for fremtiden (Svensson & Togeby, 1986).

En anden måde at tolke alderseffekter på er *livscyklusforklaringen*. Her er det ikke generationen, men i stedet livsfasen, der anses som afgørende, og forskelle i

politiske holdninger og politisk deltagelse forklares ud fra forskellige livsfaser. Det vil ofte være således, at mange medborgerroller vil være forbundet med forskellige livsfaser. Fx har forælderroller en stor betydning for, hvorvidt man forholder sig til den lokale velfærdsstat og i givet fald hvordan (Verba & Nie, 1972; Christensen & Siim, 2001; Andersen m.fl., 1993).²

I denne undersøgelse er det generationer og ikke livsfaser og bestemte begivenheder, der er udgangspunktet, og vi vil forstå *generationer som personer, der er født inden for en given tidsperiode, der danner ramme om kollektive erindringer og fælles handlings- og fortolkningsmønstre.*

Når vi har valgt at fokusere på generationer er det ud fra formodningen om, at nogle af de centrale ændringer i politikens form og indhold kan lokaliseres som generationsspecifikke forskelle. Fx har vi en formodning om, at ældre generationer føler en højere grad af tilknytning til de traditionelle politiske fællesskaber som politiske partier og fagbevægelse end yngre generationer. Vi har også en forventning om, at når de unge i dag er mindre aktive end tidligere generationer af unge, så hænger det ikke nødvendigvis sammen med mangel på viden om politik, men snarere at de ikke kan se de nuværende politiske deltagelsesformer som brugbare i deres egne livspolitiske projekter.

I og med at datagrundlaget i nærværende pilotundersøgelse begrænser sig til belysning af tre grupper i tre generationer, skal det understreges at vi *ikke* konkluderer på generationerne. Begrundelsen for at generationsperspektivet alligevel inddrages i denne pilotundersøgelse er dels, at det repræsenterer det teoretiske perspektiv, som ligger til grund for udvælgelsen af grupperne (jf. senere) og dels at vi ønsker at generere teser i forhold til kommende undersøgelser.

På en række områder udgør *køn* en betydningsbærende faktor i forhold til generationernes konstruktion af politiske identiteter. Set i et historisk perspektiv har der været store forskelle i kvinders og mænds forhold til politik og deres relationer til den offentlige sfære. Kønnen har været både en ulighedsskabende og meningsbærende faktor, der har haft betydning for kvinders og mænds politiske identitetsdannelse. Selv om danske kvinder i dag er velintegrerede i politik, har mænd fortsat på en række områder mere politisk magt og indflydelse end kvinder, først og fremmest. På den anden side har den danske demokratiske

²

I konkrete analyser er det vanskeligt at skelne mellem generations- og livscyklusforklaringer. Det kræver analyser, hvor den samme generation interviewes i forskellige livsfaser. Det gælder fx Erik Jørgens Hansens ungdomsforløbsundersøgelse (Hansen, 1995). Endvidere er Beverley Skeggs analyse af engelske arbejderkvinder et godt eksempel på en mere kvalitativt orienteret analyse, der bygger på diskursanalyser og interviews og med samme generation gennem forskellige livsfaser (Skeggs, 1997). Udover generations- og livscyklusforklaringer er det vigtigt at være opmærksom på periodeeffekter – dvs. centrale begivenheder i en bestemt periode, som påvirker hele befolkningen. Angrebet på World Trade Center 11/9, 2001 er et markant nyere eksempel på en sådan periodeeffekt.

model på en række områder været et godt udgangspunkt for at integrere kvinder i organisationer, foreninger og i den lokale velfærdsstat. Dette skyldes bl.a., at der har været en tæt sammenhæng mellem det politiske system og hverdagslivets politikker i det civile samfund. Denne sammenhæng mellem 'politik fra neden' og 'politik fra oven' er en historisk grundpille i det danske demokrati og en afgørende faktor for den politiske integration, der gennem forrige århundrede fandt sted først af bønder, siden af arbejdere og til sidst af kvinder (Christensen & Siim, 2001).

Med betegnelsen 'kvindevenlige velfærdsstater' har nordiske kønsforskere gennem de sidste tre årtier understreget betydningen af kvinders politiske mobilisering både i de politiske institutioner og i det civile samfund, ligesom også velfærdsstatens kvindevenlige potentiale er blevet fremhævet gennem en omfattende offentliggørelse af reproduktive områder i tilknytning til fx børne- og ældreomsorg (Hernes, 1987; Bergqvist m.fl., 1999).

For kvinderne i de tre generationer i denne undersøgelse har rammerne omkring deres politiske og kønspolitiske identitetsdannelse været meget forskellige og tæt knyttet til de ændringer, der gennem de sidste mere end 50 år er sket i kønnes placering i skæringsfeltet mellem familie og arbejde/den private familiesfære og den offentlige politiksfære.

Vi har derfor en forventning om, at vi med kønnet som optik kan lokalisere centrale samfundsmæssige og politiske ændringer, som vil afspejle sig både inden for og på tværs af generationerne. Vi forventer at kønnes positioner er markerede inden for generationerne, hvor forskellen i kvinders og mænds hverdagsliv vil fremstå som meningsbærende elementer i de politiske identiteter. På tværs af generationerne forventer vi også, at de store ændringer, der er sket i forhold til køn, ligestilling og politik vil være en af de faktorer, som kan forklare centrale ændringer i indholdet i de politiske identiteter, fx i forhold til tilknytningen til politiske fællesskaber og i forhold til den subjektive opfattelse af betydningen af viden og kompetencer.

Med andre ord er vores grundlæggende formodning, at undersøgelsens kombination af et generations- og et kønsperspektiv for det første kan være med til at videreudvikle forståelsen for de ændringer, der har været i både kvinders og mænds politiske identiteter. For det andet at undersøgelsen kan være med til at kaste lys på nogle af de demokratiske udfordringer, der i dag er forbundet med de tre generationers opfattelse af og tilhørsforhold til politiske fællesskaber og demokratisk deltagelse.

Men der er også en række begrænsninger forbundet med et generationsudgangspunkt og med denne analyses specifikke kombination af køn og generation. Som allerede Mannheim understregede skal sociologiske

generationer ikke opfattes som en erstatning, men snarere som en tilføjelse til andre kategorier som fx klasse. Ideelt set burde et analytisk design kombinere generationskategorien ikke kun med køn, men også med andre ulighedsskabende kategorier som klasse og etnicitet. Den stigende opmærksomhed på intersektionalitetsanalyser (især i kønsforskningen) er netop et udtryk for ambitionen om at skabe sådanne dynamiske analyser. “*Rather than examining gender, race, class, and nation as distinctive social hierarchies, intersectionality examines how they mutually construct one another*” (Collins, 2000:157).

En anden svaghed ved generationstilgangen er, at der vil være en tendens til, at man overbetoner ligheder og overser forskelle inden for generationerne. Dette kan føre til for stereotype billeder af den enkelte generation. En tredje svaghed er, at respondenterne konstruerer sig selv som medborgere og som køn fra forskellige livsfaser. Fx vil de to ældste generationer have flere tolkningsrammer end de unge – de kan fx skelne mellem, hvordan de opfattede tingene tidligere, og hvordan de ser på det i dag (Bjerrum Nielsen og Rudberg, 2000:425).

Vi er opmærksomme på disse begrænsninger og har forsøgt at tage højde for dem gennem en strategisk sammensætning af de udvalgte generationer og i form af både forsigtighed og gennemsigtighed i forhold til analyserne. Lad os da præcisere, hvordan vi har sammensat de grupper, vi har interviewet og hvilke forbehold, det giver anledning til at rejse.

Operationalisering og analysedesign

For at tydeliggøre forskellene har vi for det første lagt vægt på, at generationerne skal repræsentere en forholdsvis stor *aldersmæssig* spredning (over 70 år; 44-58 år; 20-28 år). For det andet at de tre generationer i så vid udstrækning som muligt skal omfatte sociale grupper, som har haft en *historisk betydning* i forhold til de forandringsprocesser, der har kendetegnet rammerne omkring den specifikke generation. Vi opfatter disse grupper, som centrale aktører, fordi de har haft den rolle, som Jakob Alsted betegner som *forandringens bærere* (2001). Endelig – for det tredje – skal vores udvalg opfattes som *best cases* i den forstand, at vi, i forhold til krisegenerationen, har forsøgt at indkredse de ’traditionelle arbejdere’; de typiske ’68-ere’ og endelige de ’senmoderne reflektive individualister’ blandt nutidens unge.

Dermed er vi ovre i begrænsninger ved designet, idet der på tværs af generationerne er fokuseret på *forskellige sociale grupper*, alle bestående af etnisk hvide danskere. Kriteriet har som nævnt været, at vi har lagt vægt på de klasser og sociale grupper, der i tilknytning til de udvalgte generationer, formodes at have spillet en politisk rolle i den historiske kontekst omkring generationerne. Det har for krisegenerationens vedkommende været arbejderklassen, mens det for 68-generationen har været de offentlig ansatte mellemlag og for 90er-generationen studerende, som formodes at besidde en høj

grad af vidensbaserede ressourcer. På den måde afspejler den sociale mobilitetshistorie sig i vores konstruktion af de tre grupper, idet den udvikling, der har været i forhold til stigende uddannelsesniveau og forskydninger i klassestrukturen, slår igennem som generationsspecifikke forskelle. I analysen er vi opmærksomme på, at de tre generationers samfundsmæssige og politiske position som centrale aktører er snævert forbundet med en bestemt historisk kontekst. Men der vil ikke være mulighed for at tolke på forskelle mellem klasser og sociale grupper på tværs af generationer, men udelukkende for at se på klassetilhørsforholdets betydning for den politiske identitetsdannelse inden for den enkelte sociale gruppe. Vi har derfor også været meget omhyggelige i vores ordvalg, og da vi hverken kan tolke på generationer eller klasser, omtaler vi i analysen enten den specifikt udvalgte gruppe eller bruger den rent analytiske betegnelse (Gruppe 1-3). De anvendte betegnelser er:

- Arbejdere i krisegenerationen – gruppe 1
- Mellemlag i 68-generationen – gruppe 2
- Studenter i 90er-generationen – gruppe 3

Ud fra disse overordnede kriterier har vi sammensat de tre generationer på følgende måde³:

Krisegenerationen: er født før 1935 og altså over 70 år i 2004. Vi har her valgt at fokusere på arbejderklassen som den centrale aktør, qua bl.a. deres betydningsfulde rolle i bærende politiske fællesskaber som politiske partier og i fagbevægelsen. Denne gruppe er vokset op i 1930'ernes og 1940'ernes økonomiske og sociale utryghed. Det var en periode med forholdsvis skarpe sociale opdelinger, med utryghed og politisk ustabilitet samt med en tydelig kønsarbejdsdeling både i arbejdslivet og familien. I forhold til kønsrelationerne er de fleste i krisegenerationen vokset op med en traditionel opdeling i kvinde- og mandeområder med mændene som de primært ansvarlige for forsørgelse og kvinder for omsorg. Denne opdeling blev dog forvaltet med store forskelle afhængig af, hvilken klasse man kom fra. Mens ugifte kvinder, enker og fraskilte, der indgik som en del af den lønnede arbejdskraft, havde gifte kvinder kun lønarbejde i det omfang, det var nødvendigt for at supplere mandens indkomst, fx som medhjælpende hustruer i landbruget eller gifte kvinder i arbejderklassen (Andersen m.fl., 1993; Borchorst & Siim, 1984).

Fokusgruppen i denne undersøgelse består af pensionerede faglærte og ufaglærte arbejdere fra tre store industrivirksomheder i Aalborg: C.W. Obels Tobaksfabrik, Eternitfabrikken og Cementfabrikken Rørdal. I fokusgruppen

³ Det er værd at bemærke, at ikke alle relevante generationer er medtaget. Fx er efterkrigsgenerationen (født mellem 1935 og 1944) og 80er-generationen (født mellem 1960-1974) ikke medtaget (Andersen, 1998:68)

indgår der to kvinder fra C.W.Obel og to mænd fra henholdsvis Eternitten og Rørdal.⁴

68-generationen: er født mellem 1945-1959 og er altså mellem 44 og 58 år i 2004. Vi fokuserer her på grupper inden for mellemlagene, som for denne generation har spillet en aktiv rolle i de omfattende forandringer, der har fundet sted fra 1970'erne og frem. Denne sociale gruppe, som er vokset op i efterkrigstiden, har været en drivkraft i de omfattende politiske og kulturelle ændringer fra 1960'erne og fremefter. Mellemlagene i denne generation oplevede muligheder for materiel fremgang, for uddannelse og social mobilitet. Som unge har de enten som deltagere eller tilskuere oplevet ungdomsoprør, venstrefløj og sociale bevægelser samt ikke mindst opbrud i de eksisterende kønsroller. Med den nye kvindebevægelse blev det 'private' sat på den offentlige dagsorden og ligestillingen mellem kønnene blev et centralt konflikttema (Andersen m.fl., 1993).

Fokusgruppen i denne undersøgelse består af personer med en mellemlang videregående uddannelse (folkeskolelærere, pædagoger og en enkelt socialrådgiver fra Aalborg) – der indgår tre kvinder og tre mænd.

90er-generationen: er født mellem 1975 og 1983 og mellem 20-28 år i 2004. I denne generation fokuserer vi på ressourcestærke unge, som vi forventer, er i besiddelse af nogle af nutidens centrale ressourcer som viden og refleksivitet. Til gengæld forventer vi ikke, at nutidens unge nødvendigvis omsætter disse ressourcer til politisk handling, hvorfor det er for tidligt at sige noget om, hvorvidt de vil indtræde i positionen som centrale aktør. Denne generation er vokset op med ideen om mange valgmuligheder og en høj grad af selvstændighed. De lægger vægt på individuel trykthed, men er samtidig søgende og famlende i sin politiske adfærd (Andersen & Goul Andersen, 2003).

Hvad angår køn, er denne generation vokset op med bred ligestillingspolitisk diskurs, der på den ene side har været kendetegnet af, at ligestilling mellem kønnene er en central del af samfundets fælles værdigrundlag; på den anden side, at det har været svært at fastholde køn og ligestilling på den politiske dagsorden og som en betydningsfuld faktor i de unges identitetsarbejde (Christensen, 2007).

Fokusgruppen i denne undersøgelse består af studerende fra humaniora, som er i gang med en lang videregående uddannelse på Aalborg Universitet – der indgår tre kvinder og tre mænd.

⁴

Fokusgruppen var oprindelig, som de to andre fokusgrupper, sammensat med tre kvinder og tre mænd, men desværre blev to af informanterne syge på interviewdagen.

Centrale begreber

Undersøgelsen er bygget op omkring to teoretiske tilgange: medborgerskab og senmodernitet. I dette afsnit vil vi kort præsentere disse to tilgange med vægt på de begreber, som vi bruger i analysen.

Den grundlæggende ramme omkring undersøgelsen er *medborgerskabsbegrebet*, som handler om borgeren som medlem af de politiske fællesskaber, der er knyttet hertil. Medborgerskabet vedrører individers og grupperes forhold til den offentlige sfære (institutioner og sammenhænge, hvor man mødes for at diskutere fælles anliggender). Analytisk skelnes der som regel mellem medborgerskabets vertikale og horisontale dimensioner. Den *vertikale dimension* vedrører individers eller grupperes forhold til de politiske institutioner, der er struktureret både af rettigheder og pligter. Den *horisontale dimension* vedrører individers og grupperes forhold til de relationer og sammenhænge, hvor man mødes og diskuterer fælles spørgsmål. Ofte skelnes der mellem tre aspekter af medborgerskabet: status og rettigheder (både i juridisk og sociologisk forstand); deltagelse og politisk myndiggørelse samt identitet (Andersen et al., 1993; Torpe, 1994; Goul Andersen et al., 2000).

I denne undersøgelse lægger vi vægt på de dele af medborgerskabet, som vedrører politisk deltagelse, politisk myndiggørelse og identitetsdannelse.

Den *politiske deltagelse* indgår som et centralt element i medborgerskabet, idet borgernes aktive og lige deltagelse er et kardinalpunkt i vedligeholdelsen og skabelsen af politiske fællesskaber. I denne undersøgelse er det imidlertid ikke så meget deltagelsens omfang eller ligheden i den politiske deltagelse, vi er interesseret i. Snarere er vores fokus dels på generationernes erfaringer med og kendskab og holdninger til forskellige deltagelsesformer og dels på de begrundelser, som respondenterne har for valg/fravalg af bestemte deltagelsesformer. Endvidere ser vi på den betydning, som generationerne tilskriver forskellige deltagelsesmuligheder, forstået som følelser af tilknytning eller mangel på samme. Det er således forskellene i deltagelsesprofilen og især begrundelserne herfor, der er vores hovedinteresse.

Politisk myndiggørelse er tæt knyttet til empowermentbegrebet, som både har en institutionel og en subjektiv side. Den institutionelle side, som er blevet betegnet som mægtiggørelse, handler om de eksisterende mulighedsbetingelser for politisk indflydelse og betingelser for handlinger i forhold til både rettigheder, normer for politisk handling og andre former for regulerende praksis i bred forstand. Det vedrører medborgerskabets status: ”opportunities to participate”. Den anden side - politisk myndiggørelse – handler om den subjektive erhvervelse af den viden og kompetencer, der gør den enkelte i stand til at bruge de politiske indflydelses- og

handlingsmuligheder. Der lægges her vægt på forståelsen for fællesskab og på udviklingen af demokratiske kompetencer⁵.

Begrebet om politisk myndiggørelse har også rødder i vælgeradfærdslitteraturens forståelse af "political efficacy". Jørgen Goul Andersen har i tilknytning til Demokrati-fra-Neden projektet videreudviklet begrebet og operationaliseret det i forhold til survey-analyser. Goul Andersen laver en brugbar skelnen mellem kompetence og lydhørhed, således at begrebet på den ene side lægger vægt på kompetencer, forstået som viden- og handlemuligheder, og på den anden side på følelsen af lydhørhed og mulighederne for at komme til orde (ekstern efficacy). (Goul Andersen, 2000:128ff).

Politiske identiteter handler som nævnt om de betydnings- og meningsskabende dele af politikken. Det defineres, som de holdninger og den praksis, individer og grupper har til fællesskaber, politiske institutioner og værdier, samt ikke mindst hvordan de opfatter deres egen rolle heri og tilknytning hertil.

Analyser af politiske identiteter går ud på at forstå de processer, hvor holdninger og værdier skabes og forandres i relation til individers hverdagsliv, livsforløb, politiske erfaringer og politisk praksis (Christensen, 2004). Derfor vil politiske identiteter aldrig være 'færdige' og fast forankrede værdier, men i stedet processer bestående af subjektive kategoriseringer, der skabes og genskabes på et individuelt og et kollektivt niveau, hvor man markerer tilhørsforhold til nogle grupper samtidig med at man markerer afstand eller ikke-identifikation med andre grupper (Skeggs, 1997).

Vi lægger vægt på, at politiske identiteter både indeholder en individuel og en kollektiv dimension. Den individuelle dimension kan sammenfattes som *a process of becoming*. Her betones politiske læreprocesser som et centralt led i den enkeltes subjektivering samtidig med, at det enkelte individ kan have flere identitetspositioner, der kan være såvel overlappende som ambivalente. Den kollektive dimension, som har størst betydning i denne undersøgelse, kan sammenfattes som *a process of belonging*. Der lægges her vægt på tilhørsforhold og på følelsen af tilknytning til fællesskaber, hvormed også spørgsmålet om inklusion og eksklusion understreges (Hall, 1991; 1996; se evt. uddybende Christensen, 2003).

Charles Tilly (2002) har i sin argumentation for at fastholde begrebet om politiske identiteter understreget, at de politiske identiteters primære forankring findes i relationen mellem centrale aktører i sociale forandringsprocesser. Tilly har givetvis ret i, at det er i relation til forholdsvis stærkt markerede aktører, at lokaliseringen af bestemte identitetskonstruktioner er mest tilgængelig. I et bredt

⁵ Denne præcisering af empowermentbegrebet er først og fremmest sket i tilknytning til Demokrati fra Neden-projektet. Se evt. uddybende Goul Andersen m.fl., 2000.

medborgerperspektiv, der bl.a. understreger myndiggørelsesaspektet, er det dog vigtigt også at åbne blikket mod de mindre markerede identitetskonstruktioner og alternative arenaer og repertoires for politiske handlinger og fællesskaber.

Vi ser skabelsen af politiske fællesskaber og politiske identiteter, som værende influeret af nogle af de grundlæggende mekanismer, der henføres til *sen-moderniteten*⁶. Vi vil i det følgende kort redegøre for nogle af grundbegreber, de knytter sig til denne forståelse, og som har relevans for undersøgelsen. Et af undersøgelsens formål er bl.a. at nuancere disse meget generelle og abstrakte begreber.

Refleksivitet er en tilstand mange sociologer anser som et grundvilkår for al handling og dermed også politisk aktivitet. Giddens definerer bl.a. refleksivitet som det at ”... *sociale praksisser konstant undersøges og omformes i lyset af indstrømmende information om de samme praksiser, og at deres karakter således ændres grundlæggende*” (Giddens, 2003 [1990]: 39). Dette gælder også for individets stillingtagen til politik, som således forventes at blive begrundet og ændret i lyset af den konstante strøm af information, som tilflyder individer via medier, venner, kollegaer osv. Det betyder også, at traditioner, normer og værdier ikke er virksomme i sig selv, men at de må begrundes (Giddens, 1990, 1991; Ziehe, 1997: 129) og bedømmes i forhold til den givne kontekst som de artikuleres og har betydning i (Ziehe, 1997: 135).

Men refleksiviteten må også ses i sammenhæng med, hvordan politiske identiteter konstrueres, nemlig som del af individets *selvidentitet*. Selvidentitet handler om, at opretholde en fortælling om sig selv, som hele tiden (re)produceres og tages op til revision på baggrund af den nye information, der konstant tilflyder individer (Giddens, 1991). Som del af denne proces må individet vælge en livsstil, hvor individet tilvælger og fravælger muligheder i mange sfærer af livet – hvoraf det politiske udgør blot ét aspekt. Fx spiller køn en stor rolle i denne skabelse af selvidentiteter. Således er køn ikke nogen fastlåst størrelse, og hverken kvinder eller mænd er en gruppe med fælles interesser eller værdier. Køn er i stedet under bestandig skabelse og opretholdelse gennem processer, hvor køn italesættes og ’gøres’ i sociale relationer og praksis. Køn må dermed forstås som skiftende og flydende samlinger af identiteter og handlinger, hvor både kategorien kvinde og kategorien mand er varierende i forhold til forskellige grupper og forskellige tidspunkter (West & Zimmerman, 1987; Kimmel, 2000).

Giddens anser denne dannelse af selvidentitet som et grundvilkår i senmoderniteten, der ikke kan omgås af nogen individer. Men da vi her er ude i et ærinde om at nuancere begreberne på baggrund af en empirisk analyse, kan det

⁶ Med ”sen-moderniteten” antages det at vi ikke er på den anden side af moderniteten, men at det samfund vi lever i idag skal forstås som en konsekvens og fortsættelse af ”moderniteten” (Giddens, 1990).

være frugtbart også at se 'refleksiv åbenhed' som en ressource, hvorved henvises til en refleksiv vurderingsevne indenfor rammerne af den institutionelle ordens læringsmuligheder (Ziehe, 1997: 135). Vi skal her fokusere på den refleksive vurderingsevne, der hermed bliver en empirisk-analytisk kategori, som man kan besidde i større eller mindre grad.

Et andet kendetegn ved det senmoderne samfund, ifølge mange sociologer, er *individualisering*, der både har en samfundsmæssig og en individuel side. På samfundsniveau handler individualisering bl.a. om, at der er en "institutionaliseret forventning om en bestemt adfærd rettet mod individet: det er en måde at være i samfundet på, der giver mig anledning til selv at leve mit liv. Det bliver mere og mere normalt, at man selv må finde ud af sit liv, jeg må derfor biografisk regne med at skulle bruge nogen tid til "at finde ud af det". (Ziehe, 1997:131). Det forventes med andre ord, at man bruger tid på at begrunde sine holdninger og adfærd. Individualisering på *individniveau* skal ses i sammenhæng med, at et væsentligt kendetegn ved moralen i det senmoderne samfund er, at den er abstrakt, idet de fælles normer består i en respekt for forskelligheder. Det betyder, at individualisering udmøntes i konstante valg og fravalg i alle af livets sfærer, som begrundes i individet selv. Med Ziehes ord: "Spillerummet for mine bindinger bliver principielt større. Måden jeg organiserer mig på skal også skabe plads for undvigemanøvrer. Hvordan jeg er, hvem jeg identificerer mig med, er en permanent biografisk problemstilling. Mange organisationsmåder finder symbolske udtryk i valg af livsformer, æstetiske valg og helt almindelige hverdagsbeslutninger. Det er livsstilens og miljøets driftsmarkør" (1997:132).

Individualiseringen betyder altså ikke nødvendigvis, at man undlader at identificere sig med fællesskaber – det står bare konstant til revision, hvilke fællesskaber man vælger, og de begrundes og skal hænge sammen med individets fortælling om sig selv. Således har flere også understreget, at individualiseringen sagtens kan indeholde "positive" værdier, nemlig muligheden for at skabe nye fællesskaber, der anerkender et abstrakt princip om respekt for forskelligheder og nye former for solidaritet (Ziehe, 1997:132-133; Christensen, 2003:19). Men individualisering kan også slå igennem i form af individualisme, hvor individet frakobles kollektive fællesskaber – både i forhold til følelsen af tilhørsforhold og de kollektive bevægelser som en ressource – og oplever sig som apatisk i forhold til politik (Christensen, 2003, 19).

Politiske identiteter i senmoderniteten kan imidlertid også være *ambivalente*, idet de kan udmøntes i forskellige reaktioner. På den ene side en nysgerrig eksperimentering med det moderne, på den anden side en tilbagevenden til konventioner og traditioner (Ziehe, 1989).

Dertil kommer, at den politiske sfære ikke er den eneste sfære i individers liv og det politiske skal tilpasses og prioriteres i forhold til andre sfærer. Fx har det

økonomiske omkostninger at handle som politisk forbruger. Og det tager tid at sætte sig ind i politik – tid som kunne være brugt på andre ting. Under betingelser af refleksivitet og individualisering står individet altså over for et væld af muligheder og værdier, der undertiden kan komme i konflikt med hinanden, selv om de alle har deres berettigelse (Ziehe, 1997:129). Dermed skal individet nogle gange afveje fx økonomiske eller sociale hensyn overfor idealet om at være politisk aktiv.

Giddens' sondring mellem "livspolitik" og "emancipatorisk politik" er vigtig i vores analyse af de tre grupper. *Livspolitikken* er knyttet til refleksiviteten og individualisering og Giddens taler også om, at det er en "politik for selvrealisering" (2003 [1990]:135). Livspolitik er dermed en del af individets konstruktion af selvidentitet, hvor udgangspunktet er individet selv og begrundes i individets selvrealisering og livsstil (Giddens, 1991). Dermed indlejres politikken i individets selvidentitet per se og de valg, der sker i denne proces. Livspolitik handler på den ene side om at definere det gode liv; en "*etik for det personlige*" (Giddens, 2003 [1990]: 135). På den anden side – og mere rettet mod samfundsmæssige problemstillinger – er livspolitik knyttet til de (globale) høj konsekvens risici, der produceres i det sen-moderne samfund – fx det globale miljø, overtrædelse af menneskerettigheder mv.

Emancipatorisk politik er en forudsætning for livspolitikken og vedrører befrielsen fra ulighed og underkastelse, der kan hæmme individers valg og som opstod i tilknytning til fx den grundlæggende konflikt mellem klasser i det moderne kapitalistiske samfund. Emancipatorisk politik er bl.a. knyttet til arbejderbevægelserne og bevægelser for civile rettigheder og demokrati, og er som sådan primært funderet i det repræsentative demokrati, selvom Giddens også fremhæver kvindebevægelse som en del af den emancipatoriske politik (Giddens, 2003 [1990]:137-138; Giddens, 1991:243f).

I forlængelse heraf er det også relevant for analysen, at individer kan begrunde politikken forskelligt; de kan have forskellige motivationer for at indgå i politik. Når man deltager i en politisk aktivitet, kan man have en *instrumentel orientering*, hvor man forsøger at påvirke eller ændre ting, og hvor det er resultatet af aktiviteten, som er central. Eller man kan have en *ekspressiv orientering*, hvor deltagelse i sig selv er et mål (fordi det er sjovt, spændende, giver socialt netværk, føles som en pligt osv.) og er en aktivitet, hvorigennem man udtrykker sig selv (Milbrath, 1965:12; Svensson & Togeby, 1986:39-40).

Politikforståelsen, der er knyttet til livspolitikken har mange lighedstegn med forståelsen af politik som (global) *governance* eller sub-politik – dvs. den politik, som foregår uden for det formelt institutionaliserede (nationale) politiske system, i beslutningsnetværk af mere eller mindre formel karakter og som spænder fra

det lokale over det nationale til det globale niveau⁷ (Beck, 1994). Dertil kommer, at politik i dag finder sted i et medialiseret samfund – politikken er medialiseret; politik defineres og konstrueres i høj grad i og igennem medierne. En *medialiseret politik* og politik i netværk uden territoriale grænser, står i modsætning til en forståelse af politik som 'government', dvs. som knyttet til det formelle politiske system, dvs. institutionerne i den parlamentariske styringskæde. I en dansk sammenhæng er det nok rimeligt også at henregne den kooperative struktur herunder, og man kan i forlængelse heraf tale om 'konventionelle' eller 'traditionelle' former for politisk deltagelse, nemlig at stemme ved offentlige valg, at deltage i partier og fagforeninger. I modsætning hertil finder vi de 'ukonventionelle' og 'nye' former for politisk deltagelse, hvortil normalt regnes kollektive og individuelle græsrodsaktiviteter, bruger-deltagelse mv.

Empirisk metode og dataindsamling

Som nævnt tidligere er formålet med den empiriske analyse primært eksplorativt. På baggrund af fokusgruppeinterviewene ønsker vi at generere teser om forskelle mellem sociale grupper i tre generationer. Vi har foretaget et strategisk udvalg i bestemte sociale grupper i tre generationer, og vi er interesseret i at indkredse deres politiske identitetsdannelse og finde ud af, hvilke normer, værdier og meninger de knytter til bestemte politiske handlinger eller mangel på samme. Samtidig ønsker vi at indkredse forskelle i kønspolitiske opfattelser.

Fokusgruppeinterviews er

”... en forskningsmetode, hvor data produceres via gruppeinteraktion omkring et emne, som forskeren har bestemt (Morgan, 1997:2). Det er altså kombinationen af gruppeinteraktion og forskerbestemt emnefokus, som er fokusgruppens kendetegn.” (Halkier, 2002: 11-12).

I den rene form er fokusgruppeinterviews således en metode, hvor man samler en gruppe af mennesker til at tale om et eller flere temaer ('fokus') og hvor man er interesseret i at forstå, hvordan holdninger og adfærd konstrueres i en bestemt gruppesammenhæng. I fokusgruppeinterviews kan gruppen være mere eller mindre tilfældig sammensat alt efter, hvad formålet er med interviewet. En af fordelene ved fokusgruppeinterviews er, at grupperne kan sammensættes ud fra en forventning om, at en given social kontekst er vigtig for generering af data;

⁷ Dermed lægger vi os i forlængelse af Bang & Dyrberg's definition af Governance: "When these processes [Governance] are centralised, we may understand them in terms of the organisational power of hierarchical authority. When they are decentralised, we may see them as governance networks that allow for some degree of self- and co-governance, as a negotiated and co-operative authority, founded on mutual knowledge and trust rather than on consent or coercion" (...). "Governance can take place everywhere – on a 'high' scale, at the local, national, regional and global level, or on a 'small scale', as a sub-politics of 'bowling alone' or with others, in the family, at the work place, chat rooms, and so on" (2001: 7).

antagelsen er, at meninger og betydninger konstrueres i selve gruppeinteraktionen og det er disse meninger og betydninger, der udgør data⁸.

I vores sammensætning af de tre fokusgrupper har vi været mindre orienteret mod selve konstruktionsprocessen i interviewsituationen. Snarere har vi betragtet de udvalgte grupper som en god ramme for at diskutere fælles erfaringer og aktuelle holdninger, hvorfor vi også har taget de udsagn, som informanterne er kommet med for pålydende. Om det blev muligt at skabe megen dialog og konstruere nye meninger har været et åbent spørgsmål for os. Til gengæld er fokusgrupper hverken særlig gode til at forstå individuelle motiver, biografier mv. eller til at sige noget generelt om en større population.

De tre fokusgrupper er udvalgt som 'best cases' i forhold til at indfange grundlæggende værdier i generationerne bundet til bestemte sociale grupper ('de traditionelle arbejdere' fra krisegenerationen; de offentligt ansatte 'mellemlag' fra 68-generationen; de 'sen-moderne refleksive individualister' blandt 90ernes studerende). Således er grupperne *homogent segmenterede* (Halkier, 2002: 32) på kategorierne generation og social gruppe. Omvendt er fokusgrupperne *sammensatte* på kønsvariablen, idet grupperne består af halvt kvinder og halvt mænd. Dette er gjort ud fra en forventning om, at kønsforskellene kommer bedst i spil i dialog om de formodede kønsspecifikke erfarings- og holdningsforskelle. Den konkrete sammensætning af fokusgrupperne fremgår i oversigtsform af tabel 1.

Sammensætning er fokusgrupperne foregik på følgende måde: For at skaffe *pensionerede arbejdere fra krisegenerationen* tog vi først kontakt til flere af interviewpersonerne på baggrund af flere indslag på TV-Nord og artikler i Nordjyske Stiftstidende om Aalborg som arbejderby. Flere af disse kontakter indvilgede i at deltage i fokusgruppeinterviews, mens andre henviste til forskellige typer af organiseringer af tidligere arbejdere, fx seniorgruppen på C.W. Obels Tobaksfabrik. Årsagen til at der i det endelige interview desværre kun medvirkede fire personer i denne fokusgruppe, var at to af deltagerne blev forhindret i at deltage pga. sygdom.

Mellemlagene i 68-generationen blev skaffet gennem en kontakt til en folkeskolelærer, som videreformidle forespørgslen til lærerkollegiet på vedkommendes skole. For pædagogernes vedkommende kontaktede vi en leder i en børnehave, som trak på sit netværk blandt pædagoger.

⁸ Således er fokusgruppeinterviews gode til at generere data om "... mønstre i indholdsmæssige betydninger i gruppens beretninger, vurderinger og forhandlinger" (Halkier, 2002: 13) og om en social gruppes "... fortolkninger, interaktioner og normer..." (Halkier, 2002: 13), hvor det er den sociale interaktion i en bestemt gruppe, som er kilde til information og data. (Halkier, 2002: 16).

Tabel 1. Oversigt over fokusgrupper

Navn	Beskæftigelse	Civilstand
Gruppe 1: Arbejdere i krisegenerationen (over 70 år)		
Grethe	C.W. Obels Tobaksfabrik	Ugift
Erna	C.W. Obels Tobaksfabrik	Enke
Kaj	Dansk Eternit	Gift
Svend	Aalborg Portland	Gift
Gruppe 2: Mellemlag i 68-generationen (44-58 år)		
Anette	Socialrådgiver	Fraskilt
Kirsten	Lærer	Gift
Birgitte	Lærer	Gift
Jens	Pædagog	Gift
Lars	Lærer	Gift
Peter	Pædagog	Samboende
Gruppe 3: Studenter i 90er-generationen		
Camilla	Nylig kandidat	Kæreste, ikke samboende
Rikke	Studerende	Samboende (m. Jonas)
Anne	Studerende	Samboende
Mikkel	Studerende	Single
Martin	Studerende	Samboende
Jonas	Studerende	Samboende (m. Rikke)

Kommentar:

a) Fokusgruppeinterviewene er foretaget i 2004.

b) Informanternes navne er sløret. Informanten, som i undersøgelsen bærer navnet Kaj, afgik ved døden i 2005.

For at finde *studerende i 90er-generationen* annoncerede vi efter interviewpersoner på hjemmesiden for Kommunikation og Dansk studiet på Aalborg Universitet. Det lykkedes dog ikke at få fat i alle personerne ad denne vej, hvorfor de to studentermedhjælpere, som har været ansat på projektet, fandt de resterende interviewpersoner blandt deres studenternetværk.

Alt i alt lever fokusgrupperne således op til kriterierne om alder, køn og social gruppe. Og der er ingen grund til at tro, at der er nogen særlig påvirkning fra udvælgelsen af interviewpersonerne, ud over den gruppeeffekt, som eksisterer i alle fokusgruppeinterviews.

Til selve interviewene deltog vi begge som interviewere. Vi havde i forvejen lavet en forholdsvis skarp arbejdsdeling mellem de forskellige temaer på forhånd bestemt, hvem der var primær interviewer, og hvem, der samlede op og spurgte

uddybende. Derudover deltog en studentermedhjælp, som bandede interviewene og efterfølgende udskrev dem ordret. Disse udskrifter udgjorde grundlaget for analyserne, hvor alle interviewpersoner optræder i anonymiseret form. Analysen er sendt til gennemsyn hos interviewpersonerne for at sikre, at de ikke føler sig misforstået eller fremstår mere genkendelige, end de ønsker. Da fokus i analysen ikke er faktisk information eller individuelle holdninger og vurderinger, men holdninger og vurderinger, som har været afhængige af den konkrete gruppeinteraktion, har det omvendt ikke været meningsfuldt at få interviewpersonerne til at validere citaterne.

Interviewet med krisegenerationen foregik i fagforeningens lokaler, idet vi ønskede at interviewpersonerne skulle føle sig mest mulig på hjemmebane. Interviewet med 68-generationen foregik i et medborgerhus, altså på neutral grund. Endelig foregik interviewet med de studerende på Aalborg Universitet, som er del af deres daglige miljø.

Hvert interview tog ca. to timer og forløb således, at vi efter en kort indledning brugte en *billedmappe*, som indeholdt ca. 15 billeder af forskellige former for politisk deltagelse. Billeder har den fordel, at de sikrer, at alle har den samme referenceramme, samtidig med at det er en nem måde at kommunikere om en aktivitet på. Derudover gav det associationer til andre lignende situationer, som interviewpersonerne havde været involveret i. Til hvert billede knyttede vi en række spørgsmål om erfaring, associationer, vurdering mv. til den pågældende form for politisk deltagelse. Vi spurgte særligt detaljeret ind til politisk forbrug, idet der samtidig blev gennemført særskilte analyser af dette (Tobiasen, 2005). Den anden del af interviewet vedrørte kønsproblematikken, herunder køn i forhold til arbejdsliv, politik og familieliv samt aktuelle politiske diskussioner.

Fokusgruppeinterviews er ofte mere præget af gruppediskussionen, og mange gange har man blot et eller to emner, der diskuteres til bunds. De interviews, vi har lavet, har imidlertid været mere styrende med forholdsvis mange billeder og spørgsmål. Det har muligvis indsnævret interviewpersonernes referenceramme, men også givet anledning til fælles refleksioner. Der er dog ingen tvivl om, at styringen af interviewene har haft en stor betydning for hvor dybt og fyldestgørende, vi har formået at afdække betydninger, begrundelser mv. Der var mange deltagelsesformer, vi skulle igennem, og vi fik ikke uddybet svarene og udstillet modsætninger i særlig høj grad. Idet sigtet med interviewene først og fremmest har været at generere *teser* om mønstre for de politiske identitetsdannelser, har det dog været hensigtsmæssigt at komme forholdsvis bredt omkring for at afdække mange aspekter.

Det lykkedes kun i begrænset omfang at få de kønsspecifikke forskelle i spil. Således var det vanskeligt at få kønsforskelle frem i forhold til analysen af politiske identiteter, mens dialogen mellem kønnene var en vigtig drivkraft i dele

af interviewene. Generelt var det dog vanskeligt, at få især de to ældste grupper til at reflektere over køn. I forhold til den ældste gruppe fokuserede vi spørgsmålene vedrørende køn forholdsvis meget i forhold til arbejdsliv og fagbevægelse, fordi det har spillet en så stor rolle i deres liv. På de aktuelle spørgsmål – fx barselsorlov til mænd – var det overraskende, at kvinderne i denne gruppe var langt mindre åbne over for de ændringer, der har været i kønsrelationerne i de yngre generationer, end mændene var. Hvad angår mellemlagene i 68-generationen var der var en bemærkelsesværdig stor forskel i entusiasme og i refleksionsniveauet i de to dele af interviewet. Hvor denne gruppe var meget talende og reflekterende over de politiske deltagelsesformer gik diskussionen næsten i stå, når det drejede sig om køn og ligestilling. Vi skulle 'trække' svarene ud af respondenterne, og en af interviewpersonerne gav direkte udtryk for, "*at der sgu da er mange andre synsvinkler, der er meget mere interessante*" (Interview med Lars, side 44)

Vi har taget en række metodiske forbehold for analysens rækkevidde og samtidig understreget dens tesegenerende karakter og eksplorative karakter. Når det er sagt, skal det dog understreges, at vi på flere områder har sikret, at analysen har en høj grad af gyldighed. Dette begrundes i to forhold. For det første at de spørgsmål vi har rejst vedrørende politisk deltagelse ikke er tilfældige, men valgte ud fra formodede sammenhænge dokumenteret kvantitativt gennem survey-data (jf. nedenfor). For det andet at generations- og kønsforskellene er begrundet teoretisk (jf. ovenfor), hvorfor det er rimeligt at tale om teoretisk repræsentation af centrale karakteristika. For det tredje er de sociale grupper i de tre generationer udvalgt ud fra tankegangen om 'best cases', jf. ovenfor.

Politiske deltagelsesprofiler – en kvantitativ oversigt

Selvom ærindet i rapporten her først og fremmest er at analysere de tre gruppers politiske identiteter med afsæt i de tre fokusgruppeinterviews, er det nyttigt med et billede af, hvordan de tre generationer i almindelighed er engageret i forskellige former for politiske aktiviteter – samt at få et overblik over forskellene mellem kvinder og mænd. Dermed er det muligt at vurdere omfanget af de former for politisk deltagelse, der beskrives i efterfølgende kapitler, og dette kan bidrage til at vurdere betydningen af en given form for deltagelse for generationen i bredere forstand, end det er muligt på baggrund af kvalitativt materiale. Derudover bidrager analysen til at underbygge gyldigheden af sammensætningen af fokusgrupperne, idet analysen viser, at der er væsentlige forskelle på tværs af generationer og køn. Endelig giver den kvantitative oversigt anledning til at rejse nogle spørgsmål, som kan forfølges nærmere i analysen.

Den samlede oversigt over de tre generationers specifikke deltagelse fremgår af tabel 2. Datagrundlaget er survey undersøgelser fra 2000-2004, som er repræsentative for den danske befolkning.

Tabel 2. Politisk deltagelse opdelt på generationer og køn. Danmark. Procent.

	90 gen.		68 gen.		Krise gen.	
	K	M	K	M	K	M
Folketingsvalg	91	90	96	97	96	97
Kontaktet politiker eller embedsmand	16	14	24	25	5	8
Kontaktet forening eller organisation	24	20	29	24	2	8
Båret eller ophængt plakater eller badges, t-shirts e.l.	10	5	6	6	0	0
Underskriftsindsamling	41	38	32	30	13	13
Offentlig demonstration	12	10	6	5	2	0
Strejke	3	4	2	4	2	0
Boykottet bestemte varer af politiske, etiske eller miljømæssige årsager	61	38	49	42	23	18
Bevidst købt bestemte varer af politiske, etiske eller miljømæssige grunde	73	41	58	51	23	28
Støttet med penge	60	42	52	44	39	36
Indsamlet penge	11	3	9	8	4	3
Kontaktet eller optrådt i medier	4	5	6	10	0	3
Ulovlig protest aktivitet	1	1	1	2	0	0
Politisk møde	7	16	17	22	7	13
Deltaget i kampagne eller diskussionsgruppe på Internettet	1	19	3	5	0	0
Fagforening (nu eller tidligere medlem) ^{A)}	79	86	99	99	65	82
Tilknytning til parti ^{A)}	31	38	35	37	60	62
Medlem af parti eller politisk ungdomsorganisation ^{B)}	0	5	6	14	6	32
I alt 100 pct.	100	100	100	100	100	100

Kilde: Hvor andet ikke er angivet: *Politisk Forbrug 2004* (N=1271). Bortset fra spørgsmålet vedr. afgivelse af stemme til folketingsvalg, blev alle spørgsmål indledt med følgende formulering: "Der er mange måder hvorpå man kan forbedre eller modvirke forringelser i samfundet. Hvor ofte har du inden for de seneste 12 måneder gjort noget af det følgende ...".

^{A)} Kilde: *ISSP 2003: Om det at være dansk* (N=1322). Kun personer som er i beskæftigelse eller tidligere har været i beskæftigelse er inkluderet i beregningsgrundlaget.

^{B)} Kilde: *Medborgerundersøgelsen 2000* (N=1640). Undersøgelsen indeholder kun 18+ årige, hvorfor de 17-årige, som er del af 90'erne generationen i 2000, ikke er inkluderet. Det har dog formentlig ikke den store effekt på fordelingerne.

Af tabellen fremgår det, at *uanset generation og uanset køn* så er *valgdeltagelsen* til folketingsvalg høj (90 procent eller mere for alle grupper⁹⁾ – den lidt lavere andel blandt 90'erne generationen, skyldes at, nogle af de unge ikke havde stemmeret på tidspunktet for det foregående folketingsvalg. Set i lyset af den stigende individualisering og mindre grad af følelse af forpligtigelse overfor

⁹⁾ Det er normalt, at den selvrapporterede valgdeltagelse er noget højere end den objektive valgdeltagelse i surveyundersøgelser som denne.

fællesskabet, som mange peger på, kan det umiddelbart undre hvorfor andelen, der stemmer, er så høj – også på tværs af generationer?

Men herefter ophører lighederne mellem generationerne. Ikke overraskende er *krise-generationen i front*, når det gælder *medlemskab af et parti og følelsen af tilknytning til et parti*. Ikke alene finder vi flere partimedlemmer blandt denne generations mænd (32 procent), som dog er væsentlig mere end generationens kvinder (6 procent), generationen er også de mest trofaste tilhængere af et bestemt parti (hhv. 62 og 60 procent for mænd og kvinder). Der er ikke de store forskelle på 68erne og 90er-generationen med hensyn til følelse af tilknytning til et parti – (mellem 31 og 38 procent for både kvinder og mænd), hvorimod de unge (0-5 procent¹⁰) i væsentlig mindre grad end 68-generationen er medlem af et parti (6-14 procent). I de to yngste generationer er der således heller ikke store forskelle mellem kønnene, for så vidt angår tilknytning til et bestemt parti – hvorimod mændene i højere grad er medlemmer af et parti end kvinderne.

En af de ting, der kan undre her, er, at selvom der tales om 'issue-voting', at folk tager stilling fra sag-til-sag, så er der alligevel en relativ stor andel blandt alle generationer, som føler tilknytning til et bestemt parti; hvordan kan det forklares?

Men bortset fra partiarbejde og tilknytning til et parti er *krise-generationen generelt mindre engageret* i alle andre former for politisk deltagelse, end de øvrige generationer. Det gælder både *fagforeningsdeltagelse, græsrodsaktiviteter* og at *tage kontakt til myndigheder eller foreninger*. Og for flere af græsrodsaktiviteterne er der ingen eller stort set ingen blandt de ældste, som har været aktive - fx at bære eller at ophænge plakater eller badges, eller deltage i en offentlig demonstration. Det betyder dog ikke at generationen slet ikke deltager på andre måder end gennem partiarbejdet, de gør det blot mindre end de øvrige generationer. Således er der en ganske stor andel, som bevidst har boykottet bestemte varer af politiske, etiske eller miljømæssige årsager (18-23 procent), eller bevidst købt bestemte varer af politiske, etiske eller miljømæssige grunde (23-28 procent). Det gælder også fagforeningsarbejdet, hvor det er interessant, at mens der ikke er udtalte kønsforskelle i krisegenerationens deltagelse i andre former for politisk deltagelse, så er eller har generationens kvinder i langt mindre grad været medlem af en fagforening (65 procent) end generationens mænd (82 procent), hvilket givetvis hænger sammen med den svagere arbejdsmarkedstilknytning for nogle kvinder i denne generation. Dertil kommer et par mindre forskelle, idet generationens mænd er lidt mere tilbøjelige til at have deltaget i et politisk møde end generationens kvinder (13 mod 7 procent) og

¹⁰ Den lave andel af navnlige unge kvinder som er medlem af partier (0 procent), skal ikke tages helt bogstavelig, idet usikkerhedsintervallet på tallene er meget stort, når vi er nede på små kategorier. At der er 0 procent kvinder skal blot tolkes således, at der er tale om meget få kvinder af 90ernes kvinder, som er medlem af politiske partier. Således viser tal fra valgundersøgelsen 2001, at der er 2.6 procent af kvinder mellem 18-29 år, som er medlem af et politisk parti.

de er lidt mere tilbøjelige til at have kontaktet en forening eller en organisation (8 mod 2 procent).

Nogle former for deltagelse er *mest udbredt blandt 68-generationen* – nemlig kontakt til politikere eller embedsmænd (24-25 procent, mod 14-16 procent for 90er generationens mænd og kvinder), medlemskab eller tidligere medlemskab af en fagforening (97 procent mod godt 80 procent blandt 90er generationen), og at have deltaget i et politisk møde (17-22 procent, mod 7-16 procent for 90er generationen, som således deltager på samme niveau som krisegenerationen). For disse former for deltagelse er der ingen forskelle blandt kønnene – i hvert fald ikke for 68-generationen, hvorimod 90er-generationens mænd er mere aktive i politiske møder end generationens kvinder (16 mod 7 procent).

68-generationen og 90er generationen er lige aktive i en række former for politisk deltagelse – og hvor kønsforskellene ikke er voldsomt udtalte. Det gælder i forhold til at tage kontakt til en forening eller en organisation (hvor 68ernes kvinder dog er lidt i front med 29 procent mod 20-24 procent for de øvrige), at bære eller ophænge plakater eller badges (mellem 5-10 procent), at deltage i en offentlig demonstration, hvor der dog er en lille tendens til at de unge er mere aktive (10-12 procent, mod 5-6 procent for 68-generationens kvinder og mænd), at kontakte eller optræde i medier (hvor 68-generationens mænd dog er lidt mere aktive med 10 procent, mod 4-6 procent for de øvrige grupper), at indsamle penge (med undtagelse af 90er generationens mænd med 3 procent, mod 8-11 procent for de øvrige grupper).

90er generationen er den mest aktive generation, når det handler om at skrive under på en underskriftsindsamling (38-41 procent, mod 30-32 procent for 68er generationen) og at deltage i en kampagne eller diskussionsgruppe på Internettet – i hvert fald de unge mænd, idet 19 procent blandt denne gruppe har gjort dette inden for det seneste år, mod 5 procent blandt 68-generationens mænd og forsvindende lidt blandt kvinderne i begge generationer.

En af de overraskende pointer er, at der alligevel er en relativ stor deltagelse på en række områder, hvilket man umiddelbart ikke ville forvente ud fra forestillinger om politisk apati og demokratiets forfald. Men tallene viser altså, at borgerne deltager på en lang række områder. Ærindet i de følgende kapitler er at komme nærmere en forståelse af, hvilken betydning bestemte sociale grupper i de tre generationer tillægger deltagelsen.

Yderligere kan det undre, at det ikke har noget appeal til nogle af generationerne at deltage i *ulovlige protestaktiviteter*, og andelen som har deltaget i *en strejke* inden for det seneste år er også forsvindende lille uanset generation. Denne kan måske umiddelbart undre, i hvert fald set i lyset af de positioner, der understreger

at politisk apati og mistillid til det etablerede system, betyder at borgerne vender sig mod andre ikke-institutionaliserede former for deltagelse (Beck, 1994).

Der er en række interessante *kønnsforskelle*. Generelt er det vanskeligt at fastholde en myte om, at mænd er væsentlig mere aktive end kvinder taget over en kam – i hvert fald for 68erne og 90ernes unge. Analysen tegner nemlig et billede af, at krisegenerationens mænd i en række sammenhænge godt nok er mere aktive end generationens kvinder, men at forskellene også på en række områder ikke er så store. Men denne tendens gør sig ikke gældende for de to yngste generationer. Kvinderne – og navnlig de unge kvinder – er nemlig mere aktive end mændene på en række områder: Navnlig har kvinderne taget politisk forbrug til sig i betydelig højere grad end mændene, og navnlig de unge mænd. Kvinderne er også mere gavmilde med at støtte med penge – og igen er det de unge kvinder, som er i front (60 procent mod 52 procent blandt 68ernes kvinder, og henholdsvis 42 procent og 44 procent blandt mændene). Men også for andre former for politisk engagement er der en tendens til at kvinder (i hvert fald 90ernes kvinder) er lidt mere aktive end mændene, om end forskellene ikke er store: Det gælder at tage kontakt til forening/organisation, at bære eller ophænge plakater, og at indsamle penge. Set i det lys er det tankevækkende, at kvinderne fravælger partierne, hvor mændene er mere aktive – men hvor såvel andelen af aktive kvinder og mænd er ret lille. Mændene er også mere aktive, når det kommer til at deltage i et politisk møde eller at deltage i en kampagne eller diskussionsgruppe på Internettet. At kvinderne fravælger disse former for politisk aktivitet skal dog ikke ses som udtryk for, at de fravælger politik – kvinderne er jo som sagt aktive på andre områder.

På baggrund af disse *kønnsforskelle* kan man umiddelbart stille spørgsmålstegn ved, hvor meget hold der er i de positioner, som understreger, at mændene er i overtal på en række områder i politik. Det er der intet der tyder på, på baggrund af ovenstående, men det er naturligvis interessant at undersøge om kvinder og mænd så tillægger det politiske engagement forskellig betydning?

Alt i alt bekræfter ovenstående analyse velkendte mønstre: de ældste deltager mest i de konventionelle former for politisk deltagelse, mens de kun i ringe grad har taget græsrodsaktiviteter til sig – men hvor der dog er en betydelig del, som har taget del i politisk forbrug. 68-generationen er de flittigste brugere af at tage kontakt til politikere/foreninger eller medier – mens de sammen med 90ernes unge er lige aktive i forskellige græsrodsaktiviteter. 90ernes unge er navnlig aktive i det politiske forbrug (i hvert fald kvinderne) og på nettet (i hvert fald mændene). Det er ikke alle steder, hvor der er store *kønnsforskelle*, men de steder, hvor der er, er det lige så ofte kvinderne, navnlig for 90ernes unge, der er i front, som mændene. Med andre ord er de unge kvinder i denne undersøgelse med til at stadfæste billedet af, at nutidens unge kvinder er lige så aktive medborgere, som de unge mænd.

Kapitel 2

Undersøgelsens hovedresultater og spørgsmål til videre forskning

I det følgende sammenfattes hovedresultaterne af fokusgruppeinterviewene. Det understreges at der er tale om teser, som kan fungere som input i senere undersøgelser af sociale grupper og generationer. Teseerne er med andre ord forskningsspørgsmål for den videre forskning i feltet. I kapitel 3 og 4 er der en mere detaljeret fremstilling af resultaterne på de tre generationer.

Politiske identiteter

Politik og politisk deltagelse opleves generelt som noget positivt og vigtigt – om end det kan give anledning til frustration og være lidt besværligt. Men *politikforståelserne* er vidt forskellige i de tre grupper. Arbejderne i krisegenerationen og studenterne i 90er-generationen deler relativt snævre opfattelser af det politiske system, idet de først og fremmest forbinder det med det parlamentariske og repræsentative politiske system. Det er i hvert fald der, den effektive politik finder steder. Begge de to grupper giver nemlig også udtryk for en forståelse af, at politik også foregår i mere uformelle netværk og offentligheder og ud over nationalstatens grænser, ligesom de begge erkender, at medierne har stigende betydning. Men de lægger, af forskellige grunde, mindre vægt på disse aspekter af politik. Informanterne i krisegenerationen synes generelt ikke at tillægge politik udover det formelle system særlig stor relevans, fordi de forbinder politik med repræsentation af interesser og kamp for lighed, som bedst kan udfoldes i det repræsentative system og i fagbevægelsen – som også er dér, de først og fremmest er engageret. For de unge informanter synes det mere at handle om, at de oplever det som meget vanskeligt at forholde sig til den politik, der foregår uden for det institutionaliserede system. At de på den ene side ved, at politik finder sted ud over det politiske system, men samtidig lægger størst vægt på den politik, der finder sted heri, synes at hænge sammen med deres fokus på, at politisk stillingtagen og handling er tæt forbundet med informeret og kvalificeret stillingtagen til politik (politik skal konstant begrundes) – noget de generelt har vanskeligt ved, men hvor de har dog en grundviden om at det formelle politiske system er en vigtig mekanisme. Således udfoldes de unges politiske identitet på *ambivalent* vis, idet de om ikke vender tilbage til traditioner og konventioner, så i hvert fald, har en meget institutionaliseret og traditionel forståelse af politik.

Informanterne i 68-generationen har omvendt en pluralistisk forståelse af politik, der både indbefatter det formelle politiske system og governance-systemer og ikke mindst medierne, som de tilskriver meget stor betydning. Samtidig retter de også deres deltagelse mod alle arenaer med en bred vifte af politiske aktiviteter og tror grundlæggende på deltagelsens gennemslagskraft.

Både informanterne i krisegenerationen og blandt 68erne er i nogen grad orienteret mod *input siden af politik*. Den første gruppe først og fremmest fordi

de er optaget af at kæmpe for arbejdernes interesser gennem fagbevægelsen. Den anden gruppe, fordi de har et ideal om, at politik er en deliberativ proces, hvor man i fælles drøftelse fastsætter den politiske dagsorden. I modsætning hertil fremstår de unge studerende i 90er-generationen som i høj grad output-orienteret i deres politiske deltagelse; de forholder sig til politiske beslutninger og reagerer på disse, og de forholder sig fx til politiske partier ud fra et perspektiv om, at de udgør en acceptabel pakkelsning eller ej – de ser dem ikke som en potentiel kanal for at påvirke fastsættelsen af den politiske dagsorden.

Når det kommer til *rummet for politik* er det slående, at ingen af informanterne i de tre grupper i særlig høj grad artikulerer EU som politisk system. For informanterne i krisegenerationen er den politiske bevidsthed først og fremmest centreret om det lokale. Til gengæld er informanterne i de to andre generationer artikulerede om politik på det nationale niveau og i form af globale issues, men det er overvejende informanterne i 68-generationen, som også forholder sig aktivt til det globale niveau – måske bortset fra politisk forbrug, som i højere grad forbindes og tages i brug af både 68erne og de unge.

Det er ikke overraskende, at politisk stillingtagen og politisk deltagelse i høj grad er vidensbaseret for både mellemlagene i 68-generationen og studenterne i 90ernes unge. Disse gruppers forhold til politik er med andre ord *refleksivt*, idet de lægger vægt på, at politisk holdningsdannelse går ud på at forholde sig til den strøm af information, de konstant konfronteres med. Men det får forskellig betydning for de to gruppers oplevelse af at kunne være handledygtige borgere. For informanterne i 68-generationen er denne 'refleksive åbenhed' en ressource (om end det gør politik noget mere besværligt og kompliceret). Dette hænger formentlig sammen med et ideal om, at politik grundlæggende drejer sig om udveksling af argumenter, og at de grundlæggende ser sig selv som handledygtige borgere. Den 'refleksive åbenhed' er altså en gevinst, fordi disse mellemlag har en god forestilling om, hvordan de skal håndtere og transformere den information, der tilflyder dem, til politisk handling.

For de unge derimod ser det mere ud til, at deres 'refleksive åbenhed' nærmest er en byrde og en hæmsko, fordi de har et ideal om, at politisk stillingtagen skal være uhyre velbegrunderet. Når denne gruppe så samtidig oplever, at de konstant er i et underskud af viden, betyder kombinationen af refleksiv indstilling og høje krav til, hvad det kræver at kunne tage stilling til politik, at de bliver handlingslammede. Det ser således ud til, at de unge informanter stiller så store krav til egen politisk viden og afklarethed, at det kan virke som en barriere for at kaste sig ud i de politiske læringsprocesser, der fx kan ligge i at indgå politiske organisations- og bevægelsesarbejde. Refleksiviteten opleves således som et grundvilkår for informanterne både i 68-generationen og i 90er-generation. Men den får forskellig betydning for dem.

Blandt arbejderne i krisegenerationen er det anderledes. Her opfattes refleksiviteten ikke som et grundvilkår. Dermed ikke sagt, at der ikke lægges vægt på at være godt informeret – men det er ikke den information, der tilflyder dem, der er basis for deres politiske stillingtagen. Det er mere deres placering i klassestrukturen – i hvert fald når det gælder deltagelse i form af valg, hvor tilknytningen til arbejderbevægelsen spiller en afgørende rolle. I andre sammenhænge er det mere gruppens egne erfaringer (politisk forbrug) og deres nære og lokale hverdag, som er det primære afsæt. På den måde repræsenterer denne gruppe ikke overraskende nogle af de identifikationsmønstre, som man ofte henfører til en tidlig fase af moderniteten.

For krisegenerationens arbejdere er det en selvfølge at deltage i politik som arbejdere. For 68ernes mellemlag er det en selvfølge at udnytte deres demokratiske rettigheder og at deltage som borgere. For 90ernes unge studerende er politik noget, man kan vælge til og fra og deltage i, hvis man har overskuddet og det passer ind i livet i øvrigt.

Informanterne i krisegenerationen er den gruppe, som i videst omfang artikulerer politik som *emancipatorisk politik* – politik handler for dem i høj grad om påvirkning af det politiske system (instrumentel orientering) med afsæt i dels klassekonflikten og idealer om lighed og dels det repræsentative demokrati. Men gruppen forbinder også deltagelsen i fagbevægelsen med solidaritet og socialt fællesskab (ekspressiv orientering).

Informanterne i de to andre generationer artikulerer både politik som emancipatorisk politik og *livspolitik*, men på vidt forskellige måder. Når det opfattes som en selvfølgelighed blandt *mellemlagene i 68er-generationen* at udnytte sine demokratiske rettigheder, er det i sig selv indbegrebet af den emancipatoriske politiks vægning af kampen for demokratiske rettigheder. Denne gruppe anerkender også klassekampen, men det opleves i høj grad som et slag, der er vundet. De livspolitiske aspekter kommer til udtryk derved, at informanterne i denne generation er optaget af nogle af de issues, som er centrale i livspolitikken, fx miljø og menneskerettigheder. Men vi finder ikke mange tegn på de aspekter af livspolitikken, som sammenbindes med individualisering og begrundelse i selvrealisering. Politik forekommer godt nok at være vigtig for informanternes fortælling om sig selv og for deres fortælling om det gode liv. Men det synes ikke at være en 'ensom' individualiseret proces, hvor det centrale er (re)produktionen af en fortælling om sig selv – dertil lægger de alt for meget vægt på den demokratiske rolle som 'borger'. Og denne rolle begrundes ikke i selvidentiteten, men i selve det at rollen og den deliberative proces er vigtig.

Derfor udtrykker disse informanter i 68-generationen også en instrumentel orientering, men hvor interesserne og dermed resultatet ikke er endogent givet (som i høj grad blandt informanterne i krisegenerationen), men defineres i en

refleksiv og deliberativ proces. Det ekspressive aspekt kommer til udtryk derved at det fremhæves, at deltagelsen i sig selv er vigtig, fordi det er en vigtigt demokratisk rettighed og derfor bliver en vigtig del af deres fortælling om sig selv.

Studerne i 90er-generationen kender (vist nok) kampen for lighed og frihed og demokratiske rettigheder, men det er ikke det, der driver dem i deres politiske virke. Omvendt kan de i høj grad siges at have en politisk identitet som er stærkt orienteret om livspolitikken. Det kommer til udtryk på flere måder. De unges forhold til politik er stærkt individualiseret, idet de tager udgangspunkt i sig selv, når de forholder sig til politik – det vigtige er ikke at tilhøre en social klasse eller at identificere sig med en demokratisk borger-rolle, men hvordan 'jeg' forholder mig til politik. Derudover indlejres politik i høj grad i deres refleksive selvrealisering, idet de reflekterer lige så meget over deres egen rolle i politik, og hvad det fortæller om dem selv, som de reflekterer over politikken som sådan. Selv om de unge for så vidt mener, at det er vigtigt at involvere sig som borger i samfundet, synes det ikke at være det identitetsbærende. At være aktiv borger er snarere en værdi, som de mener, er vigtig, men som de har svært ved at leve op til. Politik opfattes på den måde ofte som en byrde snarere end som en positiv ressource. Det identitetsbærende er selve dannelsen af selvidentiteten, som består af en række valg, hvor det at forholde sig til politik kun udgør ét aspekt. Selv om de unge mener, at politik bestemt har sin berettigelse skal det også hænge sammen med de andre ting, som de skal nå – herunder at få tid til at tænke over, hvordan man vil leve sit liv, og derfor vælger de nogle gange at tage en pause fra at forholde sig til politik (fx på TV).

Når det kommer til *tilhørsforholdet til kollektive bevægelser* er der helt forudsigeligt forskelle på de tre informantgrupper, hvilket bl.a. hænger sammen med den måde, som grupperne er valgt ud på. Det er således ikke overraskende, at de pensionerede arbejdere har en primær positiv identifikationsmarkør med arbejderbevægelsen, der betragtes som *den* centrale ressource og agent for artikulering af interesser og som samtidig udgør et vigtigt socialt fællesskab.

Informanterne i 68-generation identificerer sig med 1970ernes og 1980ernes store sociale bevægelser og mener også, at nutidens sociale bevægelser har en betydning, og på den måde opfattes bevægelser som en central politisk aktør. Således er sociale bevægelser stadig en vigtig identifikationsmarkør for 68erne. Men i kraft af disse informanternes 'refleksive åbenhed' har de ikke et livslangt tilhørsforhold til bestemte kollektive bevægelser, og de lader heller ikke kollektive bevægelser være så afgørende i indholdsbestemmelsen af deres interesser. På den måde er disse informanter i 68-generationen for så vidt et godt eksempel på den betydning Ziehe mener, at individualiseringen har for forholdet til kollektive bevægelser, nemlig, at der skabes en perspektiverende distance til alle typer af fællesskaber og bevægelser, hvor man kan vælge skiftende

perspektiver afhængig af situationen. Disse mellemlag har en velartikuleret forståelse for betydningen af kollektive bevægelser, men de vælger de bevægelser, der passer til den aktuelle situation, de står i.

Til gengæld har de unge studerende ikke en velartikuleret forståelse af, hvordan sociale bevægelser kan udgøre en ressource for kollektiv mobilisering, og de er ikke overbeviste om bevægelsernes gennemslagskraft. For de unge er sociale bevægelser, i bedste fald, kilder til information og inspiration om, hvordan man som individ skal tage stilling til politik. I værste fald er de direkte negative identifikationsmarkører. Det hænger givetvis sammen med, at de unge kun i meget ringe udstrækning er opmærksom på betydningen af de fællesskabsdannende elementer af de sociale bevægelser, mens de i højere grad lægger vægt på bevægelsernes instrumentelle side – altså om det virker.

Vender vi os til sidst mod *følelsen af empowerment* – politisk selvtillid og det politiske systems lydhørhed – afspejler de tre grupper også forskellige træk. I modsætning til de to grupper lægger arbejderne i krisegenerationen ikke særlig stor vægt på vidensressourcer, hvilket formentlig hænger sammen med dels, at de har en 'tavs viden' om klassekonflikten og dels at de i høj grad beror på fagbevægelsen til at definere indholdet af deres klassekamp. Omvendt lægger både informanterne i 68-generationen og i 90er-generationen stor vægt på vidensressourcer. Men også her ser vi, at det har en vidt forskellig betydning for de to grupper. Den første gruppe oplever i høj grad, at de besidder vidensressourcer, og hvis de ikke gør det, handler det mest om konkrete sager, som de kan tilegne sig viden om. I modsætning hertil oplever de unge informanter, at de konstant er i mangel på vidensressourcer og det udgør en barriere for deres politiske engagement.

Både informanterne i krisegenerationen og 68-generationen ser i høj grad sig selv som handledygtige – i hvert fald i forhold til de former for politisk engagement, som de anser for at være vigtige. Begge disse grupper lægger vægt på, at handlerressourcer er kollektive (gennem arbejderbevægelse og andre bevægelser), men hvor informanterne i 68-generationen også lægger vægt på de handlerressourcer, de har i kraft af deres borgerstatus. Herover står informanterne i 90er-generationen som usikre på deres handlerressourcer, som også opleves som meget individualiserede.

Denne usikkerhed forstærkes givetvis af, at hele selvidentiteten er på spil, hvis man kaster sig over politik. Det er en krævende og opslugende proces, som man er nødt til at holde pause fra nu og da.

Spørgsmål til videre forskning

Ovenstående er som sagt teser på baggrund af hvilke, vi kan præcisere følgende undersøgelsesspørgsmål til den videre forskning. Undersøgelsen peger på nødvendigheden af at nuancere refleksivitetsbegrebet, når det bruges i forhold til

analyser af politisk identitetsdannelse (jf. også Christensen 2004). På et mere overordnet plan vil det blandt andet handle om at undersøge hvor mange, der opfatter refleksiviteten som et grundvilkår for politik. I hvor høj grad er det bundet på generationer og i hvor høj grad til bestemte sociale grupper? Et andet spørgsmål er, om en sådan refleksiv åbenhed opfattes som en gevinst? Det gør den givetvis for mellemlagene i 68-generationen i denne undersøgelse, men det gør den til gengæld ikke entydigt for de unge studerende i 90er-generationen. Her er refleksiviteten også en pligt, en byrde og en barriere for politisk selvtilid. Den refleksive åbenhed opfattes af de unge som umættelig og meget ressourcekrævende, og man vil aldrig vide nok til at være sikker på, at handle rigtigt. Denne basale usikkerhed ser ud til at bremse handlingspotentialet for de unge. Spørgsmålet er imidlertid, om denne tese er et produkt af, at vi i nærværende undersøgelse har fokuseret på unge med antagelig mange vidensressourcer eller om det også gør sig gældende for andre sociale grupper blandt de unge.

Det er en vigtig pointe, at denne nuancering af refleksiviteten ikke ser ud til at være bundet til uddannelsesniveau, da både informanterne i 68-generationen og i 90er-generationen er veluddannede. Det vil derfor være meget relevant at undersøge om refleksiviteten opfattes som et grundvilkår for andre sociale grupper i disse generationer og om det i givet fald opfattes som en gevinst eller en byrde. Hvad angår køn, peger denne undersøgelse ikke på forskelle i forhold til kønsdimensionen, men det er et åbent spørgsmål, om det også gælder for andre sociale grupper.

Ser vi på forskelle i den *politiske deltagelse* kan der også stilles nye relevante spørgsmål. Fx er det påfaldende, at de unge informanter ligner arbejderne i krisegenerationen mere end mellemlagene i 68-generationen. Men i hvor høj grad er fx opdelingen mellem de traditionelle og ikke-traditionelle politiske deltagelsesformer bundet til de bærende sociale grupper i de enkelte generationer, som har været udgangspunktet for denne analyse? Hvordan vil det fx se ud, hvis vi så på ufaglærte arbejdere i 90er-generationen? Et andet relevant spørgsmål er knyttet til den markante out-put-orientering, som de unge udtrykker. Er denne tendens et udtryk for en mere generel forskydning i den politiske identitetsdannelse, som manifesterer sig i de tre generationer, eller er den mere specifikt knyttet til de studerende?

Undersøgelsen peger også på interessante spørgsmål vedrørende *rummet for politik og politisk deltagelse*. Hvor mener forskellige sociale grupper og generationer, at politikken overvejende finder sted? Er det eksempelvis en udbredt opfattelse blandt andre sociale grupper i mellem generationen og den unge generation at politikken i høj grad formes og udøves i medierne, hvilket i givet fald vil pege på den afgørende betydning af politisk kommunikation? Og vinder der en mere global politikforståelse frem - eller er det globale aspekt

begrænset til enkelte issues som fx miljøet og menneskerettigheder som nærværende undersøgelse kunne tyde på? Derudover er det interessant, at den kvantitative og kvalitative analyse supplerer hinanden derhen, at de unge har en mere enkelt-sagsorienteret og ikke-institutionaliseret forståelse af politik, mens 68-generationen bærer på en bredere politikforståelse inklusiv institutionaliserede former for deltagelse (fx kontakt-formen), mens arbejderne i krisegenerationen overvejende placerer det politiske i det parlamentariske, korporative og på det lokale niveau. Gør disse opfattelser sig også gældende blandt andre sociale grupper i generationerne?

Hvad angår *politisk myndiggørelse* og demokratisk læring er der tydelige forskelle. Det kommer til udtryk i forhold til de krav, man stiller til sig selv, men det kommer også til udtryk i, at de unge ikke tillægger politiske organisationer og bevægelser nogen læringsmæssig værdi. Men er dette fænomen bundet til disse studerende – eller er det et mere generelt udtryk for, at 90er-generationen ikke er orienteret mod kollektive læreprocesser? I denne undersøgelse kommer det til udtryk som en ekstrem individualisering – ikke kun som frisættelse fra traditioner og bindinger, men også som en 'ensomhed' og manglende tilknytning til både konkrete og forestillede fællesskaber. Men hvordan med de andre sociale grupper i 90er-generationen – finder vi også her denne form for individualisering? Og hvordan ser det ud for de unge, som faktisk vælger at være politisk aktive? Slår denne form for individualisering fx igennem i deres måde at forholde sig til et givet politisk fællesskab på?

De unge i denne undersøgelse higer ikke efter, at "politik skal være hele livet" eller at "det private skal være politisk". Snarere giver de udtryk for, at det bliver "for meget". Har andre unge den samme holdning? Og er det måske et udtryk for et ønske om, at politikken skal bevæge sig i en mere professionel retning, hvor man kan trække sig ud og ind? Var 68-generationens visioner om sammenhæng mellem politik og hverdagsliv en parentes i historien? Er vi på vej tilbage til mere instrumentelle interessefællesskaber eller mod en mere professionaliseret politik, som ikke omfatter hele livssituationen? Disse spørgsmål er særdeles relevante i forhold til at fastholde visionerne om et aktivt medborgerskab.

Endelig er det interessant, at den kvantitative analyse peger i retning af en meget stor valgdeltagelse blandt alle grupper. Dette understøttes også af den kvalitative analyse – som dog også peger i retning af, at betydningen af deltagelse formentlig er væsensforskellig i forskellige generationer. Spørgsmålet er dermed hvilken betydning forskellige sociale grupper i forskellige generationer tillægger valghandlingen.

Kønsrelationer og kønspolitiske holdninger

Ikke overraskende er kønsrelationerne meget forskellige i de tre grupper. Grundlæggende har såvel de strukturelle rammer og de kulturelle betydninger, som køn tillægges, ændret sig dramatisk fra krisegenerationens opvækst- og ungdomsår i 1930erne og 1940erne til de aktuelle rammer omkring 90er-generationens ungdomsliv. Det er derfor tale om forskellige kønspolitiske kontekster, som vi givetvis også har forstærkes qua vores udvalg af sociale grupper i de tre generationer. Det er derfor ikke overraskende, at kønsrelationerne er forskellige i de tre grupper – snarere kan man undre sig over, at det ikke er større, end de er.

For de pensionerede arbejdere i krisegenerationen er det tydeligt, at konstruktion af køn og klasse er uadskillelige. Som det var tilfældet i forhold til denne generations politiske identiteter er klassetilhørsforholdet uden tvivl den primære identifikationsmarkør for denne generation. Magt- og modstandspotentialer formuleres i tilknytning til den klasse-mæssige position, som ses som en afgørende betydningsbærende faktor i identitetsdannelsen både på et individuelt og et kollektivt niveau. – klassen opfattes i høj grad ikke kun som noget 'jeg gør', men som noget 'jeg gør sammen med andre'. Til gengæld italesættes de kønnede positioner i denne generation langt mindre reflekteret og mere passivt – som noget 'der er', noget uforanderligt og noget mere individuelt end klasse. Kønsforholdene fremstår på den måde som naturlige og som noget, der ikke er tænkt særlig meget over. Italesættelsen af de kvindelige og de mandlige arbejdere indeholder imidlertid en klar intern hierarkisering af de kønnede positioner blandt de ufaglærte i arbejderklassen, bl.a. i form af en understregning af de mandlige hovedforsøger. Den livslange adskillelse af kønnene i arbejdsliv og familieliv har underbygget dette kønshierarki gennem stærkt forankrede konnotationer om kønnenes ligeværd og forskellighed. De mandlige respondenter i fokusgruppen hilser de store ændringer, der har været i kønsrelationerne de seneste årtier mere velkomne end kvinderne. Dette kan både skyldes, at tankegangen om ligeværd og forskellighed er mere rodfæstet i kvinderne end i mændene. Men det kan også skyldes, at det for kvinderne i en relativ sen livsfase kan være vanskeligt at erkende, at de kønsrelationer, som har dannet ramme om et livslangt hverdagsliv, grundlæggende har bygget på mandlig dominans og hierarki. Der kan med andre ord være tale om symbolsk vold, hvor kvinderne i denne generation, gennem en kønnet praksis som det dominerede køn, har været med til at forstærke mændenes position som de dominerende.

For informanterne fra 68er-generationen er de kønnede konstruktioner i langt mindre grad forbundet med klasse-mæssige positioner, og i det hele taget spiller magtdimensionen kun en ringe rolle i deres kønsopfattelser. Til gengæld kan man spørge, om den forankring, som det grundlæggende opbrud i kønsrelationerne har haft i denne mellemlagsgruppe, har en betydning for respondenternes kønsopfattelse. Det er nemlig tydeligt, at de har en opfattelse af, at ligestillingen

er stort set er opnået. Fra at der har været tale om en eksklusionsdiskurs er det nu en mere liberal ligestillingsopfattelse, der er den fremtrædende – nemlig, at der i dag i høj grad er tale om kvinders og mænds frie valg – både i forhold til samfundsmæssig ligestilling og i forhold til egen kønnet praksis. Hvis der er forskelligheder mellem kønnene ses det ikke som et udtryk for magt og hierarki, men i stedet som individuelle selvvalgte forskelligheder, der er et resultat af bl.a. forhandlinger mellem frie og lige partnere i rene forhold. Som det var tilfældet med denne generations opfattelse af politik og egen myndiggørelse ser de sig selv som ressourcestærke og med en forholdsvis bred vifte af handlemuligheder.

Informanternes ikke-essentialistiske og dynamiske forståelse af køn, som 'noget man gør' og 'noget man lærer' betyder imidlertid, at der på den ene side er en stor opmærksomhed på køn i forhold til opdragelse af egne børn og i det professionelle arbejde som lærere og pædagoger. På den anden side er det også tydeligt, at indlæring af kønnet praksis ses i et tæt samspil med andre identifikationsmarkører, som fx pædagogik og ændringer i forbrugsmønstre.

For de unge studerende fra 90er-generationen spiller magtaspektet til gengæld en stor rolle. I modsætning til informanterne fra 68-generationen er der en langt større opmærksomhed på, at der ikke er reel ligestilling mellem kønnene – ikke kun på samfundsniveau, men også i denne kønnede praksis i dagligdagen. Fx er det tankevækkende, at der i studiemiljøerne fortsat findes kønsstereotype opfattelser af kvinders og mænds egenskaber, hvor mandlige studerende konstruerer sig selv som bedre egnede til at matche, hvad der opfattes som prestigefyldte værdier i det akademiske system. Men samtidig er både de unge kvinders og mænds kønsidentiteter modsætningsfyldte og placeret i et spændingsfelt mellem ønsker om på den ene side mere lighed mellem kønnene og på den anden side frie, individuelle og refleksive valg. Stærkest er dog ambivalenserne i de unge kvinders kønsidentitetsarbejde, idet de på den ene side giver udtryk for stærke autonomibestræbelser, men på den anden side også en vilje til, på sigt, at acceptere en mindre grad af ligelig fordeling mellem kvinder og mænd i forhold til forsørgelse og omsorg end vi så det blandt informanterne fra 68-generationen.

Men selvom en sådan skævdeling måske vil blive realiseret, når de unge formentlig stifter familie og får børn, så er asymmetrien kvalitativ anderledes end i de traditionelle familiemønstre, der kendetegner den ældste gruppe. For det første fordi de unge kvinders ønske om et liv med mere tid til familie og omsorg eksisterer side om side med en ligestillingsdiskurs, der brydes omkring fast forankrede forestillinger om og erfaringer med kønsbestemte eksklusioner og undertrykkelser. For det andet fordi den kønnede praksis og valg i forhold til arbejde og familie blandt de unge bygger på refleksive valg mellem forskellige alternativer snarere end essentialistiske forestillinger om kvinde-/mandarbejde.

Som noget væsentligt i forhold til de unge informanter vil vi fremhæve en høj grad af individualisering, som fremtræder på flere måder. For det første som en frisættelse og løsrivelse fra på forhånd definerede kønspositioner og ligestillingsdiskurser. Både de unge kvinder og de unge mænd understreger således kravet om egen autonomi og selvbestemmelse i forhold til den fortælling som spiller en afgørende rolle i deres kønsidentitetsarbejde.

Den anden side af individualiseringsbestræbelserne er det individualistiske – altså at man selv er omdrejningspunktet ikke kun i arbejdslivet, men også i forhold til familie, partner og evt. børn – fremstår også som en stærk markør i de unges identitetsarbejde. Mens informanterne fra 68-generationen fx understreger erfaringer fra forhandlingsfamilier og kompetente (fælles) forældreskaber, ser livsplanlægningen for informanterne fra 90er-generationen ud til at være langt mere individualistisk. Det kommer bl.a. til udtryk som forventninger om et kompetent moderskab, der konstrueres som en modsætning til en erhvervsmæssig karriere. Såvel de mandlige som de kvindelige respondenter ser ud til at have sig selv som omdrejningspunktet for såvel arbejdslivet som familielivet i langt højere grad, end det var tilfældet for informanterne fra de to andre generationer.

I forlængelse heraf er det tankevækkende, at de unge kvinder forbinder det private med noget meget positivt – som det sted, hvor individualitet og autonomi forventes at have gode udfoldelsesmuligheder i komplekse senmoderne liv. Hvor det for tidligere generationer af kvinder var ansvaret for familien, der blev opfattet som en barriere for kvinders udfoldelse i det offentlige liv, ser de unge kvinder det snarere omvendt: nemlig at karriere og arbejdsliv kan blive en barriere for familielivet. Den familie, som de unge kvinder forestiller sig, er primært konstrueret med dem selv som varetager af både forsørger- og omsorgsopgaverne. For dem er familieorienteringen ikke et nødvendigt 'onde', men snarere et 'frirum', hvor man har ret til at markere feminitet, være doven og være kreativ. I disse forventninger til en for dem ny balance mellem arbejde og familie spiller en evt. partner/ægtefælle kun en begrænset rolle – måske fordi forpligtende kærlighedsrelationer kan opfattes som begrænsende for autonomien. Til gengæld spiller børn en stor rolle, og udtrykket 'kompetent moderskab' er en rammende betegnelse for den (individualiserede) betydning som også forældreskabet tillægges i det unge kvinders refleksive livsplanlægning.

Det ser i forlængelse heraf ud til, at de unge kvinder gentænker opdelingen mellem det offentlige og det private, hvor de lægger vægt på at reetablere en opdeling mellem det private og det offentlige. En sådan nyorientering mod familie og hjem kan opfattes som et backlash og som en tilbagevenden til traditionelle kønsopdelinger. Men selvom de unge kvinder måske vil genoprette opdelingen mellem offentlig og privat er den ikke baseret på den traditionelle kønnede betydning med en mandlig hovedforsørger og en kvindelig

omsorgsgiver, som var et bærende element i den kønnede opdeling mellem det offentlige og det private. De unge har heller ikke overtaget den meget kønsbestemte arbejdsdeling i familien. Snarere er det således, at de har gentænkt familien som et led i deres egne autonomi og individualiseringsbestrebelse. Og her spiller mændene kun en meget begrænset rolle.

Spørgsmål til videre forskning

Denne undersøgelse er tilrettelagt med vægt på samspillet mellem køn og generation, mens inddragelsen af klasser/sociale forskelle har været forskelligt ud fra kriteriet om centrale aktører i de forskellige generationer. Det er derfor et åbent spørgsmål, hvor meget de forskelle, som vi har lokaliseret i de tre forskellige grupper, er bundet til generationer og hvor meget til sociale grupper. Fx var det tydeligt, at klasses tilhørsforholdet spiller en afgørende rolle for den gruppe, vi har udvalgt i krisegenerationen. Det kunne være interessant at undersøge samspillet mellem køn, generation og klasse for andre sociale grupper i denne generation. Et andet vigtigt spørgsmål er, om den ekstreme individualisering, som vi finder blandt de unge studerende også gør sig gældende for andre sociale grupper i 90er-generationen? Og er det således, at udsigten til en akademisk karriere forstærker de unge kvinders modsætningsfyldte forhold til deres arbejdsliv eller kan de samme træk genfindes blandt andre sociale grupper i 90er-generationen?

Vi har i alle tre generationer interviewet kvinder og mænd, som ikke har været særlig aktive. Det vil derfor være interessant at undersøge i hvor høj grad de forskelle, vi har kunnet lokalisere mellem de tre grupper, også vil kunne genfindes, hvis der er tale om kvindepolitiske aktive grupper i de tre generationer.

Kapitel 3

Empirisk analyse af politiske identiteter i tre generationer

Analysen er struktureret efter følgende fire temaer:

(1) Politikforståelse. Hvad forbinder informanterne med politik? Er politik snævert forbundet med det politiske parlamentariske system (government) eller er opfattelsen bredere til fx at inkludere meningsdannelse i medierne eller mere uformelle netværk og organiseringer (governance)? Hvilke holdninger har informanterne til forskellige former for politisk deltagelse og hvilke former for deltagelse anses for særligt vigtige og effektive mv.? Hvad er formålet med politisk deltagelse? - At forsøge at påvirke forhold man mener, bør ændres? – At kæmpe for en bestemt sag? – At udtrykke et fællesskab? At udtrykke politisk viden og handlekraft? – At skabe en fortælling om sig selv? Og hvilken betydning har politik for den enkelte og hvilken rolle tilskriver de sig selv – er politik vigtigt og er det vigtigt at involvere sig?

(2) Politikdannelse (i politiske institutioner, offentligheder mv.) finder steder på mange niveauer; fra det lokale og nationale over det europæiske til det globale plan? Men hvordan afspejler dette sig i informanternes politikforståelse? Det drejer sig også om, hvor informanterne placerer politikken – er det først og fremmest i lokal eller national politik? Eller artikuleres EU og international eller global politik (fx miljø, menneskerettigheder mv.) i lige så udstrakt grad?

3) Tilhørsforhold. Hvilken tilknytning/”belonging” fører informanterne til forskellige former for politisk deltagelse og fællesskaber. Det handler om, hvilke fællesskaber og værdier generationerne orienterer sig mod. Hvilke traditioner, klasser, bevægelser de identificerer sig med. Og om kollektive bevægelser i det hele taget opfattes som en ressource for at handle politisk? Hvad betyder et livslangt tilhørsforhold til kollektive bevægelser?

4) Politisk myndiggørelse, dvs. følelsen af subjektive politiske kompetencer og opfattelsen af, hvor lydhøre informanterne mener, at politiske beslutningstagere er. I analysen er det først og fremmest følelsen af lydhørhed og følelsen af politisk kompetence, hvor vi ydermere sonder mellem handle-ressourcer¹¹ og videns-ressourcer¹², der står i centrum. Men vi har også øje for, om og hvordan interviewpersonerne beskriver den institutionelle kontekst i forhold hertil.

Så vidt om analysens temaer. I de følgende afsnit analyseres de politiske identiteter først blandt arbejdere i krisegenerationen (gruppe 1); dernæst blandt mellemlag i 68-generationen (gruppe 2) og endelig blandt studenterne i 90er-generationen (gruppe 3)

¹¹ Dvs. “... evne (eller mod) til at formulere sig skriftligt og mundtligt, evne til organisering, evne til at finde ud af, hvordan man skal gå frem, etc.” (Goul Andersen, 2000, 126).

¹² Dvs. evnen til “... at forstå og tage stilling til det, der foregår” (Goul Andersen, 2000, 126).

Gruppe 1: Arbejdere i krisegenerationen

Politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer

Den politiske opfattelse i denne gruppe er forholdsvis snæver og traditionel. Opfattelsen af 'hvad der er politik' er knyttet til det formelle politiske system og for nogle af respondenternes vedkommende til partipolitikken. Politik handler primært om påvirkning, og det sker først og fremmest gennem *partierne*, *fagbevægelsen* og gennem de *valg*, man som borger har 'pligt' til at deltage i. Denne pligt er mere forbundet med traditioner og politisk 'opdragelse' end med reflektive overvejelser for den enkelte: *"Jeg synes det er meget vigtigt, vi går hen og stemmer, og alle går hen og stemmer. Det har jeg gjort lige siden, jeg fik stemmeret – hver gang"* (Kaj, side 3).

Informanterne ser fortsat de politiske partier som den helt afgørende forbindelseslinje mellem borgerne og den politiske elite. De synes dog forskellen mellem partierne er blevet mindre med årene, men den er for dem at se stadig stor nok til, at det gør en stor forskel, hvem man stemmer på.

Den snævre opfattelse af, hvad der er politik kommer også til udtryk i, at det at have noget med 'politik at gøre' er forholdsvis snævert forbundet med partiarbejde eller en bestemt partifarve. Det er specielt tydeligt for de to kvinder: *"Jeg har ikke været politisk, men jeg har stemt fra dengang, jeg fik stemmeret. Og det er det samme parti, jeg stemmer på hver gang"* (Erna, side 5).

Udover partier, som alle i gruppen således opfatter som vigtige, men som kun en enkelt af dem har været medlem af, har fagforeningerne været en central ramme omkring krisegenerationens politiske identitetsdannelse. Fx fremhæver Svend, at fagforeningsarbejdet for ham har haft den højeste prioritet. Alle informanterne har deltaget i faglige arrangementer, i generalforsamlinger og i demonstrationer arrangeret af fagforeningerne. Fagforeningerne omtales som 'vi' og 'vores'. Og i modsætning til parti- og valgdeltagelse, som respondenterne har et forholdsvis instrumentelt forhold til, er deltagelsen i de faglige aktiviteter både forbundet med mere ekspressive dimensioner og med flere solidaritets- og fællesskabsfremmende dimensioner.

Det ekspressive kommer fx til udtryk på den måde, at aktiviteterne i fagbevægelsen ikke kun opfattes som et spørgsmål om påvirkning. Både kvinderne og mændene lægger vægt på fagbevægelsen som en social ramme omkring hverdagen, hvor det politiske også er integreret i sociale netværk. Således fremhæver de to kvinder fra tobaksfabrikken, at fællesspisningen til fagforeningsmøderne og generalforsamlinger var noget af det, som kunne få kvinderne væk fra kødgryderne derhjemme. Kaj fremhæver også, at selvom hans

kone ikke har haft erhvervsarbejde, har fagforeningsarrangementerne været en vigtig del af deres fælles sociale liv.

De solidaritets- og fællesskabsfremmende dimensioner kommer især til udtryk i diskussionen om 1. maj demonstrationerne. Selvom fx Kaj understøtter, at demonstrationerne ikke er, hvad de har været, så lægger alle fire informanter vægt på den betydning som 1. maj demonstrationerne har haft i forhold til solidaritets og fællesskabsfølelse. For ham at se giver demonstrationerne stadig de mennesker, der er med, en følelse af at tilhøre en gruppe, der har en fælles grundholdning til nogle ting. Alternativet for ham det er følelsen af at være isoleret: *"Her [dvs. til 1. maj arrangementer] kommer de ud i et fællesskab, hvor de er sammen med en masse andre, der har samme interesser og samme meninger som dem. Uanset om de er malere eller eternitarbejdere; faglærte eller ufaglærte"* (Kaj, side 9).

Selv om det er tydeligt, at Grethe især forbinder 'det politiske' med partipolitik er det interessant, at hendes politikopfattelse er langt bredere, når det gælder fagforeningsspørgsmål end i forhold til partier og valg. Hun ser nemlig fagforeningsdeltagelse og aktiviteter som en del af et større både politisk og socialt fællesskab: *"Jeg har ikke haft noget med noget politisk overhovedet at gøre. Det eneste er nok, når jeg har været ude at demonstrere med tobakken 1. maj [...]. Så kunne man gå der og løfte flaget."* (Grethe, side 5)

Og senere kommer Grethe ud i følgende ordveksling med Kaj på spørgsmålet om man hørte efter talerne 1. maj (side 10):

Kaj: *"Det kom an på, hvem det var. Der var nogle, der var virkelig gode til at formulere sig og gode til at formulere de synspunkter, som mængden ville acceptere"*.

Grethe: *"Jeg tror nu godt nok, vi hørte efter, hvad der blev sagt"*

Kaj: *"De fleste gange hørte man ikke efter, hvad der blev sagt"*

Grethe: *"Det er så dig, der ikke har gjort det. For jeg har da godt nok lyttet efter dem alle sammen!"*

Hvad angår de andre politiske deltagelsesformer er både ***læserbreve***, ***underskriftindsamlings*** og ***demonstrationer*** noget som informanterne har stiftet bekendtskab med. I forhold til bredden i deltagelsesformerne lægges der vægt på, at også læserbreve, underskriftindsamlings og demonstrationer skal vurderes i forhold til deres effekt, dvs. om de påvirker beslutningstagerne. Hvad angår læserbrevene følger respondenterne især med i de lokale læserbrevsdebatter, men

de synes, at det indimellem bliver for meget de samme brok-hoveder, der markerer sig i pressen.

Hverken *ulovlige demonstrationer* eller nyere radikale aktionsformer som *moonning* er noget for denne gruppe i krisegenerationen og i det hele taget er kendskabet til denne form for aktioner meget begrænset. Dermed er der ingen form for tilknytning til nutidens mere radikale aktioner, mens der til gengæld er en stor enighed om nødvendigheden af de 'ulovlige' strejker i 1950erne, som fagbevægelsen støttede op om.

Når det kommer til *politisk forbrug* er det noget som disse informanter har stiftet bekendtskab med, men det er ikke noget de praktiserer i særlig høj grad – og væsentlig mindre end de to øvrige grupper. Og selv om denne ældste gruppe godt kender til nogle af de eksempler på politisk forbrug, som interviewerne nævner, synes det ikke at være en vigtig identifikationsmarkør for nogle af interviewpersonerne. Dertil kommer, at de ældre ikke synes at have samme implicite forståelse som de to yngre grupper af, hvordan forbrug kan bruges til et politisk formål. Dette illustrerer formentlig både, at disse pensionerede arbejdere fra krisegenerationen har en forholdsvis snæver politikopfattelse, men også at deres forståelse af forbrug er noget der først og fremmest forbindes med pris og kvalitet. Politisk forbrug illustrerer også en anden pointe, nemlig at denne gruppe ikke forekommer at være så afhængig af information fra medier og eksterne kilder, når de tager stilling til forskellige former for politisk deltagelse. Ved politisk forbrug kommer dette til udtryk i en sammenligning med de to andre grupper, som begge er meget orienteret mod, hvad de får at vide igennem medierne, mens denne ældste gruppe i langt større grad synes at bero på egne erfaringer i deres vurderinger, i hvert fald når det gælder fødevarer. I en snak om økologi og om det er nødvendigt at have mærkningsordninger siger Grethe *"Jamen er det ikke et spørgsmål om, jeg kigger aldrig på de mærker der. Det gør jeg altså bare ikke."* Og Erna siger *"Det gør jeg heller ikke"*, hvortil Grethe supplerer *"Jeg kigger efter varen, hvordan den ser ud. Jeg kigger ikke efter de mærker der."* Endelig understreger diskussionen af politisk forbrug, at denne gruppe i krisegenerationen oplever internationale spørgsmål og effekterne af politisk forbrug (på linje med andre former for politisk deltagelse er det nemlig effekterne af politisk forbrug, som anses for det vigtigste) som meget komplicerede og vanskelige at tage stilling til.

Rummet for politisk deltagelse

Den politiske forankring og orientering er primært lokal blandt arbejderne i krisegenerationen. Bortset fra valgdeltagelsen, som jo også dækker det nationale og EU, er det overvejende lokale aktiviteter, som informanterne har deltaget i og forholdt sig til – også i forhold til politisk forbrug dominerer det lokale (selv om det også er det eneste sted, hvor generationen giver indtryk af en forståelse af politik som noget globalt). Ser vi fx på læserbrevene er det de lokale sager, som

de husker, at de har læst om, ligesom det er lokalpolitikken, som det forventes, at læserbrevene kan have indflydelse på. Fx nævner Grethe, at hvis ikke der havde været en række indlæg om den tredje Limfjordsforbindelse, så ville byrådspolitikkerne ikke have forholdt sig hertil. Den samme lokale forankring kan ses i forhold til underskriftindsamlinger, hvor der typisk er tale om sager i forbindelse med nedlæggelse af lokale sygehuse, protester mod større byggeanlæg som musikhus og nye trafik anlæg.

Informanterne har også kun deltaget i demonstrationer, som enten har været lokale eller haft en lokal forankring. Som Grethe udtrykker det, har der hverken været tid eller penge til at rejse til andre steder for at demonstrere. Men det er nu ikke hele forklaringen. Det er også tydeligt, at flere af de landsdækkende demonstrationer (fx atommarcherne i 1950'erne) affærdiges som 'københavn-fænomen'.

En del af den lokale forankring kan selvfølgelig hænge sammen med en livscykluseffekt på den måde, at alderen kan sætte begrænsninger for mobiliteten samt at den lokale forankring ofte vil stige med alderen, hvis man bliver boende det samme sted. Imidlertid ser dette ikke ud til at være den primære forklaring for denne gruppe af respondenter. Snarere er det således, at det lokale altid har været den primære politiske lokalitet for disse pensionerede arbejdere, der altid har boet i Aalborg og gennem hele voksenlivet har haft en tæt tilknytning til området gennem især den lokale arbejderbevægelse.

På den måde er den politiske identitetsdannelse i vid udstrækning lokalt orienteret, tæt knyttet til den faglige organisering og de aktiviteter heromkring. Det nationale niveau indgår, men kun for så vidt at det er knyttet til det parlamentariske niveau. EU og det globale spiller en næsten ubetydelig rolle.

Tilhørsforhold

Det er ikke overraskende, at denne gruppe af pensionerede arbejdere fra krisegenerationen har et tæt tilhørsforhold til arbejderbevægelsen. Således viser analysen ovenfor, at den helt centrale positive identifikationsmarkør for informanterne er fagbevægelsen og tilknytningen til fællesskabet her. De politiske partier fungerer som en positiv identifikation, men den er ikke så stærk som den faglige organisering.

Følelsen af "belonging" til arbejderbevægelsen er forankret i en mangeårig lønarbejdertilværelse, men både i forhold til identitet og praksis rækker den ud over selve lønarbejdersituationen, idet den omfatter en række sociale og kulturelle aktiviteter. Der er ingen tvivl om, at følelsen af at tilhøre et "VI" i forhold til arbejderbevægelsen har spillet den dominerende rolle i forhold til skabelsen af de politiske identiteter. I konstruktionen af dette stærke tilhørsforhold har ovennævnte lokale forankring sat sit præg på det politiske

indhold. Når informanterne således italesætter solidaritet og fællesskab er det tydeligt, at ”vi”- og ”os”-følelsen er mere lokalt end internationalt forankret. Således tales der om fællesskab på tværs af arbejdspladser og lokale fagforbund til 1. maj demonstrationer, mens der tales meget lidt om international solidaritet. Det er også tydeligt, at lokale ildsjæle og pionerer har spillet en stor rolle som identifikationspersoner. Det gælder fx Knud Jespersen (DKP, medlem af folketinget, oprindelig formand for Lager og Pak i Aalborg), som uanset om man er kommunist eller ej fremhæves for sin indsats.

Det stærke tilhørsforhold til fagbevægelsen betyder også, at bevægelsen har en afgørende indflydelse på informanternes politiske aktiviteter. De følger i store træk anbefalingerne fra fagbevægelsen, ligesom der støttes op om aktiviteter, der foregår i dette regi. Respondenterne er som nævnt imod ulovlige strejker, men ikke dem, som store dele af fagbevægelsen har støttet aktivt. Fx fremhæves de store strejker i 1955 og 1956 som en vigtig begivenheder, som alle respondenterne har deltaget i.

Politisk myndiggørelse

Selv om den subjektive politiske kompetence er forholdsvis høj, lægger disse arbejdere i krisegenerationen ikke særlig meget vægt på myndiggørelse i forhold til videns-ressourcer. Det er således ikke graden af viden om politik, der lægges vægt på, men snarere om politikken har en effekt i forhold til at påvirke beslutningstagerne. I stedet er der tale om en stærk erfarings- og interessebaseret politisk identitetsdannelse, hvor arbejdsliv og det nære hverdagsliv spiller en stor rolle i forhold til politiske holdninger og politisk deltagelse. Individuel viden om politik eller mangel på samme fremhæves sjældent i interviewet, bortset fra når interviewererne spørger ind til forskellige former for politisk forbrug, som informanterne ikke har stor erfaring med. Disse sammenhænge ses som komplekse og uoverskuelige. Så måske handler det mere om, at denne gruppe ikke lægger vægt på vidensressourcer, fordi deres viden, i forhold til de politiske fællesskaber de først og fremmest identificerer sig med, nemlig fagforeningen og partiet, er en art tavs viden – eller praktisk bevidsthed – som de tager for givet og derfor kun forholder sig indirekte til. Men det hænger givetvis også sammen med, at bortset fra deltagelse i valg ses politiske handlemuligheder kun i ringe grad som individuelle, men som kollektive. Det er de fælles påvirkningsmuligheder – som vælger og som medlem af fagbevægelsen - der former opfattelsen af den oplevelse af politisk kompetence. Derfor er den subjektive følelse af at kunne gøre en forskel forholdsvis stor, fordi den ikke er snævert knyttet til ’alene’ at skulle kunne gøre en forskel, men snarere til at se sig selv som en del af et større fællesskab med et forholdsvis stort handleberedskab.

Opsamling

De pensionerede arbejdere i krisegenerationen er bærere af en snæver politikforståelse, som først og fremmest er knyttet til formelle politiske institutioner og fagbevægelsen. Dette afspejler sig også i, at generationen overvejende er engageret i konventionelle former for deltagelse, nemlig valgdeltagelse, partiarbejde og fagbevægelsen – og det opleves som en pligt at være engageret i disse henseender. Den politik, som foregår uden for dette institutionaliserede rum, synes både at være mere kompleks men også mindre relevant og vedkommende for denne gruppe. Den primære identifikationsmarkør er arbejderbevægelsen, som ikke alene er ramme for klassekampen (den instrumentelle orientering), men også udgør et socialt solidaritetsbærende fællesskab (den ekspressive orientering). Den politiske identitet er primært lokalt forankret – godt nok har informanterne en mening om nationale og i nogen grad også globale spørgsmål, når de bliver spurgt, men det er ikke det primære. Det primære er de vilkår, som vedrører arbejdslivet og det lokale hverdagsliv. Den politiske orientering og deltagelse er guidet af erfaringer og af de interesser og klassekonflikter, der knytter sig til arbejdslivet og til lighed; det er først og fremmest emancipatoriske temaer, som er i centrum for denne gruppe. Derfor er orienteringen mod konkrete videns-ressourcer ikke særlig stor, og det er ikke gennemstrømningen af information og revurdering af holdninger som konsekvens heraf, som står i centrum; refleksivitet synes med andre ord ikke at blive oplevet som et grundlæggende vilkår.

Gruppe 2: Mellemlag i 68-generationen

Politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer

Politikopfattelsen i denne gruppe er bred og pluralistisk; den indeholder ikke alene det parlamentariske system, men alle offentligheder, hvor der sker en meningsudveksling – og det er både lokalt, nationalt og globalt. Informanternes politisk kulturelle værdier tegner et billede af politik som deliberation/politisk læring og påvirkning. Politisk deltagelse handler ideelt set om at give sin mening til kende, at drøfte og tage stilling på ny - derfor opleves partier som lidt rigide når de forbindes med 'færdige pakker'. Og politisk deltagelse handler om at påvirke, hvorfor der er en høj grad af orientering mod politikens inputside; mod politikformuleringen.

Informanterne ser det nærmest som en selvfølgelighed, at man tager stilling og er aktiv. At være aktiv forbindes ikke med en pligt – som noget man bør gøre, fordi traditionen tilskriver dette. Men det opleves helt naturligt at udnytte demokratiske rettigheder, og der er en oplevelse af sig selv som handledygtige borgere. Selvom politikforståelsen indbefatter såvel konventionelle (valg, partiarbejde) som ukonventionelle kanaler, opleves førstnævnte ikke som helt tidssvarende for så vidt angår reelle muligheder for indflydelse – i hvert fald står de over for væsentlig nye udfordringer i en kompleks og medialisert verden. Der

lægges vægt på medialiseringen af politik og fokus på enkeltsager, som har ændret betingelserne for politisk gennemslagskraft. Informanterne har også en refleksiv indstilling til politik, som hænger sammen med, at politik også er blevet mere kompleks og mindre entydig; politisk stillingtagen var mere enkel tidligere, i dag handler politisk stillingtagen konstant om at forholde sig til modstridende informationer, som gennemstrømmer offentligheden.

Disse mellemlag fra 68-generationen lægger både vægt på politikens instrumentelle og ekspressive sider. Men i modsætning til de to øvrige grupper i denne undersøgelse er det instrumentelle ikke så meget rettet mod det politiske system og de politiske systemer, men mere mod gennemslagskraften i medierne. Der artikuleres ikke, som arbejderne i krisegenerationen, et tilhørsforhold til nogen bestemt form for gruppe eller fællesskab. I det omfang at der tales om et VI er det knyttet til forskellige sammenhænge, som det er muligt at vælge til og fra – dvs. fællesskabs-dimensionen artikuleres for fx 1. maj demonstrationer og kollektive bevægelser, men det er ikke en livslang og permanent vigtig identifikationsmarkør.

Politikkens medialisering, kompleksitet og refleksiviteten i forbindelse med politik, kommer navnlig til udtryk i forholdet til **demonstrationer og sociale bevægelser**. De fleste har deltaget i de store demonstrationer i 1970erne og 1980erne. Bevægelser opfattes også som relevante i samtiden og de har en betydning – også for folks følelse af at føle sig kompetente. Men det er en ny udfordring, som nutidens bevægelser står over for i sammenligning med 1970ernes og 1980ernes bevægelser. Det hænger sammen med, at formidlingen af budskabet er meget mere mediestyret. Og det hænger sammen med, at det opleves som svært at have meget entydige holdninger, der ofte kendetegner sociale bevægelsers budskaber, fordi der kan tilflyde viden som betyder, at man ændrer holdning. Det opleves altså som en udfordring at forene sociale bevægelsers ofte entydige budskaber med den kompleksitet og refleksivitet samtiden indeholder. Informanterne giver også udtryk for, at de ofte savner mere konkret viden om en sag, som kan få en til at skifte standpunkt. Til gengæld udtrykker de ikke den mangel på viden i almindelighed til at tage stilling, som vi senere skal se, at de unge studerende i 90-er-generationen gør.

I forbindelse med en snak om Irak demonstrationen siger Lars.

”... det var lidt rituelt på en eller anden måde, fordi der var nok ikke nogen der i virkeligheden lagde mærke til dem ... de forventede bare, at nu var der nogle, der demonstrerede og (...) alt hvad der blev sagt fra talerstolen. Men så den dag, hvor man havde et eller andet antal millioner og verden demonstrerede. Det tror jeg alligevel havde en betydning, fordi om ikke andet så den betydning, at de, der gjorde det, oplevede, at det var der egentlig mange der gjorde. Så det var en bevægelse nedefra mod dem, der styrede verden på en måske ikke helt

hensigtsmæssig måde. Og det er der, jeg tror, det er en bevidsthed, der betyder noget. Så derfor kan det godt have en betydning selvom det lige at være der måske ikke har så stor betydning. Men det der med at føle sig som en del af en bevægelse” (side 16).

Kirsten og Birgitte udtrykker noget lignende;

”Samtidig så synes jeg også ... tingene er blevet mere komplekse altså ... mere sammensatte. Det er ikke helt så enkelt som nej til atomkraft.” (Kirsten, side 17).

”Det er jo det med at komme til at demonstrere mod et eller andet, hvor man så bagefter synes det egentlig var en god ide, man får det ind, ikke ... men jeg synes sagtens, man kan have den tanke i dag, at i morgen finder jeg måske ud af, det egentlig ikke var så dumt det der” (Birgitte, side 17).

Vigtigheden af det parlamentariske system og konventionelle former for deltagelse, men også skepsisen over for hvor effektiv og tidssvarende de traditionelle forbindelseslinjer mellem borgere og politikere er, kommer til udtryk i synet på både valg, partiarbejde og 1. maj demonstrationer. Det er en naturlig ting at **stemme ved valgene**, men det omtales ikke som en pligt. I stedet forbindes det med, at man selvfølgelig udnytter sin demokratiske ret til at stemme – betydningen af hvilken man har fået internaliseret i familien og i skolen. Det er vigtigt at udnytte denne rettighed, også selvom flere sætter spørgsmålstegn ved, hvor stor betydning det har; om det er effektivt og om de repræsentative institutioner er centrum for politikdannelse. Det at stemme artikuleres ikke som at give udtryk for bestemte gruppers eller klassers interesser, men mere som et spørgsmål om at bruge sin ret til at give udtryk for sin holdning. Fx siger Peter: *”Så jeg er vokset op med, at selvfølgelig stemmer man og bruger sin demokratiske ret, men jeg er da også enig i, at den er ved at blive udhulet via stemmeseddel, der er så mange andre måder, man kan gøre sig indflydelse på” (Peter, 2).*

Partier og medlemskab af et parti opleves som vigtige, men ingen af informanterne er aktive i et parti – en har tidligere været medlem, og en anden siger, hun er flov over ikke at være medlem, fordi det burde man nok og flere har leget med tanken. Det opleves altså som en god ting at være medlem af et parti.

Fx siger Kirsten, som næsten altid har stemt på det samme parti, på nær en enkelt gang, at *”... jeg synes egentlig, at når nu det er sådan, så bør man gå ind og blive medlem af partiet og så gå en gang imellem til de møder og høre hvad der foregår, fordi så er det nemlig også der man kan lufte nogle ting og man kan høre hvordan debatten den egentlig kører..” (4).*

Det begrundes ikke, hvorfor partier er vigtige, i stedet udtrykkes der skepsis over for, hvor gode forbindelseslinjer partier er mellem borgere og den politiske elite – en skepsis, som informanterne bygger på, at partier forbindes med ”pakkeløsninger” og magtkampe, som er svære at forene med opfattelsen af, at god politik indebærer drøftelse, og det opleves som svært at gøre sin indflydelse gældende i et parti – både pga. partiernes interne organisering, men også fordi der er skepsis overfor om partier overhovedet har indflydelse i en medialiseret politisk kontekst.

”Jeg synes da også, man skal melde sig ind og alt det der, men så tænkte jeg bagefter, hvorfor var det egentlig jeg skulle det? Hvis et billede i avisen det kan gøre meget mere end ti partiorganisationer. Et billede af en gris, der har et dårligt ben, det kan være nok til at landbruget bliver lagt om og sådan noget” (Peter, 5).

”Så er det vel et spørgsmål om partier overhovedet har en fremtid i det samfund vi lever i, for det ... altså medier og den måde vi snakker sammen med hinanden på, det gør meget af det her. Personer kan jo ødelægge forfærdeligt meget for en ide altså” (Birgitte, 5)

Alle kender 1. Maj demonstrationerne og anerkender den betydning, de har haft. Flere har deltaget og gør det stadig. Tidligere var de mere betydningsfulde manifestationer, i dag forbindes det først og fremmest med tradition, nostalgi og sjov og ballade. En spørger, om demonstrationerne har overlevet sig selv i kraft af, at fjernsynet er blevet udbredt. Der er en anerkendelse af den konflikt som demonstrationerne repræsenterer, men ”nerven” er ude af dem, som den primære manifestation: *”Jeg synes egentlig, det er en manifestation for en og det kan godt være, der er nogle, der får for mange dit og dat, men vi holder også jul altså. Jeg synes på ... jeg er nok sentimental.” (Kirsten, 7).*

”Det er også nogle år siden, jeg har deltaget sidst i 1. maj, men det ... jeg har jo også sådan lidt, jamen det er en tradition, som jo måske ikke har den store værdi sådan rent, hvad skal man sige, sådan politik i dag, men meget er traditionsbundet” (Jens, 8).

”... for jeg synes stadig en manifestation er en eller anden form for solidaritet altså ... Det kan også være det lyder forfærdelig gammeldags, at bruge sådan nogle ord, men det tror jeg stadigvæk lidt på” (Kirsten, 8).

Alle kender og mange har deltaget i andre former for deltagelse, men de fylder ikke så meget. Det gælder **læserbreve**, hvor flere også udtrykker, at det ofte er de samme kværlanter der gør sig gældende – og de tillægges ikke afgørende betydning. Og det gælder **underskriftsindsamlinger**, der anses som et godt

alternativ, og som vurderes ofte at være effektive, navnlig når det kombineres med medieopmærksomhed.

”Ja, tre helsides med en masse navne ... det er sådan noget med medierne, og det tror jeg måske har en større effekt” (Lars, 11).

”der er vel ikke tvivl om, at det er et af de stærkeste dækkemidler, der er ... det er hvis man sådan virkelig kan få sådan en eksponering i fjernsynet primært ikke også og omkring et eller andet problem, så springer de jo op som en trold af en æske politikerne i forhold til at skulle gøre et eller andet ved det” (Jens, 11).

”Altså et stort antal underskrifter og så nogle gode billeder i fjernsynet og i avisen, så kan det nok gøre lidt, så kan de godt blive forskrækket” (Birgitte, 11).

Endelig gælder det **badges**, som havde stor gennemslagskraft tidligere, men i dag opleves som outdated, nostalgi og uden betydning – hvilket bl.a. hænger sammen med at det entydige budskab forsvinder i den medialiserede politik.

”Jeg tænker på, at vi måske har vores holdninger nogle andre steder fra. Fjernsynet gør jo nok, at vi den vej danner os nogle meninger(..)Fjernsynet har stor indflydelse på mig og de andre tror jeg. Det har det. Det er måske også noget med, at der ikke ... det er måske ikke sådan den lille gruppe og den store gruppe, der er mere sådan fifty-fifty holdninger, eller der er mange forskellige holdninger i dag måske snarere...” (Birgitte, 14).

Der er ingen af informanterne, der identificerer sig med **voldelige aktioner**. Men flere udtrykker dog et mere nuanceret syn på voldelige aktioner, end i de øvrige grupper i denne undersøgelse. Fx mener Jens, at det er et udtryk for nogle grupper afmagt overfor det politiske system.

”Jeg synes ikke det [voldige demonstrationer] er i orden, vel, men jeg tænkte også på om det ikke er et udtryk for, at det er svært at trænge igennem i dag altså ... altså en fredelig demonstration, som vi kender den i dag, det har ikke rigtig nogen gennemslagskraft. Det giver ikke den samme omtale, og man føler sig ikke i dialog med dem, man henvender sig til med demonstrationer og sådan noget. Det er så medvirkende til, at de her store demonstrationer udvikler sig på den her måde” (Jens, 20)

Politisk forbrug er noget alle interviewpersonerne har erfaring med, og det opleves som en kollektiv bevægelse, hvor hovedsigtet er at skabe debat og forsøge at påvirke forhold, man er utilfreds med, og hvor medierne ses som helt centrale i denne forbindelse. Det politiske forbrug er først og fremmest en instrumentel form for politisk deltagelse, og det finder sin effekt gennem en medialiseret politisk virkelighed.

I diskussion om politisk forbrug har en effekt siger Birgitte fx *"Hvis der kan komme billeder ud af det"* (side 28). I sammenligning med de to grupper synes disse mellemlag i 68-generationen i højere grad at se politisk forbrug på linje med andre former for græsrodsaktiviteter – fx taler de mindre end de andre forbrugshensyn som sundhed, kvalitet og pris. Til gengæld giver flere af disse informanter udtryk for, at de i nogle sammenhænge agerer politiske forbrugere som en rutineret hverdagshandling. Men samtidig understreger det politiske forbrug informanternes refleksive forhold til politik. Det er noget, der tales om, og pga. de mange informationer og mærkningsordninger, kan det være komplekst at tage stilling til, hvilke varer og produkter, man bør købe. Informanterne tager altså ikke bare noget for gode varer, men reviderer konstant deres holdning, alt efter hvilken information, der tilflyder dem; man er sin egen lille ekspert. Snakken om politisk forbrug viser også, at tillid til garantimærker og personer er utrolig vigtig, når man skal finde ud af, hvilken information man skal tro på.

Peter fortæller, at han altid handler hos Jakob på det lokale marked:

"Men ham har jeg valgt frem for nogen for dem, jeg ikke har noget kendskab til. Jeg er ikke hellig i det her, men ham handler jeg med og handler ikke med de andre. Det er så et valg jeg har truffet" (side 27).

En sidste interessant pointe er, at det politiske forbrug vækker informanternes kritik af kapitalismen; fx siger Jens:

"Jeg ved ikke om det er noget, der hører vores generation til det der med ... at have været med til boykotter og til sådan noget, fordi netop det med Arla. Jeg har personligt et forhold til nogle af de der store giganter, dem går jeg helst uden om" (side 26).

Rummet for politisk deltagelse

Den politiske orientering er ikke knyttet i særlig grad til hverken det lokale, nationale eller globale niveau. Interviewmaterialet gør det ikke muligt at bestemme, hvad den territoriale kontekst er for hver enkelt af deltagelsesformerne, eller hvilken kontekst generationen overvejende tænker inden for. På den anden side er det klart, at der ikke kun tænkes på en bestemt kontekst. Fx er der ikke blandt disse informanter i gruppe 2 et så tydeligt fokus på det lokalpolitiske, som vi så det hos informanterne fra krisegenerationen. Men det lokale nævnes, fx i forbindelse med underskriftsindsamlinger, hvor den 3. Limfjordsforbindelse og skolelukninger fremhæves som eksempler.

Internationale emner nævnes i forbindelse med underskriftsindsamlinger, badges, demonstrationer, hvor fx demonstrationen mod Irak krigen og antiglobaliseringsbevægelser nævnes sammen med politisk forbrug. Det er altså først og fremmest græsrodsaktiviteter og markedsmekanismen, der opleves som centrale i forhold til at forsøge at påvirke i forhold til globale spørgsmål.

Tilhørsforhold

Disse mellemlag fra 68-generationen synes ikke at have et identitetsskabende tilhørsforhold til en bestemt form for fællesskab – for partierne er det måske endda en hæmsko, at de stadig forbindes med et ”vi” og ”færdigpakker”. Godt nok er der en bevidsthed om, at fx fagbevægelser og sociale bevægelser er udtryk for et fællesskab, men der artikuleres ikke et permanent tilhørsforhold til specifikke fællesskaber, som fx klasse eller bestemte værdier. Og selvom 1970ernes og 1980ernes bevægelser vækker genkendelse, så er det ikke fællesskaber som i dag er identitetsbærende. Hvor vi tidligere så, hvordan fagbevægelsen er en livslang identifikationsmarkør for arbejderne i krisegenerationen, er det ikke tilfældet for denne gruppe. De bruger deres ressourcer til at tilpasse sig nye situationer, hvor de kan vælge fællesskaber til og fra. For det anerkendes, at bevægelserne udtrykker et fællesskab, som også opfattes som vigtigt, men det er, som med den politiske deltagelse, noget man kan vælge mellem, alt efter hvilket ærinde og formål man har. Politiske handlinger er individuelle meningstilkendegivelser, som kan artikuleres igennem forskellige former for kollektiv politisk aktivitet. Dette kommer også til udtryk i forbindelse med politisk forbrug, hvor denne gruppe i langt højere grad har en oplevelse af politisk forbrug som en kollektiv bevægelse – en fælleshed omkring værdier – end de unge studerende, der, som vi skal se senere, er mere tvivlsomme over for, om politisk forbrug rent faktisk er en kollektiv handling.

Politisk myndiggørelse

Informanterne fra 68-generationen lægger stor vægt på både videns- og handleressourcer. De har både stor viden om og stor selvsikkerhed i forhold til at agere i politik – og de mener det er vigtigt, at man er aktiv. Det opleves som afgørende at have viden om det, man involverer sig i. Undertiden kan de savne specifik viden, men det udmøntes ikke i en følelse af magtesløshed; snarere at samfundets stigende kompleksitet byder på nye udfordringer og nye måder at forholde sig til politik på, nemlig at man hele tiden skal forholde sig til gennemstrømningen af information. Derfor omtales det heller ikke som direkte problematisk eller umuligt at komme til orde i en verden kendetegnet ved kompleksitet og medialisering. Det ses som en udfordring – og det italesættes også nogle gange som meget vanskeligt eller umuligt – men generelt er der en tro på, at forskellige former for deltagelse kan have en effekt, også under nye betingelser.

Opsamling

For denne gruppe mellemlag i 68-generationen er politik et spørgsmål om at påvirke politikken – som den fremstår som især en medialiseret politik – og gerne i en politikskabende forstand, men politik handler også om deliberation og politisk læring; politisk stillingtagen handler om at udvikle holdninger og at give disse til kende i det offentlige rum. Det falder nemlig generationen helt naturligt, at være aktiv i politik, og de ser sig generelt meget kompetente hertil. Når de

deltager i politik handler det mere om, at man naturligvis udnytter (deliberativ) demokratiske rettigheder, end det handler om et 'bør' i traditionel forstand. Den politiske identitetsdannelse er kendetegnet ved høj grad af refleksivitet; at tage stilling på baggrund af den information, som konstant gennemstrømmer offentlighederne i en medialiseret politisk verden. Denne refleksive stilling betyder, at denne gruppe har det lidt svært med klassiske sociale bevægelser og navnlig de politiske partier (som i øvrigt opleves som meget positive), idet disse undertiden opleves som svært rigide og lidt for unuancerede. Men i lighed med informanterne fra krisegenerationen lægger også disse informanter stor vægt på de ekspressive og fællesskabsdannede aspekter af sociale bevægelser og partier, og i den forstand finder vi ikke megen individualiseret politisk handling (end ikke i det politiske forbrug). Men det er tydeligt, at denne gruppe ikke har indgået en livslang alliance med et bestemt parti eller bevægelse; kollektive bevægelser er noget man kan vælge til og fra alt efter hvilken del af politikken, man aktuelt er optaget af. Orienteringen mod det kollektive og det fællesskabsgenererende er dog stadig helt centralt – men det bør ske med en stadig udvikling af de politiske ståsteder tilpasset en refleksiv medialiseret verden. Der er tale om en bred og pluralistisk opfattelse af politik, som spænder over det lokale, nationale og globale rum. Dette hænger sammen med oplevelsen af politik som værende (i stigende grad) medialiseret, hvorfor påvirkningen også i højere grad er rettet mod politikdannelse i denne medialiserede virkelighed, end mod traditionelle politiske institutioner.

Gruppe 3: Studerende i 90er-generationen

Politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer

Generelt er de unge studerendes politikforståelse og holdninger til forskellige politiske deltagelsesformer forholdsvis traditionel og instrumentel og primært knyttet til det formelle repræsentative politiske system. I modsætning til informanterne fra de to andre generationer lægger denne gruppe vægt på politikens out-putsider; de ser ikke sig selv særlig meget i rollen som aktive initiativtagere i formuleringen og definitionen af politik. I det omfang de er aktive, er det mestendels som reaktion og på opfordring. På den anden side er der også bemærkelsesværdige ligheder mellem den politikopfattelse, som vi fandt blandt de pensionerede arbejdere i krisegenerationen og så disse unge studerende i 90er-generationen. Men der er også store forskelle. Fx er rækkevidden i de unges politiske rum langt mere omfattende end det forholdsvis begrænsede rum, vi fandt hos den ældste gruppe. For selv om de unge lægger vægt på påvirkning gennem det formelle repræsentative system, har de alligevel en bredere politikforståelse idet der tales om meningsdannelse i medierne, EU, globale forhold mv. Spørgsmålet er mere, om de formår/ønsker at bruge og udnytte dette.

Det er et grundtræk ved de politiske identiteter blandt de unge, at der ser ud til at være en gennemgående usamtidighed og ambivalens mellem modsatrettede tendenser. På den ene side er de præget af ovennævnte forholdsvis instrumentelle

politiske orientering, der lægger vægt på, at man gerne udpeger nogle repræsentanter (og helst de rigtige!). På den anden side besidder de også en høj grad af refleksivitet, hvor politiske holdninger forbindes med det enkelte individs kompetence og viden om politik, der giver udtryk for en meget mere kompleks (og for dem ofte uoverskuelig) politikforståelse, som rækker ud over det parlamentariske system. På den anden side er det også tydeligt, at disse unge informanter er meget livspolitisk orienterede. Hvis politik indgår i deres hverdagsstrategiske overvejelser, er det helt afgørende, at det er en del af livsstil og den samlede livsplanlægning. Til gengæld fylder emancipatorisk politik mindre, med undtagelse af politisk forbrug. Således er graden af tilknytning til nutidige og tidligere store bevægelser meget svag, ligesom der med en enkelt undtagelse også er meget få markeringer i forhold til ligheds- og solidaritetsargumenter. I modsætning til mellemlagsgruppen i 68-generationen, som har en klar forestilling om og tror på kollektive bevægelser, herunder også politisk forbrug, har disse unge studerende knap en forståelse af, hvad en kollektiv bevægelse er.

De unge informanter synes, det er vigtigt at stemme, og de fleste af dem mener grundlæggende, at det repræsentative demokrati er en god ting, som man skal støtte op omkring. Men i modsætning til navnlig krisegenerationen er flere af dem ofte i tvivl om, hvad de skal stemme på. Og de bryder sig ikke om, at det ofte bliver "et skud i tågen" (side 2). De stiller store krav til egen viden og afklaring i forhold til **valgdeltagelse**, fx siger Anne:

"For at kunne stemme, skal man engagere sig utrolig meget i det (...) For at finde ud af, hvad de forskellige står for. Og det synes jeg ikke altid, jeg har tid til. Og derfor synes jeg nogle gange, at mit kryds bliver temmelig tilfældigt. Det kan godt irritere mig. Men sådan bliver det ofte (...) Jeg skal sætte mig utroligt meget ind i nogle forskellige ting, som jeg egentlig ikke føler, jeg har tid til" (side 2)

Martin er den eneste, der er medlem af et politisk parti for øjeblikket. Det er han meget tilfreds med, da han synes, han har stor indflydelse på den politik, der føres. Mikkel har tidligere været medlem og næstformand i et parti. Han siger, at det dengang handlede om en tro på at kunne ændre verden. Den har han ikke længere (side 4).

Grundlæggende tillægger alle informanterne de **politiske partier** en stor betydning. De ser partierne som klassiske enhedspartier, som gerne skal sende klare signaler til borgerne, så de kan tage stilling. Flere beklager derfor, at de har svært ved at se forskel på partier. Som begrundelse for ikke at være medlemmer bruges dog især argumentet om, at den individuelle politiske kompetence og viden om de konkrete partier er for lille: *"Jeg har længe gerne ville finde ud af, hvor jeg står rent politisk. Men altså jeg synes ikke, jeg har sat mig nok ind i,*

hvad de forskellige partier står for, til at jeg kan melde mig ind i nogen af dem” (Camilla, side 4).

Det er altså tydeligt, at informanterne ikke ser partierne som en ramme omkring politisk læring, men snarere som en organisation med ’færdige’ værdier og holdninger, som man kan tilslutte sig eller lade være. Det er også tydeligt, at de unge har en forventning om en høj grad af politisk afklarethed og veludviklede politisk kompetencer som forudsætning for at melde sig ind i et parti.

Bortset fra Martin, som indimellem skriver *læserbreve* som et led i partiets strategi, er informanternes erfaringer med denne form for politisk deltagelse meget begrænset. Principielt mener de, det er positivt, at ”nogen gider gøre det” (side 10), og de lægger vægt på, om der kommer noget ud af det. Altså er det igen de instrumentelle argumenter i forhold til påvirkningseffekten mere end betydningen af en demokratisk dialog. Mere tankevækkende er det måske, at interviewene også viser, at de unge kun i meget begrænset omfang læser læserbrevene og i det hele taget giver flere af dem udtryk for, at de ikke læser ret meget avis.

Til gengæld har alle informanterne erfaringer med *underskriftindsamlinger*, og alle har på forskellig vis skrevet under og en enkelt også opsøgt bestemte indsamlinger, fordi han mente, det var vigtigt at støtte. Flere mener dog, at indsamlingerne er alt for pågående.

Mikkel fortæller, at han er begyndt at gå i en stor bue om ”alle de der står og skal have underskrifter og så samtidig også helst en donation, så de kan redde børn et eller andet sted – eller Amnesty eller noget andet. Fordi jeg har sgu ikke særlig mange penge, og jeg gider ikke stå og kværulere om, hvorfor jeg ikke har lyst til at knalde 50 kr. af til nogle mennesker, der virkelig har brug for det (...) SU’en rækker ikke langt til alt det her. Gode sager er der sgu nok af – ingen tvivl om det. Så vil jeg hellere give min underskrift til Bevar Christiania” (side 11).

Jonas siger senere:

”Og som Mikkel siger, så skal man stå og forsvare sig eller argumentere og begrunde, hvorfor man ikke vil. Nu giver jeg godt nok selv et månedligt beløb til både Greenpeace og Amnesty. Men jeg ”gier” stadigvæk ikke stoppes af dem, når de ringer og spørger, om jeg vil give mere. (...) Det er det der med at skulle undskylde og forsvare. Det bliver jeg sådan lidt irriteret over” (side 12).

Der er således to typer af argumenter på spil her: Det ene er, at den offensive og pågående stil, som alle informanterne tager afstand fra. Man føler sig interveneret og ser det som en overskridelse af den individuelle autonomi og den ’privathed’, som man ønsker at bevare. Det andet er Mikkels økonomiske argument, som peger i en mere individualistisk retning. Det er svært at gennemskue, om den

noget kyniske afvisning af at hjælpe folk, der har det dårligere end ham selv, bunder i en ekstrem egenytte-orientering eller er en reaktion på de efter hans mening alt for mange og for pågående indsamlinger.

Informanternes erfaringer med alternative deltagelsesformer er påfaldende lav og nogle tvivler på hvor "kollektive" kollektive bevægelser egentlig er, når det kommer til stykket. Det tvivler også på deres indflydelse. Fx er det kun Martin og Mikkel, der nogensinde har deltaget i *demonstrationer*. Mens Martin er positiv og har gode erfaringer fx i forbindelse med demonstrationerne mod Irak-krigen, er Mikkels meget negative. Han mener ikke demonstrationer har nogen effekt, hvis ikke de kan påvirke beslutningstagerne. Om en af demonstrationerne i Aalborg siger han:

"Ville Bush se på den og tænke: "Nå, for satan, der er nogen, der ikke kan lide det. Så må vi stoppe. Stop, stop, der står 500 mennesker i Aalborg, pis!". Der er jeg sgu meget mere kynisk. Det hjælper ikke en skid, det der (...) jeg er sikker på, at det ikke har nogen indflydelse. Men med min stemme, der ved jeg, det har indflydelse. Der er en meget stor forskel, synes jeg (...) [og lidt senere i forhold til demonstrationerne mod Irak-krigen] Det er for stort til, at man har indflydelse i lille Aalborg. (...) Jeg kan huske, da jeg var med i SFU, da var vi da også nede til demonstration mod det der nazi-trykkeri i Kværs. Der gjorde det en forskel. Det blev lukket" (side 14)

Rikke kan nu godt se pointen i, at der er nogle, der viser regeringen, at ikke alle støtter krigen i Irak, men selv forholder hun sig ikke aktivt. Jonas mener, at der er et skisma mellem, at det på den ene side jo ikke nytter noget og på den anden side – hvis ingen gør noget – så der jo slet ikke noget. Han siger videre:

"Altså jeg har ikke gået i sådan nogle demonstrationer, og har heller ikke tænkt mig det umiddelbart (...) Jo, jeg kunne godt tænke det som en mulighed, hvis det er sådan noget mere lokalt. Hvis det var mig, der boede ved siden af nogle rockere eller nazister eller et eller andet. Så kunne jeg godt forestille mig det. Men netop sådan noget som krigen i Irak. Det er så storpolitisk. Og hvis man kan samle 9 millioner på en dag. Nej, jeg tror helt ærligt ikke, det nytter særlig meget (...) Og netop 9 millioner, når det ikke gør en forskel, så skal der edder-røvme meget til, før der er noget, der gør en forskel ved at demonstrere. Og det er blevet noget med, at hver gang, de der G8 lande mødes, så er det bare slåskamp (Mikkel, side 15)

Det er således meget tydeligt, at bortset fra Martin, så er informanterne i denne gruppe kritiske over for demonstrationer. Grundlæggende kan de ikke se formålet med demonstrationer, som ikke har en direkte påvirkningseffekt, fx at ændre USA's holdning til Irak. Det er således den konkrete demonstrations konkrete påvirkningseffekt, der lægges vægt på – og her synes afstanden fra Gammel Torv

i Aalborg til det Hvide Hus i Washington at være alt for stor. En anden form for afstand handler om én selv. Her udtrykker Jonas, for hvem tanken om at deltage i demonstrationer ligger fjernt, at hvis han skulle demonstrere skulle det være i forhold til noget, som havde betydning i hans egen hverdag – altså konstruerer han et individualistisk argument som kontrast til tankegangen om kollektive protester i en global kontekst. Set i lyset heraf er det ikke overraskende, at informanterne er kritiske over for mere *radikale aktioner* og *happenings*. Nogle af de mere kreative og ekspressive aktioner – fx moonings – finder de latterlige og svære at tage seriøst. Desuden fremføres igen argumentet om, at det ikke virker.

Diskussionen af *politisk forbrug* illustrerer en række pointer i forhold de unge. For det første at politik i vid udstrækning er et livspolitisk projekt, som rækker langt ind i de unges privatsfære og fortælling om sig selv. I højere grad end de øvrige generationer artikulerer de unge, at det politiske i forbruget skal afvejes i forhold til varens kvalitet, sundhed, pris og de unges dårlige samvittighed. Det politiske forbrug er ikke kun om politik, men også hvordan det påvirker de unge i mere generel forstand. Og det politiske forbrug skal afvejes i forhold til tid og retten til at have en privatsfære, som ikke invaderes af politik i tide og utide. Mikkel taler om, at skal man virkelig kæmpe for en sag ”... kræver [det] jo et helt andet engagement [end ’bare’ at boykotte], som jeg altså ikke har lyst til at gå ind i som sådan” (side 21) og i en snak om man bør handle som politisk forbruger siger Jonas ”... Det er en stor belastning at skulle kæmpe mod verden hver dag” (side 21). I modsætning til informanterne i de to andre generationer, som synes at være ”politiske dyr” som del af deres identitet, kan de unge ’tænde for’ deres politiske rolle, og ’slukke for’ den igen, når det bliver for krævende, trættende eller de bare har lyst til at bruge tiden til noget andet.

Informanternes opfattelse af politisk forbrug viser også, at politik er del af deres hverdagsfortælling om sig selv, der blandes sammen med en række andre ting end alene et ønske om at søge indflydelse. Adspurgt om man anser politisk forbrug som politik, siger Camilla fx ”Jeg synes bare, jeg har det bedre med mig selv, at jeg ikke putter gift i kroppen. Og jeg ved de dyr, det kommer fra, de har haft det godt” (side 19) og Jonas taler om at ”Jeg går lidt efter de der miljømærker, hvis jeg kan. Men ellers så vil jeg da også sige, at det er da primært for mig et spørgsmål om økonomi. Jeg har det da godt, hvis jeg køber Max Havelaar ikke, men...” (side 19).

Dertil kommer, at flere handler som politiske forbrugere som del af en rutineret hverdagspraksis – fx siger Martin at ”Jeg tror, jeg gør det [handler som politisk forbruger] lidt i det daglige. Altså hvis man kan undgå det, så undgår jeg at købe ARLAs mejeri produkter og handler konsekvent aldrig hos 7-11.” (side 18).

Informanternes forhold til politisk forbrug illustrerer også, at de ikke har samme forestilling om og tro på kollektive bevægelser og organisationer, som de to andre interviewgrupper har. Fx siger Martin at *"Men det [politisk forbrug] er jo et meget diffust begreb, fordi man kan jo diskutere, hvornår man flytter noget og hvornår man ikke gør. Ligesom med den enkelte stemmeseddel og de 9 millioner, der er imod krigen, så kan man også spørge om hvor meget det rager ARLA, at der sidder en håndfuld mennesker et sted, som køber ALDI's nye mælkebøtteprodukter i stedet for og hvor ligeglad er 7-11 ikke med, at jeg aldrig går ind i deres kiosker."* (side 18)

Endnu mere markant og i forbindelse med at interviewereren spørger, om der er en forventning til, at andre også er politiske forbrugere, siger Jonas at *"Nej, jeg synes faktisk præcist forventningen er omvendt. Altså det der, hvad nytter det, jeg er den eneste, der gør det. Jeg tror ikke, jeg synes næsten forventningen er omvendt, at der ikke er nogen, der gør det ..."* (side 24).

I forlængelse heraf opleves kollektive bevægelser ikke som en fastforankret "ideologi"; de er først og fremmest kilder til inspiration og information; Mikkel siger *"Jeg tror netop også, at politisk forbrug er noget man selv tager stilling til, men man kan jo blive guidet eller informeret af andre i en større bevægelse. Men man behøver ikke at tage del i den bevægelse for at gå ud og gøre forbrug, fordi det gør vi jo hele tiden, uanset."* (side 24).

I modsætning til især arbejderne i krisegenerationen, som i vid udstrækning også beror på egen erfaring i vurderingen af varer, er politisk forbrug i langt høj grad reflektiv for de unge – de tager stilling på baggrund af information og mærkningsordninger mv., og igen finder vi følelsen af forpligtelse til at man 'bør' tage stilling, og at det undertiden går på tværs af privatsfæren, som generationen i virkeligheden gerne så var mere privat; *"Det er jo også sådan, jo mere viden man får, jo mere irriterende er det at gå på indkøb."* (Mikkel, side 18)

Endelig understreger informanternes diskussion om politisk forbrug det paradoksale forhold, at de på den ene side føler sig meget usikre på deres politiske kompetence (samtidig med, at de på den anden side faktisk synes at have ret stor viden om politisk forbrug og i høj grad er stand til at tale med herom). Dette illustrerer dog, at deres politikforståelse er langt bredere end det institutionaliserede politiske system.

Rummet for politisk deltagelse

Den stærke fokusering på politikken instrumentelle sider og den direkte påvirkningseffekt præger informanternes relation til lokaliteten. For selv om de på flere områder udtrykker en både national og global orientering, er det især de formelle deltagelsesformer, der vægtes. Fx tillægges valgdeltagelsen en

forbavsende stor betydning og det i forhold til valg både lokalt, nationalt og til EU parlamentet. Til gengæld er erfaringerne og lysten til at indgå i fx offentlige debatter eller politiske manifestationer særdeles begrænset, og det er tankevækkende, at i det omfang disse unge studerende forholder sig til dette, så tænkes det især i en lokal kontekst – bortset fra det politiske forbrug som i høj grad artikuleres i forbindelse med globale spørgsmål. Formentligt fordi det er her, hvor den formodede effekt vil være størst eller her, hvor man bedst reflektivt kan forbinde det med politikfelter, som har direkte indflydelse på ens egen livsplanlægning. Når det er sagt, synes informanterne dog at have en noget bredere horisont for politik, når de taler herom i mere principiel og abstrakt forstand. For selv om de ikke overbebyrder mange forskellige former for deltagelse, er deres politikforståelse væsentlig bredere, når de taler principielt herom. Og fx vægtes politisk forbrug som den vigtigste form for politisk deltagelse af to af de unge.

Relationen til fx det globale niveau synes ikke fjern, men informanterne kan ikke få øje på brugbare politiske strategier, der kan forbinde det lokale med det globale. Der hvor nogle af informanterne i denne gruppe går ind og støtter globalt arbejde er det ofte meget konkret, fx gennem medlemskaber af Amnesty International og Greenpeace eller via det politiske forbrug; andre forholder sig mere passivt; mens andre igen har et individualistisk og noget kynisk syn på, at det ikke nytter noget, og at man for øvrigt ikke har råd.

Det ser altså ud til, at den politiske identitetsdannelse er forholdsvis bredt forankret i rum – dvs. både i lokale, nationale og globale orienteringer. Men i kraft af det forholdsvis begrænsede valg af politiske deltagelsesformer kommer disse orienteringer ikke særlig meget til udtryk i den politiske praksis. Det skyldes bl.a., at politiske manifestationer, som rækker på tværs af landegrænser, ikke menes at have nogen direkte påvirkningseffekt samtidig med, at de mere ekspressive og symbolske markering (fx af globale protester) ikke har nogen betydningsbærende plads i det politiske identitetsarbejde

Tilhørsforhold

Følelsen af politisk tilhørsforhold er meget svag. Der er ingen eller overvejende negative identifikationsmarkører til politiske fællesskaber.

Der er kun få af, som har deltaget i 1. maj demonstrationer (sammen med forældre), og for hovedparten af interviewpersonerne ses 1. maj som et påskud til at komme ud at drikke øl snarere end som en politisk manifestation og tradition, som kan være brugbar for dem. Men flere af dem giver også udtryk for, at de ikke kan identificere sig med det grundlæggende indhold i 1. maj demonstrationerne. Fx siger Camilla: *"Er det ikke også mest arbejderbevægelsen? Arbejderne, der går ud og fejrer 1. maj. Jeg synes ikke, jeg tilhører den gruppe. Så det siger mig ingenting"* (side 7).

Martin er den eneste, som har været til nogle 1. maj demonstrationer. Men han er enig med de andre i, at det er en manifestation, som har udspillet sin rolle, bl.a. fordi den almindelige lønmodtagers problemer er ved at være løst (side 7).

Der er heller ikke nogen positiv identifikation med andre af samfundets strømninger eller bevægelser (se senere i forhold til kvindebevægelsen). Nu kunne man indvende, at det jo også kan hænge sammen med alderen, altså at det ikke er særlig attraktivt for de unge fra 90er-generationen at relatere sig til de fællesskaber, som blev skabt før de glemte født.

Imidlertid viser analysen, at disse unge studerende også kun i ringe grad forholder sig til de 'nye' politiske fællesskaber, fx på globalt niveau. Materialet viser også en stærk afstandtagen til topmødedemonstrationer og andre globale protester, ligesom tilknytning til fællesskaber i forhold til EU er meget svag. Dette gælder også for politisk forbrug, hvor de kollektive bevægelser ses som kilder til inspiration til selv at kunne tage stilling. Ja, nogle af informanterne giver udtryk for, at de faktisk tvivler på, hvor kollektivt det politiske forbrug egentlig er.

Denne mangel på positive identifikationsmarkører ligger i forlængelse af informanternes ønske om **selv** at tage stilling (side 24), hvilket er et udtryk for den stærke individualisering, der præger deres politiske identitetsdannelse. For dem giver det ikke mening at kombinere det overgribende behov i deres politiske subjektivering for individuel autonomi med at indgå i eller skabe nye politiske fællesskaber.

Selvom informanterne fra denne generation føler en tilknytning til det store fællesskab, som vi alle har en forpligtigelse til at forholde os til (primært gennem forpligtigelsen til at stemme), så er der ikke konkrete historiske eller aktuelle politiske fællesskaber, som fremstår som positive og brugbare identifikationsmarkører. I stedet er det én selv, der er udgangspunkt for en refleksiv forholden sig til politik. Dette kommer også til udtryk ved, at de unge informanter – modsat de ældre i krisegenerationen – ikke taler om "vi", men i stedet om "jeg". Snarere er det sådan, at de unge taler om etablerede fællesskaber (fx arbejderbevægelsen, fagbevægelsen og i nogen grad de politiske partier) som noget, der ikke passer til deres holdninger. De identificerer sig ikke med nogen gruppe, når de taler politik (bortset fra Martin), og de henviser ikke til andres holdninger, når de skal tage stilling til spørgsmålene.

Politisk myndiggørelse

For de unge informanter er de subjektive politiske kompetencer helt afgørende, hvilket naturligvis hænger sammen med en høj grad af individualisering og refleksivitet, men også fraværet af kollektive ressourcer og handlemuligheder. På den måde adskiller denne gruppes myndiggørelse sig fundamentalt fra myndiggørelsen blandt arbejderne i krisegenerationen, selv om de to gruppers politikforståelse med vægt påvirkning og politikens out-put ligger forholdsvis tæt op af hinanden.

I forhold til den interne efficacy lægger de unge informanter især vægt på viden om politik. Når de skal stemme synes de, at de ved for lidt om forskellen mellem de opstillede partier, og mangel på tilstrækkelig viden og indsigt er en af hovedbegrundelserne for, at de ikke vil melde sig ind i partierne. Denne subjektive følelse af manglende viden om politik kan synes uovervindelig set i lyset af, at de kun i ringe grad befinder sig i sammenhænge, som kan fremme politisk læring. Samtidig forekommer det paradoksalt, at de individuelle bestræbelser for at opnå mere viden – fx ved at læse avis og følge med i den offentlige debat – synes meget lidt veludviklet blandt disse unge studerende. Endelig er det påfaldende, at der fokuseres så meget på det, de *ikke* gør og det, de *burde* gøre – mens de aktiviteter de rent faktisk har gjort nærmest bliver til bisætninger.

Hvad angår den eksterne efficacy – altså følelsen af at komme til orde og blive lyttet til – lægger de unge først og fremmest vægt på, at de bliver 'hørt' ved de offentlige valg. Til gengæld mener de, at andre og mere alternative politiske deltagelsesformer har en meget ringe effekt, bortset fra den lokale kontekst og i nogen grad også det politiske forbrug, hvor de unge også har en global horisont.

Opsamling

Grundlæggende er den politiske identitet blandt disse unge informanter kendetegnet af ambivalens. På den ene side har de en meget traditionel opfattelse af det politiske system og forbindelseslinjerne mellem borgere og deres repræsentanter, og de lægger vægt på, at politik handler om at påvirke. På den anden side har de øje for den kompleksitet, der findes i politik udover det institutionaliserede politiske system og som også har et europæisk og globalt udsyn eller rum. Men i begge henseender oplever de unge, at de har meget svært ved at tage stilling og skabe den entydighed de paradoksalt nok søger. De ser ikke sig selv som politikskabende (input orienteret). De reagerer efter bedste evne på al den tvetydige og komplekse information, der tilflyder dem. De oplever næsten sig selv som observatører til politik, der strømmer forbi, og som de forsøger at hægte sig på, så godt de kan. Så derfor bliver de nogle gange nødt til at tage en pause fra politikken – når det bliver for besværligt eller for trættende, eller man bare har lyst til at lave noget andet.

For politik trænger nemlig også for denne gruppe ind i privatsfæren og sætter sig igennem i forhold til andre prioriteringer i hverdagen. Det er en form for refleksivitet, som vi slet ikke finder hos informanterne fra de to andre generationer.

Men det illustrerer også, at politik i høj grad er livspolitik for de unge. Politik kan være en større eller mindre del af hverdagen og af fortællingen om sig selv: når disse unge taler om politik tillægges det stor betydning, hvordan det påvirker deres selvopfattelse. Nogen gange synes det næsten som om, at det vigtigste for disse unge er at reflektere over deres politiske rolle snarere end at indtage den. Men netop fordi politik er så tæt forbundet med selvidentiteten, er det helt afgørende, at det gøres (eller ikke gøres) helhjertet og professionelt; det er jo ”en selv”, der er på spil.

På den baggrund bliver politik også et meget individualiseret (og i nogle tilfælde også egoistisk) anliggende, hvor kollektive bevægelser og fællesskaber ikke anerkendes (i det omfang de overhovedet forstås) andet end som mulig inspiration. De unge synes ikke at have brug for politiske fællesskaber.

Hvad angår spørgsmålet om at være professionel i det politiske liv besværliggøres det af, at de unge har en meget refleksiv indstilling til politik og oplever, at de bør være enormt kompetente for at kunne tage stilling – faktisk så meget, at de sjældent lægger vægt på de kompetencer og den politiske aktivitet, de rent faktisk har. De fokuserer på alle deres ”huller” og manglende viden, og fordi politik er del af deres fortælling om sig selv, er det en lang proces mod den utopiske perfektionisme – i lighed med andre af livets sfærer. Denne ambitiøse indstilling eksisterer samtidig med, at de søger orden og entydighed, som bliver vanskelig, når den politiske verden også opleves som ekstremt kompleks. Så de unge bestræber sig virkelig på at være ”aktive og oplyste” medborgere. Men nogen gange bliver de nødt til at tage en pause fra politikken.

Kapitel 4

Empirisk analyse af kønsrelationer og kønspolitiske holdninger

Den første del af analysen fokuserer på grundlæggende holdninger til køn og ligestilling. Hvilke kønspolitiske holdninger har informanterne generelt? Opfattes ligestilling mellem kønnene som en vigtig samfundsværdi? Føler respondenterne nogen form for tilknytning til kvindebevægelser eller andre kønspolitiske strømninger? Derefter fokuseres der på den kønnede praksis, som respondenterne har haft/har i forhold til opdelingen mellem arbejdsliv og familieliv. Hvorledes opfattes denne kønsopdeling – tages den for givet og har den været til debat og forhandling? Og endelig i den sidste del diskuteres holdninger til aktuelle kønspolitiske spørgsmål og bevægelser, som fx barselsorlov og kønskvotering.

Udover at forsøge mere bredt at indkredse kønnets betydning og de kønspolitiske positioner i de tre grupper af informanter, er analysen struktureret omkring to klassiske begrebspar i kønsforskningen, nemlig spørgsmålet om kønnenes *adskillelse* og *hierarki*. Begrebsparret er i første omgang udviklet i forhold til mere strukturel feministisk teori om kønsmagtforhold. Fx har Yvonne Hirdman understreget, at genussystemet er kendetegnet af to grundlæggende logikker: nemlig kønnenes adskillelse/segregering og hierarkisering med den mandlige norm som primat (Hirdman, 1990). Styrken ved Hirdmans begrebspar er, at det har været velegnet til at lokalisere kønshierarkiernes reproduktion, mens det omvendt har været mindre velegnet til at se ændringer og brudflader i den mandlige magt. Derfor er tilgangen også blevet betegnet som (den svenske) undertrykkelsesdiskurs (Borchorst m.fl. 2002). Men derudover har spørgsmålet om adskillelse og hierarki været anvendt som brugbare begreber i nyere poststrukturalistisk kønsforskning. Perspektivet har her været et ganske andet end Hirdmans – nemlig at dekonstruere og nedbryde 'de binære poler', hvorfor poststrukturalisterne har problematiseret de fastlåste kategorier og deres fremhævelse af en bestemt form for undertrykkelse (Butler, 1990). Alligevel er væsentlige dele af fx Dorte Marie Søndergaards empiriske analyse af kønstruktioner blandt unge voksne i academia struktureret omkring kønnenes adskillelse og dominansforhold. Men hvor Hirdman ser adskillelse/dominansforholdet som en grundlæggende struktureringsystem omkring mandlig dominans, ser Søndergård spørgsmålet om kønnenes adskillelse og dominans som langt mere dynamiske størrelser, der har betydning for de unge kvinders og mænds kønskonstruktioner og subjektpositioner (Søndergaard, 2000).

Gruppe 1: Arbejdere i krisegenerationen

Grundlæggende har krisegenerationen en kønsopfattelse, som betoner kønnenes adskillelse og forskellighed. Der opereres med markante opdelinger i kvinde-/mandearbejde og i kvinde-/manderolle. Som store dele af den 'gamle' kvindebevægelse støtter de to pensionerede kvinder fra tobaksindustrien i

Aalborg, at kvinder og mænd er grundlæggende forskellige, at kvinder og mænd har forskellige erfaringer og kan bidrage med noget forskelligt, fx i fagbevægelsen eller i politik. Særligt tankegangen er ikke forbundet med undertrykkelse og eksklusion, men i stedet til en værdsættelse af kvinders arbejde både i familien og i arbejdslivet. I modsætning til de unge, som er meget prøvende i forhold til en kønnet praksis, er der for krisegenerationen tale om, hvad man kan kalde en internaliseret praksis i forhold til de kønsopdelinger, som respondenterne har indarbejdet i kønsforståelser og praksis. Sætninger som ”sådan er det bare” indikerer, at kønsopdelingerne opfattes som ”naturlige”, fastlåste og til tider essentielle. De eksisterende opdelinger i kvinde- og mandearbejde ser ud til at skabe tryghed (især for kvinderne), og det ser ikke ud til, at der har været hverken dialog eller konflikt om kønsopdelingerne.

Kvinderum og manderum i arbejdsliv og faglig organisering

C.W. Obels tobaksfabrik stammer helt tilbage til 1787. Den var gennem hele 1800-tallet og frem til midten af 1900-tallet en af Aalborgs største arbejdspladser¹³. I den første halvdel af 1900-tallet var en stor del af Aalborgs kvindelige industriarbejdere ansat her. Af de 800 arbejdere, der var på C. W. Obel i 1901, var over halvdelen kvinder og børn (Siim & Emerek, 1976; Emerek m.fl. 1982). Arbejdet på tobaksfabrikken er ofte blevet brugt som eksempel på det generelle kendetegn ved industrialiseringen, at de gamle håndværkerprocesser blev opdelt, så det blev gjort muligt for mindre kvalificeret arbejdskraft at overtage dele af dem. På Obel blev det kvindernes arbejde at forberede og færdiggøre den (mandlige) faglærte arbejders forarbejdning af produkterne. Fx skulle kvinderne fremstille små cigarer og cigarillos af den dårlige del af tobakken, og når de færdige cigarer og cigarillos var sorteret af en fagmand, skulle ufaglærte kvinder i klistreafdelingen sætte etiketter på og klistre kasserne til. Dertil kommer, at kvindernes arbejde var overvåget af mænd med en højere position i hierarkiet på arbejdspladsen, end de selv havde (Emerek m.fl. 1982 s. 57-58; Rostgaard og Bladt, 2004).

Set i det lys kan det undre, at de to kvindelige respondenter ikke er særlig kritiske over for den stærke kønsopdeling i tobakken. De pensionerede tobakskvinder tillægger nemlig de grundlæggende forskelle mellem faglærte og ufaglært en større betydning end køn, hvad angår løn- og arbejdsforhold. Grethe og Erna fortæller om arbejdspladsen som meget opdelt også i fysisk rum mellem faglærte og ufaglærte arbejdere. Selv arbejdede de primært sammen med ufaglærte mænd og de mener, at det var akkorden og ikke grundlønnen, der var bestemmende for lønnens størrelse. I hvert fald har uligeløn mellem ufaglærte kvinder og mænd ikke været italesat som noget problem. Men helt stille er det nu ikke altid gået for

¹³ Medlemstal for Tobaksarbejdernes fagforening i Aalborg: 1950 2143 medl.; 1960 1852 medl.; 1965 1714 medl.; 1965 - 1291 medl.; 1970 - 961 medl. (Bender m.fl. 1988:446).

sig og symbolske markeringer mod de faglærte mænd er det blevet til, fx fortæller Erna:

”Jeg var inde som pakker med hånden på akkord. Men så kom der jo rygter på fabrikken om, at der skulle tre ufaglærte ind som sorterere. Og for at lave noget gas, så meldte vi to os. Og de, der havde stået i lære i to-tre år, de blev så tossede, for så skulle vi jo have samme løn som dem” (side 32).

Både Erna og Grethe fortæller også om hierarkier, hvor mænd havde mere magt som arbejdsledere end kvinder. Men det er ikke en fordeling, som de husker som særlig konfliktfyldt (...) *”sådan var det dengang. Sådan var det altså bare. Hvorfor det ved jeg ikke. Det kan man ikke svare på”* (Grethe, side 33).

Til gengæld har der været en stor opmærksomhed om, at kvinder og mænd skulle have hver sine tillidsfolk – kvinder for kvinder; mænd for mænd – man skulle helst repræsenteres af sit eget køn, selvom det var samme forbund, man var medlem af (altså de kvindelige tobaksarbejdere og de mandlige ufaglærte tobaksarbejdere).

Det er tydeligt, at kvinder har haft deres egne rum på den enkelte virksomhed i form af afdelinger og mændene tilsvarende deres. De to tobakskvinder mener, at der var forskel på den måde, som kvinder og mænd omgik hinanden på. *”Ja, men altså det var jo deres afdeling, og det var vores afdeling. Det var sådan ligesom, hvis vi kom derind, så var det..! Ja, vi kunne jo godt gøre det, men det jo altså ikke vores afdeling, vel?”* (Grethe, side 37).

De to mandlige informanter har været ansat på henholdsvis Cementfabrikken Rørdal og Eternitfabrikken. Der er tale om stærkt mandedominerede arbejdspladser, og som på C.W. Obel er det således, at der også fysisk har været en adskillelse af kvinde- og mandearbejdet.

”.. håndformeriet havde en kvindelig afdeling, hvor man også arbejdede på akkord med at lave altankasser og sådan noget. De havde også deres tillidsrepræsentant (...) Den kvindelige afdeling lå lige midt inde i produktionsafdelingen for mænd. De havde deres eget, og der var dør ind osv. ” (Kaj, side 34).

Adspurgt om kønnets betydning i forhold til løn er det tydeligt, at informanterne mener, at forholdet mellem faglærte og ufaglærte har spillet en større rolle. Det fremhæves, at det er forskellige funktioner og forskellige overenskomster, der er blevet arbejdet efter. I det hele taget lægges der vægt på, at de faglige opdelinger inden for arbejderklassen har spillet en større betydning end kønsopdelingen. Fx siger Svend, der er maler, om erfaringerne fra Rørdal, hvor han har arbejdet som maler:

”Jeg vil sige, at da jeg kom på Rørdal første gang – det var i 1953/54 – der havde man jo fx arbejderne delt op. Smede og håndværkere sad i en kantine for sig, og arbejdsmændene sad i en kantine for sig. Det var sådan lidt mærkeligt for mig, dengang jeg kom derud og oplevede det. Der var forskel, og der var også forskel på lønnen på en arbejdsmand, der gik og hjalp smeden. Smeden fik mere i løn – han havde selvfølgelig været i lære – men han fik mere i løn, selvom arbejdsmanden måske var den klogeste” (Svend, side 35).

I forlængelse heraf understreger Svend, at inden for malerfaget har lønnen altid været ens for kvinder og mænd. I dag er malerfaget ved at blive et kvindefag. Det synes han er OK, og han frygter heller ikke, at kønsskiftet vil gå ud over fagets prestige. *”En kvinde kan være lige så god til at male som en mand, og arbejdet er jo ikke så decideret hårdt – i hvert fald ikke i dag” (Svend, side 36).*

Kaj og Svend mener, at de få kvinder, der var på Eternitten og på Rørdal faldt fint ind, men også at der var stor forskel på kvinde- og mandekulturen. Nogen gange havde de samme frokoststuer – fx på Eternitten – men *”de sad ikke og spillede kort sammen med os andre (...) Vi var et sjak, der spillede kort i frokostpauser. Der var de ikke med” (Kaj, side 37).*

Arbejdsliv-familieliv

Det er tydeligt, at alle fire respondenter har organiseret deres arbejds-familieliv med manden som hovedforsørger og med kvinden som den primære ansvarlige for omsorg og husarbejde.

Fx har Erna altid har arbejdet på deltid. Det har hun været glad for, fordi hun skulle tage vare på børn og på mand. Erna begrundet sit lønarbejde med, at man ikke kunne leve af en løn. Hun har arbejdet fra kl. 7 til kl. 12 den ene uge, og fra kl. 13 til kl. 17:30 den anden uge. *”Disse arbejdstider har gjort det muligt for os at have enten formiddag eller eftermiddag hjemme, så vi kunne være klar, til vores mand kom hjem” (Erna, side 38).*

Kaj og Svend har været hovedforsørgere i deres familier. Kajs kone har ikke haft erhvervsarbejde, men gennem en årrække været på pension. Svends kone var hjemmearbejdende, indtil de tre børn var vokset op. Herefter har hun arbejdet på deltid, indtil hun sidste år gik på efterløn. Han synes, det var en god ide, at hun startede med at arbejde, fordi hun trængte *”til at komme lidt ud mellem andre. Det blev sådan helt anderledes” (Svend s. 40).*

Disse skarpe kønsopdelinger er ifølge informanterne kommet *”ganske naturligt”*. De er ikke blevet diskuteret ret meget, og der har tilsyneladende ikke været konflikter om opdelingerne. De har ikke oplevet noget stort dilemma mellem

arbejde og familie. Dér hvor den store udfordring har ligget, har været i forhold til den økonomiske forsørgelse af familien.

I forhold til egne voksne børn i dag har flere af dem bemærket, at kønsarbejdsdelingen har ændret sig. Svend har fx lagt mærke til, at hans svigersønner går i køkkenet og laver mad. Det har han aldrig gjort – højst hjulpet til med opvasken. Erna har også lagt mærke til, at kønsarbejdsdelingen har ændret sig. Fx sammenligner hun sine voksne sønner med sin mand:

”Og mine drenge, de har aldrig været vant til selv at skulle lave mad eller hjælpe til. Men nu om dag (...) de retter an og det hele, når man er deroppe til fest og sådan noget. (...) Det gjorde de aldrig derhjemme” (s. 45) og senere *”Når far [dvs. Ernas mand] kom hjem, var han bare træt. Han ville ind og sidde i en stol med aviser og det der. Mor [dvs. Erna selv] skulle jo ordne det hele”* (s. 46).

Holdninger til kønspolitiske spørgsmål og bevægelser

Der er ingen af de to kvinder, der føler nogen tilknytning hverken til den gamle kvindebevægelse eller til Rødstrømpebevægelsen. Det er helt klart i forhold til fagbevægelsen, at kvindernes primære politiske identitetsarbejde er forankret. Samværet og organiseringen med andre kvinder har haft en stor betydning både i arbejdsorganiseringen og i den faglige organisering. Det har markeret et betydningsfuldt kulturelt og fagligt fællesskab, men det har været med den primære forankring i lønarbejderbevidstheden snarere end i en kvindepolitisk bevidsthed.

Som det fremgik tidligere har det været en del af kønsarbejdsdelingen i familierne, at omsorg for børn primært var kvindernes ansvar. I forhold til den aktuelle debat om barselsorlov til mænd er det interessant, at mens de to mænd er positive over for tanken er de to kvinder mere negative. Kaj siger direkte, at han synes de to kvinder er gammeldags. Her er et uddrag af meningsudvekslingen som svar på spørgsmål, om det er en god ide med barselsorlov til mænd.

Erna: *Nej.*

Grethe: *Nej.*

[...]

Interviewer: *Det synes I ikke?*

Erna: *Nej.*

Grethe: *Nej. Det kan du forklare for mig.*

Interviewer: *Hvorfor ikke.*

Grethe: *Fordi det hører ingen steder hjemme, at mænd de skal have barselsorlov i et halvt år.*

Erna: *Nej.*

Kaj: *I er sgu da gammeldags ...!* (der grines)

Grethe: *Nej, det er vi egentlig ikke.*

Kaj: *Det synes jeg da nok.*

Grethe: *Det kan da godt være, men jeg siger min mening.*

Kaj: *Ja, men hvorfor i alverden skulle de ikke have lov til at have barselsorlov?*

Erna: *Nej, det synes jeg godt nok ikke, de skal.*

Erna: *Det er godt nok, kvinden hun har barselsorlov.*

Grethe: *Ja, det synes jeg også*

Erna: *Men mændene hvad skal de ind og (...) de skal da bare passe deres arbejde.*

Kaj: *Det vil sige, I holder fast ved det gamle: Kvinders plads er ved kødgryderne og ved børnene, og så mændene de kan bare gå ud og arbejde.*

Grethe: *Ja, men der er da forskel.*

Erna: *Ja, der er jo forskel.*

Kaj: *Ja ja, men det er da det, I sidder og siger.*

Og senere suppleres med bl.a. argumenter om, at mændene blot vil bruge orlov til at spille golf og rejse på ferie. De mener heller ikke det med barneomsorg og bleskift ”er noget for mænd – det har det aldrig været” (s. 47).

Til gengæld er Svend enig med Kaj i, at det er en god ide med barselsorlov til mænd. Han siger fx: ”Når begge parter arbejder, så må det være skønt, at konen kan komme ud og arbejde igen, så manden kan komme hjem og gå hjemme. Og ligesådan barnet – han har også godt af at lære at skifte ble og den slags” (s. 47).

Disse kønsforskelle i holdningen til barselsorlov og børnepasning er tankevækkende. Mens kvinderne i meget høj grad her lægger op til at fastholde den traditionelle kønsopdelinger i ansvar for omsorgsarbejdet, er mændene meget mere åbne over for at bryde nogle af de mønstre gennem barselsorlov til mænd – både ud fra en ligestillingsbetragtning (det er rimeligt at dele småbørnsomsorgen noget mere) og ud fra en forståelse af, at det kunne være fint med mere nærvær i forhold til børnene, end de selv har haft.

I forhold til ligeløn i dag mener respondenterne, at man skal have lige løn for samme arbejde (samme synspunkt, som de havde i forhold eget arbejdsliv), men også i forhold til nutiden lægges der vægt på, at der jo stadig er en stor opdeling af kvinder og mænd på arbejdsmarkedet.

I forhold til kvinder i politik er der enighed om, at der er fint med flere kvinder i politik, men at det ikke skal gennemføres ved hjælp af kønskvotering. Det er der en markant modstand mod, da kvotering også for krisegenerationen opfattes som stående i modsætning til kvalifikationer.

Opsamling

Sammenfattende i forhold til køn og ligestilling er det den faglige bevidsthed og de dertil knyttede identifikationsmarkører, der har den største betydning i informanterne respondenternes kønspolitiske forståelse. Køn er knyttet til de opdelinger, som er fulgt med den faglige organisering og den kønsspecifikke arbejdsdeling. Og mens respondenterne gennem et langt arbejdsliv har bemærket hierarkierne, fx mellem faglærte og ufaglærte, har de sjældent undret sig over kønshierarkierne. De er blevet opfattet som naturlige og hensigtsmæssige, og det er på disse præmisser, at de kønnede kvinde- og mandepositioner, er blevet konstrueret og reproduceret.

Kønnene har været opdelt i kønsspecifikke ansvarsområder i forhold til arbejde og familie. Hvert køn har haft sit eget rum til social og kulturel udfoldelse på arbejdspladsen, og den kønsbestemte arbejdsdeling har betydet, at kvinderne entydigt har haft hovedansvaret for familie og omsorgsopgaver.

Grundlæggende ser det ikke ud til, at der er blevet stillet spørgsmålstejn ved disse kønskonstruktioner inden for informanternes sociale råderum i familien og på arbejdsmarkedet. Men det er bemærkelsesværdigt, at det tilsyneladende er kvinderne, der holder mest fast i de eksisterende kønskonstruktioner. Således giver de fx udtryk for, at de har opdraget børnene inden for de givne kønsdiskurser, ligesom de er meget kritiske over for de brud på den eksisterende kønspraksis, som en barselsorlov til mænd muligvis kan være. Her er der for de to mænds vedkommende en større åbenhed over for et opbrud i de eksisterende kønspolitiske positioner, både i forhold til deres eget liv, men især i forhold til den kønspraksis, som de yngre generationer – repræsenteret gennem egne børn - har.

Fokusgruppeinterviewet giver ikke mulighed for dybtgående forklaringer på disse forskelle. Fx hvorfor de kvindelige informanter er så kritiske over for at bryde de kønsarbejdsdelinger, som de har praktiseret. Én tolkning kan være knyttet til spørgsmålet om kønnenes adskillelse, hvor tankegangen om kønnenes forskel og ligestilling har spillet en større rolle og er dybere internaliseret i kvinders kønspolitiske identiteter end i mændenes. De ønsker med andre ord ikke at overdrage nogle af 'deres historiske områder' til mændene. En anden tolkning kan være knyttet til spørgsmålet om kønshierarkier. Set i et livshistorisk perspektiv kan det givetvis være vanskeligt at erkende, at den kønsarbejdsdeling, der har dannet ramme om hverdagslivet, grundlæggende har bygget på mandlige hierarkier både i arbejds- og familielivet.

Gruppe 2: Mellemlag i 68-generationen

Ligestilling mellem kønnene er ikke noget, som denne gruppe af informanter tænker meget over i hverdagen. Snarere tager de ligestillingen for givet. Det

grundlæggende hovedindtryk er nemlig, at 68erne mener, at ligestillingen er et 'overstået kapitel', og det ikke længere er hverken særlig interessant eller relevant. Med andre ord så brænder de ikke nær så meget for sagen, som det var tilfældet i forhold til den del af interviewet, der handlede om de forskellige politiske deltagelsesformer.

Dette gælder især Lars, som direkte giver udtryk for, at han synes, det er en fejlagtig prioritering af interviewet:

"... der er sgu da mange andre synsvinkler, der er meget mere interessante. Det synes jeg også diskussionen viser (...) der er mange andre ting, der er meget vigtigere (...) Jeg vil ikke afvise, at det har en betydning, og det kan være irriterende (...) men vi sidder jo her og leder efter argumenter" (side 44).

I princippet sympatiserer både de kvindelige og de mandlige informanter med kvindebevægelserne og med bestræbelserne på at opnå større ligestilling mellem kvinder og mænd. Men der er ingen af dem, der har været aktive i kønspolitiske bevægelser og kønspolitiske områder spiller ikke nogen særlig stor rolle i deres politiske identitetsdannelse.

For deres eget vedkommende oplever de, at der er ligestilling mellem kønnene. Hvis der er skævheder, så er det et udtryk for frie valg eller for interne prioriteringer i familierne i forhold til at finde den mest hensigtsmæssige fordeling mellem arbejde og familie. Det er dog også tydeligt, der er tale om forhandlingsfamilier, hvor arbejdsdelingen har været til diskussion og somme tider genstand for heftige diskussioner.

Der er ingen af de tre kvinder, der har erfaringer med selvstændige kvindeorganiseringer Birgitte tvivler på, at sådanne kønsopdelinger er fornuftige. Efter hendes mening kan det gøre det vanskeligere at blive taget alvorligt. På den anden side er der dog enighed om, at kvindebevægelsen og hele opbruddet i kønsrollemønstrene havde en meget stor betydning – men senere er det gået langsomt og næsten helt i stå. Men der er også usikkerhed om, hvad der er det vigtigste i dag. Fx mener Kirsten ikke, at problemerne - fx på hendes skole - primært er forankret i forhold til køn:

"Der er ingen tvivl om, at kvindebevægelsen, der startede det, betød utrolig meget for at kickstarte bevidstheden om, at det behøver altså ikke at være sådan her. Der er andre måder at gøre det på: Prøv at se på os som mennesker i stedet for som kvinder eller mænd. Sådan synes jeg faktisk også, at vi gør nu. Og sådan vil jeg hellere se på det. Jeg synes ikke, det er så interessant bare at gå i en undergruppe, kvindelige lærere for mit vedkommende, og diskutere vores problemer. (...) Jeg synes det skal være en fælles dialog (side 34).

Også de andre informanter synes det er vigtigt, at begge køn er til stede på arbejdspladsen, fordi kvinder og mænd har forskellige erfaringer, som supplerer hinanden på en hensigtsmæssig måde i forhold til det pædagogiske arbejde. Fx fremhæver Peter, at kvinder og mænd kan noget forskelligt inden for pædagogfaget, og at der i det daglige arbejde med børnene er brug for, at kønnene supplerer hinanden (s. 35). Lærerne mener også, at det er vigtigt at begge køn er til stede, men de fremhæver samtidig, at det i dag stort set er de samme funktioner som kvinder og mænd har i forhold til børnene. Tiden, hvor kvinder bandt snørebånd i de små klasser, mens mændene underviste i eksamensfag i de store klasser, er slut.

I forhold til ledelsesniveauet er der enighed om, at der ofte er kønsskævheder. Men især kvinderne forklarer dette med kvinders frie valg. For selvom kvinder i dag har de nødvendige kompetencer og ressourcer, er der efter deres mening mange, der bevidst fravælger lederstillinger. Selv har de ikke haft lyst til at søge sådanne stillinger, og det mener de også gælder mange andre kvinder. Efter Anettes mening hænger det sammen med *"at kvinder skal føle sig så gode for, at de søger noget, hvor mænd, når de bare har beskæftiget sig med det i en måned, så synes de fand'eme, at de er udlærte og perfekte"* (s. 37)

Arbejde-familie

Bortset fra Peters første ægteskab er det tydeligt, at alle har erfaringer fra familier, som bryder med den traditionelle fordeling med manden som hovedforsørger og kvinden som primær ansvarlig for omsorg og husarbejde. Familierne er kendetegnet af en høj grad af ligestilling og af forhandling, hvor man har lagt vægt på, at der har skullet være *to kompetente forældre*. Man har diskuteret fordeling af barsel samt ikke mindst dagligdagens gøremål i forhold til børn og husarbejde. Kirsten fremhæver fx, at hendes lærerjob har betydet, at hun har været mere fleksibel i forhold til arbejdstiden, end hendes mand. Men hun trækker samtidig en parallel til sine forældre, hvor faderen – som også var lærer – var mere fleksibel og tidligere hjemme end moderen, som var sygeplejerske. For hende understreger dette, at det er arbejdsfunktionen mere end kønnet, der er afgørende for tids- og arbejdsfordelingen i familien.

Men det fremhæves også, at fordelingen af husarbejde og børneomsorg har været genstand for mange diskussioner og skænderier, som grundlæggende har handlet om, at kvinderne har haft - eller har ment, de har haft - et større ansvar for og overblik over strukturering af tid og arbejde i familien. Set i forhold til krisegenerationen er der den afgørende forskel, at kønsarbejdsdelingen blandt 68-erne har været til forhandling, hvorfor der også har været en større opmærksomhed på de områder, hvor de traditionelle kønsroller muligvis fastholdes på en u hensigtsmæssigt eller ikke acceptabel måde eller hvor de eksisterende kønsopdelinger tilskrives nye betydninger.

Set i forhold til de to andre generationer er det interessante i forhold til denne generation, at fordelingen af arbejdet i familien grundlæggende bygger på et ideal om ligestilling og retfærdig fordeling mellem kønnene. Som vi har set, var det ikke tilfældet for informanterne fra krisegenerationen, hvor den kønsbestemte opdeling mellem forsørgelse og omsorg havde en stærkt strukturerende betydning. Og som vi skal se, er det heller ikke tilfældet for de unge, vi har interviewet fra 90er-generationen, hvor især de unge kvinder lægger vægt på retten til at bryde med den ligestillingsdiskurs, som efter deres mening har opprioriteret karriere på bekostning af familien.

Set i de dette lys er det tankevækkende, at disse informanter fra 68-generation mener, at nutidens unge familier er alt for pressede, fordi de stiller for store krav til forbrug¹⁴. Ser de tilbage på deres egen tid som småbørnsforældre, mener de, at tid betød mere end penge.

”Jeg tror mange unge familier i dag, de synes ikke, de kan få en familie med små børn til at fungere, hvis ikke de har både bil og opvaskemaskine og deluxe tørretumbler og spabad – og jeg ved ikke hvad. Og det synes jeg er en ændring. Og jeg tror, det er en af grundene til, at mange af de unge familier, de har så forfærdelig travlt” (Kirsten s. 42).

Efter Kirstens mening burde de unge familier tage nogle mere ’børnevenlige’ valg og arbejde mindre. Om det er kvinden, manden eller begge, der fx vælger at være mere hjemme, er lige meget.

Holdninger til kønspolitiske spørgsmål og bevægelser

Selv om de kvindepolitiske bevægelser ikke har udgjort nogen central identifikationsmarkør i denne generation, spiller idealerne om ligestilling mellem kønnene en vigtig rolle. Dette gælder både som overordnet samfundsmæssig værdi og som konkret praksis. Imidlertid mener respondenterne også, at ligestillingen – i hvert fald for deres eget vedkommende – i store træk er opfyldt. Sagt med andre ord er ligestilling mellem kønnene ikke et område, som de tænker særlig meget over eller forholder sig aktivt til. Fx er lærerne overraskede over, at indførelsen af ny løn kan føre til lønforskelle mellem køn også på deres skole (s. 44-45).

Der er enighed om, at det er vigtigt, at også mænd får barselsorlov, og de tre mandlige respondenter er da også sikre på, at de selv ville have benyttet sig af en længere barselsorlov, hvis muligheden havde været der, da de havde småbørn. Lars understreger dog også, at det er oplagt i forhold til de offentlige stillinger, som de sidder i, mens der skal kæmpes meget mere for det på det private

¹⁴ I det hele taget er denne gruppe meget kritiske over for forbrugersamfundet, og lærerne kommer med en række eksempler på, hvad de opfatter som urimeligt forbrug blandt skolebørnene.

arbejdsmarked. Birgitte støtter også barselsorlov til mænd, men hun er til gengæld bekymret for den udvidelse af kvinders barsel, der er sket de seneste år.

”Den der lange barselsorlov, der er kommet. Det kan jo godt være det er en positiv ting, men jeg tror ikke, det er med til at virke for større kvindelig deltagelse på arbejdsmarkedet og i lederstillinger. Jeg tror, det er med til at trække den anden vej, for jeg tror da også, det er kvinder, der tager den allerstørste del” (s. 38).

De kvindelige informanter synes, det er vigtigt med flere kvinder i toppolitik, men de er imod kvotering. De mener, det er for meget tvang, og at det står i modsætning til at vælge 'de bedste' (s. 45-46). For dem at se er hovedproblemet – ligesom på andre topposter – at kvinder ikke søger eller er villige til at stille op.

Lars er den mest kritiske over for ligestillingspolitiske initiativer. I forhold til politik synes han, at mange andre faktorer er langt mere afgørende end køn, og han mener også, blot det er et spørgsmål om tid, inden kvinders placering i hierarkierne i politik og på arbejdsmarkedet bliver forbedret.

Selv om der således er enighed om, at der grundlæggende er sket væsentlige ændringer i kønsrelationerne gennem de seneste årtier, så synes informanterne stadig, der er store forskelle på fx pigers og drenges adfærd. Fx viser Peters erfaringer fra pædagogfaget, at drengene stadig er mere voldsomme og udadreagerende end pigerne. Lars er mere i tvivl, og synes nok, at ændringerne i kønsrollerne også har påvirket børnenes adfærd. Hans erfaringer som lærer er, at de stille piger er på vej væk, og at han i dag ser flere stille drenge. Kirsten er enig og siger, at der fortsat er forventninger om, at drengene bør være vildere (s. 47).

Ser respondenterne tilbage på deres egne familier, lægger de vægt på, at der i opvækstfamilierne var en noget skarpere kønsopdeling:

”Mine forældre, de var meget traditionelle. Det var mor, der var i køkkenet, og da hun kom ud på arbejdsmarkedet og var på skift, så havde hun også lavet mad til far, og så skulle jeg mærke, om sovsen var varm. Han vaskede op juleaften. Det ændrede sig aldrig, inden han døde. Så har jeg tre brødre – de skulle ikke lave noget i huset. De skulle hjælpe far i haven. Det var dybt uretfærdigt” (Anette, s. 50).

Andre kan godt genkende dette meget traditionelle mønster, men de lægger også mærke til det opbrud, der er sket for nogle af deres forældre – fx Jens, der fremhæver, at hans far både kan lave mad og bage.

Flere af informanterne har voksne børn. De fleste af dem har som forældrene, etableret ligestillingsorienterede familier, hvor arbejdsdelingen er til forhandling.

Men der er dog også eksempler på, at børnene har et mere traditionelt familiemønster, end det som disse forældre fra 68-generationen repræsenterer.

Opsamling

Sammenfattende kan man sige, at de kønspolitiske identiteter blandt disse mellemlag fra 68-generationen er præget af en konsensus om, at ligestillingen er opnået både i arbejde og familie. Dér, hvor der stadig er kønsforskelle, vil det efter informanternes mening oftest være et udtryk for selvvalgt forskellighed. Set i forhold til informanterne i krisegenerationen, som i høj grad var præget af en særartstænkning, er det ligestillingsdiskursen og opfattelsen af lighed mellem kønnene, som er dominerende i disse 68-eres kønskonstruktioner. De ser køn som et led i en socialisering og ikke som essens, og i modsætning til de to andre informantgrupper konstrueres der stort set ingen kønsstereotype opfattelser. Når de taler om kønsforskelle i forhold til det pædagogiske arbejde er det tydeligt, at de ser drenges og pigers kønsidentiteter og – adfærd som indlærte og foranderlige. Der er en opmærksomhed over for kønsforskelle, fx i forhold til samfundets toposter, men disse forklares med frie valg/kvindes fravalg snarere end med strukturelle kønsuligheder og magtforhold.

Den forholdsvis høje grad af refleksivitet og viden, som denne gruppe gav udtryk for i forhold til politik, gælder dog ikke i så høj grad, når det drejer sig om kønsforhold. Det skyldes formentlig ikke mangel på indsigt, men mere at kønsforhold tillægges en mindre betydning og har en lavere prioritering. Det gælder både i forhold i privatlivet, i arbejdslivet og i forhold til offentlige debatter og aktuelle diskussioner. Dér, hvor opmærksomheden og refleksiviteten om køn er størst, er i forhold til det pædagogiske arbejde med piger og drenge, som indgår som en central del af jobbet for de fleste af informanterne i denne gruppe.

Gruppe 3: 90er-generationen

Informanterne fra 90er-generationen mener, der er lang vej til ligestilling mellem kvinder og mænd. Både de kvindelige og de mandlige respondenter fremhæver, at det er urimeligt, at mænd får bedre job og højere løn end kvinder. Til gengæld har de kun få konkrete forslag til strategier, der kan afhjælpe ulighederne. Deres kendskab til og identifikation med såvel ligestillingspolitik som kønspolitiske bevægelser er meget begrænset. I stedet lægger de vægt på den enkeltes ret til at bestemme over sine egne prioriteringer og de frie valg fx i forhold til prioriteringer mellem arbejde og familie.

Køn i studiemiljøerne – mellem ligestilling og kønsstereotype konstruktioner

De unge studerende oplever den manglende ligestilling mellem kvinder og mænd, bl.a. i form af skarpe kønsopdelinger i de studiemiljøer, hvor de færdes dagligt.

Anne undrer sig fx over, at der stort set kun er mandlige lærere på danskstudiet, når 75% af de studerende er kvinder. Hun synes det er tankevækkende, at der ikke er nogen af de mange kvinder, der bliver uddannet, der kommer ind og får nogle af stillingerne (s. 25).

De fleste har oplevet en *kønsarbejdsdeling i gruppearbejdet* på universitetet. Efter deres mening er de bedst fungerende grupper de, hvor der er en nogenlunde kønsmæssig balance. Det giver den bedste dynamik. Men samtidig er både kvinder og mænd bevidste om, at det traditionelle kønsrollemønster trives i gruppearbejdet. Her er et uddrag af diskussionen, som viser, at der også blandt unge er tendenser til stereotype og ulighedsskabende opfattelser af kønnenes evner.

Anne fortæller, at hun, når hun har skrevet sammen med en fyr, ofte er stødt hovedet mod en traditionel kønsopdeling, hvor det blev forventet, at hun gjorde nogle bestemte ting:

"Det irriterede mig helt vildt. (...) Det var fx mig der skulle lave sådan nogle typiske pige-ting, sidde og rette korrektur. Hvorfor skulle det lige være mig; vi var jo lige gode til det. Det er sådan nogle ting, piger bliver sat til" (s. 27).

Mikkel mener, at det jo kan være fordi fyrene ikke kan finde ud af det, hvortil Anne svarer, at så hører de ikke hjemme på danskstudiet! (s. 27).

Mikkel mener også, at der ofte er for meget fokus på 'de bløde områder' på de fag, hvor der er mange kvinder:

"Jeg var ved at blive sindssyg på 4. semester. Det var alt for meget 'tænke-føle' til mig. Det kan godt ske, at det er en fordom fra min side, men jeg tror også, det er derfor mange piger godt kan lide det. Fordi det er et føle og tænke univers, som jeg slet ikke kan forholde mig til. Hey kanon, man kan være kreativ med en computer, det er fedt. Det kan jeg forholde mig til" (side 27).

Efter Jonas' mening interesserer kvinder og mænd sig for noget forskelligt på studiet, hvilket Rikke, der går på samme uddannelse, er meget uenig i. Her er en ordveksling:

"Ovre hos os [på kommunikationsstudiet] er der efter min mening en tendens til (...) at det der med mere tunge teorier, det er fyrene, der sådan går mere åbent til det" (Jonas, s. 27).

"Arg, okay! Det var da vist lige! Det vil jeg lige have nogle eksempler på" (Rikke, side 27).

Jonas bliver afbrudt, men vender senere tilbage til emnet:

"Altså nu blev jeg godt nok jordet før. Det er bare min opfattelse, at nogle gange, når vi diskuterer teoretisk, sådan lidt abstrakt, da det er oftest fyrene, der er mest aktive i dem. Og hvis det bliver det mere praktiske, så er det pigerne, der bliver aktive i diskussionerne. [til Rikke] Du kigger skævt på mig" (s. 27).

Rikke når ikke at svare, inden Anne rimelig ophidset tager ordet:

"I forhold til det jeg sagde før, er det lige præcist det, som jeg løb panden imod, da jeg arbejdede med den der fyr. Det var netop de ting, han sådan bare tog sig af, selvom jeg lige så godt kunne tage mig af det. Hvor jeg blev mere praktisk gris-agtig og sad med de trælse opgaver" (side 28).

Mikkel blander sig i diskussionen:

"Jeg synes ikke nødvendigvis, at der er noget som kvinder og mænd er bedst til, når det kommer til sådan noget som teori. Jeg skrev sammen med en pige, der var enormt dygtig til at få styr på sådan noget fuldstændig sygeligt abstrakt fænomenologi – væren i verden-noget. Jeg sad bare og læste det og fattede ikke en meter. Men så alligevel endte det med, at jeg lavede en perspektivering over det (...) Og det gik skidegodt. Så jeg har ingen tvivl om, at begge køn kan, hvis de først sætter sig ind i det" (s. 28).

Dette forholdsvis fyldige uddrag af diskussionen om kvinders og mænds studiemæssige evner og interesser viser, at stereotype konstruktioner om kønnenes evner trives i bedste velgående. De kvindelige studerende er meget bevidste om, at de kæmper mod stereotype opfattelser af, hvad kvinder og mænd er gode til. Det er også tydeligt, at både Mikkels og Jonas' opfattelser af kvindelige og mandlige studerende bygger på sådanne stereotype opfattelser. Således konstruerer de deres kvindelige medstuderende som overdreven "føleorienterede"; ikke særlige orienterede mod abstrakt teori; og meget praksisorienterede.

Det er kønnede konnotationer, som både fremhæver kønnenes forskellighed og hierarki. Mændene inden for den akademiske verden opfattes som værende mere orienteret mod og bedst til de opgaver, som har den største prestige – nemlig de abstrakt teoretiske. I modsætning hertil opfattes kvinder som værende mere orienteret mod praktiske og følelsesmæssige områder, som står i kontrast til de mere prestigefyldte opgaver.

Mikkels erfaringer fra samarbejde med en teoretisk dygtig kvindelig medstuderende understreger denne kønskonstruktion. For selv om han 'ikke fatter en meter', så fastholder han ikke den kvindelige medstuderende i den hierarkiske dominerende position. I stedet bruger han sit eget arbejde på

perspektivering til at bryde hierarkiet og måske også til at generobre den dominerende position.

Så selv om begge køn går ind for kønsbalance i projektgrupperne og på studierne, er der markante kønsspecifikke forskelle i, hvordan de ligestillingsmæssige perspektiver pt. trives i studiemiljøerne, samtidig med at de kønsbestemte adskillelser og hierarkier reproduceres.

Strategier i forhold til familie og arbejdsliv

I modsætning til de to andre grupper bygger opfattelse af forholdet mellem arbejde og familie for denne gruppe ikke så meget på erfaringer, men mere på de forventninger respondenterne har til fremtidige prioriteringer, når de får jobs, som skal kombineres med familie og eventuelt børn. Derfor er det forholdsvis abstrakt for denne generation at forholde sig til spørgsmålet om forsørgelse. Flere af de unge mænd giver dog udtryk for, at det med at være hovedforsørger hører 1950'erne til, og at det forventer de bestemt ikke at skulle være. Ligeledes siger Camilla og de andre kvindelige respondenter, at de vil have egne penge og derfor ikke være afhængig af en mandlig hovedforsøger (s. 36). Derfor er det overraskende, at både de unge kvinder og mænd tænker forholdet mellem arbejde og familie forholdsvis traditionelt og kønsopdelt. De unge kvinder forventer således ikke, at de vil føle nogen modsætning mellem karriere og familie.

Fx siger Anne, der - som vist i forrige afsnit – for øjeblikket kæmper ihærdigt for at bryde de kønsstereotype opfattelser i studiemiljøet.

”Altså så vigtigt er det ikke for mig at få et superjob. Jeg gider ikke arbejde 60 timer om ugen. For mig er det nogle andre ting, der er vigtigere, langt vigtigere(...). Jeg vil ikke arbejde 60 timer. Og det vil jeg ikke, fordi jeg vil også have en familie. Og jeg føler ikke, jeg som mor vil kunne være en kompetent mor, hvis jeg arbejdede 60 timer om ugen. Det ville jeg simpelthen ikke byde et barn (...) Så det er et valg, jeg har taget. Men det er jo også noget inde i mig selv, der siger, at det synes jeg ikke, man kan byde et barn” (Anne side 35; 37).

Rikke tror heller ikke, at hun får behov for en stor topstilling. Men hun understreger samtidig, at hun i hvert fald heller ikke har behov for, *”at det er mig, der ordner alt derhjemme og laver mad til lillefar kommer hjem!”*(s. 35).

Camilla er mere klar på, at det for hende er OK med en ulige kønsarbejdning både på arbejdsmarkedet og i familien.

”Jeg er slet ikke den type, der gider have en toppost. Jeg vil hellere have et halvdags job og så passe børnene derhjemme og gå og bage og sådan noget. Det siger mig ingenting at skulle have en kæmpe-post (...) Så for mit vedkommende fungerer det meget fint med ligestillingen lige nu. Jeg behøver ikke nogen

kæmpe-løn. Jeg har det fint, som jeg har det nu. Jeg ved bare, at jeg ikke skal sætte mig dyrere, end jeg har pengene” (s.34).

Den forholdsvis stærke ligestillingsorienterede opfattelse, som de unge kvinder gav udtryk for i forhold til de daglige studiemiljøer og i forhold til samfundet mere generelt, ser således ikke ud til at slå igennem i forhold til de prioriteringer, som de forventer at foretage i forhold til arbejde og familie. Selvom de er ambitiøse i forhold til deres uddannelse, er de ikke særligt karriereorienterede. Snarere lægger de vægt på, at de vil have tid til moderskab og husarbejde. Anne ønsker at være en 'kompetent' mor, og Camilla understreger sin orientering mod de hjemlige sysler som kontrast til en toppost, som hun ikke selv synes, hun passer til. Kvinderne konstruerer således sig selv som mindre karriereorienterede og mere familieorienterede end mænd. Men selv om denne kønsopdeling kan forekomme ganske traditionel er den kvalitativt anderledes end for informanterne fra krisegenerationen.

Det skyldes *for det første*, at de unge kvinders prioriteringer bygger på refleksive valg og egen autonomi. De bruger ikke som de ældste informanter fx udtrykket ”sådan er det bare”, fordi de har reflekteret over flere muligheder. Samtidig hermed positionerer de sig gennem konstruktionen af kommende forældre-/moderskab i modsætning til en ligestillingsopfattelse, hvor karriereorienteringen efter deres mening har haft højere kvindepolitisk prioritet end moderskab. *For det andet* bygger de unge kvinders valg og prioriteringer ikke på et kønsdominansforhold. De unge lægger således vægt på, at de skal kunne forsørge sig selv, og at mere tid i familien ikke skal bruges til at servicere en mandlige partner.

Ser vi på de unge mænds forventninger til kommende arbejdsliv- og familieliv ser de som nævnt ikke sig selv som hovedforsørgere. Men hvordan ser de på sig selv som omsorgsgivere fx i forhold til barselsorlov?

Fx er de enige om, at det er en god ide at forbeholde en del af barselsorloven til mænd. Men samtidig er det tydeligt, at flere af dem ser et dilemma mellem indførelse af skærpede regler, fx i form af kvoter, på området og så 'det frie valg'. Fx giver Jonas udtryk for, at det vil være vanskeligt at

”sige til mænd, at nu skal I gå fra jeres arbejde og hjem og være ved jeres unger. Hvad nu hvis de har mest lyst til at banke deres eget firma op? (...) ”Jeg kan godt se pointen, og i nogle tilfælde vil det være en god ide. Men jeg synes også, at man risikerer, at det bliver noget bureaukrati og hvem er det, der bestemmer, at nu skal vi faktisk have den her lovgivning? (...)Uha, det er svært. Kan man sige tvungen barselsorlov til en eller anden som har sit eget firma?(...) Jeg er lidt skeptisk overfor den der med at tvinge (...)Hvis det bliver noget med at gribe ind i det enkelte menneskes ret og frihed” (s. 33) (Jonas, side 31;32;33).

Martin er ikke enig og har en anden frihedsopfattelse end de andre respondenter: *”Men kan man ikke nogen gange blive nødt til at bruge tvang? Rent ud sagt: For fanden, hvis man vil opnå et eller andet mål, om at man vil have noget mere ligestilling og man har den målsætning om, at det er det resultat, man vil nå, så kan man måske være nødt til, at putte noget mere tvang ind i den lovgivning, som skal sikre målet. Fordi ellers så bliver det sådan noget: Jeg vil ikke og jeg vil godt og jeg vil ikke alligevel. Så opnår man ikke noget”* (s. 32).

Mikkel er uenig med Martin og mener ikke, at tvang nogen sinde har løst noget. Mikkels betæneligheder er dog i lige så høj grad styret af nogle kønsstereotype opfattelser af kvinders og mænds forældreskab:

”(...) kvindernes tilknytning til barnet, og at barnet også har et meget større behov for at være sammen med moderen, så jeg tror hun har en helt anderledes vægt for familien og på arbejdet. Og også mentalt sat på det, på en helt anden måde, end mænd er. Det tror jeg” (s. 34).

Selvom mændene således synes, det er en god ide at forbeholde en del af barselsorloven til mænd, så har hovedparten af dem i realiteten svært ved at se, hvordan den skal fungere i praksis. De er bekymrede for, om det kan forenes med den forventede karriere, men også om det vil føre til for stort et tab af ”frihed til selv at vælge”, hvilket Mikkel er den mest klare eksponent for. Martins synspunkt er anderledes, idet han støtter den tvungne barselsorlov til mænd og nødvendigheden af, at der formuleres brugbare politikere på et område, hvis det skal ændres.

Ser vi på de unges opvækstfamilier ser det ud til, at selvom de unges forældre ikke har praktiseret det store opbrud i det traditionelle kønsrolle mønster eller har eksperimenteret med alternative samlivsformer, så har der især i forhold til børneomsorg været en forholdsvis høj grad af ligestilling. Dette aktive forældreskab lægger de unge meget vægt på som noget, de forventer at videreføre i egen familie:

”Ja, jeg synes godt nok, det er et svært spørgsmål. Altså, min far var forholdsvis meget hos os, da vi var små. Og det håber jeg da på, at jeg også kan være ved mine” (Jonas, s. 41).

”Jamen jeg tror også, at min mor og far tog lige meget del i min opdragelse, så der har jeg heller ikke en eller anden, at sådan skal det i hvert fald ikke være – agtigt” (Rikke, s. 41).

”Altså, jeg tror faktisk ikke, at mit liv med børn bliver det samme som mine forældres. Jeg tror, min kæreste bliver langt mere nærværende i mine børns liv,

end min far var i mit. Hvor han mere var ude og arbejde. Det tror jeg, bliver den største forskel, tror jeg” (Anne, s. 41).

Holdninger til kønspolitiske spørgsmål og bevægelser

De unge informanter mener, at Rødstrømpebevægelsen havde sin berettigelse i sin tid. Fx var det et led i at bryde med 1950ernes kvinderolle. Men i dag vil en kvindekamp, der lægger skylden på mændene, nærmest være latterlig, mener Anne, der fortsætter:

”Nu kan man jo også bare se på os. Ja, men det er fint nok. Vi vil godt gå hjemme og have et halvtidsjob. Hvor mange ville have sagt det i 1970erne? Jeg tror, der er ved at ske en ændring – i hvert fald i forhold til vores generation. Ikke at vi er ved at falde tilbage til et gammelt kønsrollemønster, men er ved at finde et andet” (s. 37).

Ligeledes har de unge mænd stort set ikke noget kendskab til den nye mandebevægelse. Jonas har dog i medierne stødt på Foreningen Far og synes de var *”enormt dumme at høre på. Virkelig!”* (s. 39). Tilknytningen til de kønspolitiske diskurser omkring interviewtidspunktet er også forholdsvis svag.

Kun en enkelt af kvinderne har hørt om bogen *Fisseflokken*, men ingen har læst den og der er slet ingen identifikation med nyfeminismen. Tværtimod udtrykker de kvindelige respondenter, at de ikke føler sig undertrykt, og de mener, at de kvinder, der i dag fremfører de nyfeministiske synspunkter, må leve i parforhold, hvor de føler sig undertrykt (s. 38).

Det er meget tydeligt, at spørgsmålet om undertrykkelse opfattes som et individuelt spørgsmål. Selv om der lægges op til refleksioner over kollektive strategier og fælles erfaringer blandt unge kvinder, svares der hele tiden ud fra én selv: *”Jeg tænker, at jeg kan godt forstå, at der er nogen, der har behov for det [kollektive diskussioner om køn og ligestilling]. Men jeg har ikke selv behov for det. Jeg føler mig ikke undertrykt i mit forhold”* (Rikke, s. 38).

Ser vi på opfattelsen af ligestilling i politik er der enighed om, at det er vigtigt med en bedre kønsbalance i politik, men at den skal komme af sig selv. Jeg tror, *”at hvis det får lov til at gå sin naturlige gang, så tror jeg også, at der kommer flere kvinder ind”* (Mikkel, side 29).

Rikke fremhæver Norge som et ekstremt tilfælde med brug af kvoter for kvinder i politik. Efter hendes opfattelse står dette i modsætning til kvalifikationer (s. 28). Heller ikke tankegangen om, at balancere køn i en regering på forhånd opfattes som en god ide – Bliver det bedre af det! Det bliver lidt for meget! (s. 29).

Mikkel mener ikke, at det er en tilfældighed, vi ikke har haft nogen kvindelig statsminister i Danmark, men til gengæld flere kvindelige socialministre. Det

skyldes efter hans mening, at ”de [kvinderne] er mere følsomme og mere bløde i sværen. Det er nok ikke helt tilfældigt, at det forholder sig sådan (s. 29).

Nogle af de andre unge mænd bakker op om Mikkel's vurdering, og de mener, at der er forskel på kvinders og mænds ’følsomhed’.

Anne og Rikke er ikke enige i disse betragtninger og mener mere, at det handler om magt: ”Det er præcist som på mit studium. Kvinder søger ikke, fordi de ved ... de kan godt lægge to og to sammen” (Anne, s. 30).

Rikke fremhæver i forlængelse heraf den kønsbestemte arbejdsdeling, hvor forventning om børn og barsel ofte stiller kvinder nogle dårligere betingelser end mænd. Derfor mener hun også, at det er en god ide at have regler om ligestilling i politik. Blot mener hun heller ikke, at det skal være kvoter.

Selvom 90er-generationen således synes det er vigtigt med mere ligestilling i politik, så har de vanskeligt ved at udpege brugbare strategier. Som på andre områder er de kritiske over for brug af kvoter, som de mener, står i modsætning til kvalifikationer. I forhold til forklaringen på kønsforskelle i politik lægger de unge kvinder og mænd vægt på noget forskelligt. For mens de unge mænd forklarer uligestillingen med kønsstereotype opfattelser, der lægger vægt på kønnenes (essentielle) forskelle, lægger de unge kvinder mere vægt på at magt og kønsbestemt arbejdsdeling giver kvinder og mænd forskellige muligheder i politik.

Opsamling

Sammenfattende kan man sige, at de unges kønspolitiske identiteter indeholder en række modsætninger. På de ene side er de stærkt orienteret mod reel ligestilling mellem kønnene, men på den anden side ser de kun få eller ingen brugbare strategier, hvilket givetvis hænger sammen med et forholdsvis svagt kendskab til og orientering mod aktuelle ligestillingsstrategier i form af fx regler eller kvoter. Men det skyldes formentlig også, at der i de unges konstruktioner af sig selv som kønnede individer er nogle indbyggede ambivalenser mellem fx et ønske om mere lighed og en insisteren på frie, individuelle og refleksive valg.

Eksempelvis understreger de unge kvinder behovet for autonomi og selvbestemmelse. *Hverken mændene, staten eller på forhånd definerede ligestillingspolitikker eller kvindepolitiske diskurser skal bestemme, hvordan de skal disponere og prioritere i deres liv.* Hvis de har lyst til at prioritere børnene højere, end de mener fx Rødstrømperne gjorde det i 1970'erne, insisterer de på retten til dette. De lægger vægt på, at arbejde/karriereorientering ikke er alt, og de forventer, at familie/børn kommer til at spille en stor rolle, når den tid kommer. Men samtidig er de opmærksomme på både på samfundets generelle kønsuligheder og på de uretfærdigheder, de støder på i hverdagen i form af

stereotype og undertrykkende konstruktioner af kvindelige og mandlige studerende. På den måde er der en modsætning mellem på den ene side de kønsbestemte uligheder, der er forankret i både samfundets strukturer og de subjektive orienteringsmåder, og på den anden side troen på, at ligheden skabes gennem frie valg.

For mændene er autonomi og selvbestemmelse også på dagsordenen, men for dem er der også stærke modsætninger mellem idealer og praksis. Fx ligger der et stort dilemma mellem karriere og familie (i forhold til barselsorlov). Grundlæggende er de unge betænkelige ved kvoter, som de opfatter som tvang, der står i modsætning til den vægt, som de fleste af mændene lægger på frihed i forhold til valgmuligheder.

Litteratur

Alsted, Jakob (2001): *De menneskelige samfunds udvikling. En kritisk introduktion til historisk sociologi*. Roskilde Universitetsforlag.

Andersen, Johannes, Ann-Dorte Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim og Lars Torpe (1993): *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.

Andersen, Johannes & Lars Torpe (red.) (1994): *Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab*. Herning: Systime.

Andersen, Johannes (1998): "Generationer med egen valgkamp", i Johannes Andersen m.fl. (red.) *Vælgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget, 1998*. Århus: Systime.

Andersen, Johannes og Jørgen Goul Andersen (2003): "Køn, alder og uddannelse. De unge mænds sejr", i Goul Andersen, Jørgen og Ole Borre (2003) *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Århus: Systime.Academic, pp. 189-207.

Bang, Henrik P. & Torben B. Dyrberg (2001): *Demo-elitism and ordinary politics*. Paper fremlagt på The 2nd conference for the Scottish-Nordic network of political scientists, Göteborg, 25-26. maj.

Beck, Ulrich (1994): "The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization", i Ulrich Beck et al. *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Oxford:Polity Press, pp. 1-55

Bender, Henning m.fl. (1998): *Aalborg Historie 6: Arbejderbevægelsen i Aalborg 1970-1970*, AOF Aalborg.

Bergqvist, Christina, Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen, Viveca Ramstedt-Silén, Nina C. Raaum & Audur Styrkasdottir (red.). (1999): *Likestilte demokratier? Kjönn og politik i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bjerrum Nielsen, Harriet & Monica Rudberg (2000): "Gender, Love and Education in Three Generations: The Way Out and Up", *The European Journal of Women's Studies*. Vol 7, nr. 4, pp. 423-455.

Borchorst, Anette og Birte Siim (1986) [1984]: *Kvinder i velfærdsstaten – mellem moderskab og lønarbejde gennem 100 år*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, Serie om Kvindeforskning nr. 16.

Borchorst, Anette, Ann-Dorte Christensen og Birte Siim (2002): "Diskurser om køn, magt og politik i Skandinavien", pp. 247-266 i Anette Borchorst (red.). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Butler, Judith (1990): "Gender Trouble, Feminist Theory, and Psychoanalytic Discourse", i Nicolson, Linda (red.). *Feminism/Postfeminism*. New York:Routledge.

Christensen, Ann-Dorte (2007): "Young Women's Attitudes towards Feminism and Gender Equality" i Christina Carlsson-Wetterberg, Kari Melby, & Anna-Birte Ravn (eds.) I *Gender Equality and Welfare Politics in Scandinavia: The Limits of Political Ambition?*, Policy Press (in press).

Christensen, Ann-Dorte (2003): *Fortællinger om identitet og magt. Unge kvinder i senmoderniteten*. Århus: Magtudredningen.

Christensen, Ann-Dorte (2004): "Politiske identiteter i senmoderniteten – belyst gennem unge kvinders fortællinger om politik og identitet", i *Dansk Sociologi* nr. 1, 15 årg., pp. 31-45.

Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (2001): *Køn, demokrati og modernitet. Mod nye politiske identiteter*. København: Hans Reitzels Forlag.

Collins, Patricia Hill (2000): "It's all in the family: Intersections of Gender, Race and Nation". i Narayan, Uma & Sandra Harding *Decentering the center: Philosophy for a multicultural, postcolonial and feminist world*. Indiana University Press 2000.

Emerek, Ruth m.fl. (1982): *Kvinder i byen. Aalborg omkring år 1900*. Strandbergs Forlag.

Emerek, Ruth og Birte Siim (1976): *Kvinders arbejds- og levevilkår – belyst gennem kvinder i tobaksindustrien*. Århus: Modtryk.

Frønes, Ivar & Ragnhild Brusdal (2000): *På sporet av den nye tid*. Bergen: Fagbokforlaget.

Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, Antony (2003): *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag. (dansk oversættelse af af Giddens, 1991)

Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe og Johannes Andersen (2000). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. DemokratiProjektet. København: Jurist og Økonomforbundets forlag.

Goul Andersen, Jørgen (2000b): "Magt og afmagt. Nyt perspektiv på 'political efficacy'" i Jørgen Goul Andersen et al. *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*, s. 123-152. København: Jurist og Økonomforbundets forlag.

Halkier, Bente (2002): *Fokusgrupper*. Roskilde Universitetsforlag.

Hernes, Helga Maria (1987): *Welfare State and Women Power*. Oslo: Norwegian University Press.

Hall, Stuart (1991): "Old and New Identities, Old and New Ethnicities". I King, Anthony D. (red.) *Culture, Globalization and the World-System. Contemporary Conditions for the Representation og Identity*. New York: MacMillan.

Hall, Stuart (1996): "Introduction: Who Needs 'Identity'?" I Hall, Stuart et al. (red) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publ.

Hansen, Erik Jørgen (1995): *En generation blev voksen. Den første velfærdsgeneration*. København: Socialforskningsinstituttet, Rapport 95:8.

Hirdman, Yvonne (1990): "Genussystemet", *Demokrati och makt i Sverige*. Maktudredningen huvudrapport, SOU:1990:44, Stockholm.

Jennings M. & R.G. Niemi (1981): *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and their Parents*, Princeton: Princeton University Press.

Kimmel, Michael S. (2000): *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.

Mannheim, Karl (1952): "The Problem of Generations", i *Essays on the Sociology of Knowledge*. London:Routledge & Keagan Poul Ltd.

Milbrath, Lester W. (1965): *Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics*. Chicago. Rand McMally & Company.

Rostgaard, Marianne og Inger Bladt (2004): "Tobakken i byen. C.W. Obels Tobaksfabrik 1787-1995". Aalborgbogen 2004: Aalborg Stadsarkiv/Aalborg Historisk Museum.

Skeggs, Beverley (1997): *Formation of Class and Gender*. London: Sage Publ.

Søndergaard, Dorte Marie (1996): *Tegnet på kroppen. Køn: koder og konstruktioner blandt unge voksne i akademien*. København:Museum Tusulanums Forlag (2. oplag).

Tilly, Charles (2002): *Stories, Identities and Political Change*. Lanham: Rowman & Littlefield Publ. Inc.

Tobiasen, Mette (2005): "Politisk forbrug – en kvalitativ analyse". AAU, Institut for Økonomi, Politik & Forvaltning. Arbejdsrapport.

Svensson, Palle & Lise Togeby (1986): *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse: årsager og konsekvenser belyst ved en ungdomsundersøgelse*. Århus: Politica.

Søndergaard, Dorte Marie (2000) [1996]: Tegnet på kroppen. Køn: Koder og konstruktioner blandt unge voksne i academia. København: Museum Tusulanums Forlag.

Torpe, Lars (1994). "Legitimitet og demokratisk fællesskab", pp. 11-56 i Johannes Andersen & Lars Torpe (red.): *Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab*. Herning: Forlaget System.

Verba, Sidney og Norman H. Nie (1972): *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*, New York: Harper and Row.

West, Candace & Zimmerman, Don (1987): "Doing Gender", I *Gender & Society*, vol 1, nr. 2, pp. 125-151.

Ziehe, Thomas (1989): *Ambivalenser og mangfoldighed. Tekster om ungdom, skole, æstetik, kultur*. København: Politisk Revy.

Ziehe, Thomas (1997): "Individualisering som et kulturelt forandrende selvforhold" i *Social Kritik* nr. 52-53pp. 129-135.

Publikationer i FREIA's skriftserie:

1. Karin Widerberg: Udfordringer til kvinneforskningen i 1990'erne - foredrag på Center for Kvinneforskning i Aalborg 10.5.90, 1992
2. Feminist Research. Aalborg University. Report 1976-1991, 1992
3. Ann-Dorte Christensen: Kvinder i den nye fredsbevægelse i Danmark - mellem køkkenruller, resolutioner og teltpæle, 1992
4. Ulla Koch: Uformel økonomi og social arbejdsdeling - en fortælling om tværfaglighed og det umuliges kunst, 1992
5. Marianne Rostgaard: Kvindearbejde og kønsarbejdsdeling i tekstilindustrien i Danmark ca. 1830 - 1915, 1992
6. Inger Agger: Køn og krænkelse - om politisk vold mod kvinder, 1992
7. Margrethe Holm Andersen: Heks, hore eller heltinde? - et case-studie om tanzanianske kvinders politiske deltagelse og kønsideologier i forandring, 1993
8. Ulla Koch: A Feminist Political Economics of Integration in the European Community - an outline, 1993
9. Susanne Thorbek: Urbanization, Slum Culture, Gender Struggle and Women's Identity, 1993
10. Susanne Thorbek: Køn og Urbanisering, 1994
11. Poul Knopp Damkjær: Kvinder & rektorstillinger - et indlæg i ligestillingsdebatten, 1994
12. Birte Siim: Det kønnede demokrati - kvinders medborgerskab i de skandinaviske velfærdsstater, 1994
13. Anna-Birte Ravn: Kønsarbejdsdeling - diskurs og magt, 1994.
14. Bente Rosenbeck: Med kønnet tilbage til den politiske historie, 1994
15. Jytte Bang og Susanne Stubgaard: Piger og fysik i gymnasiet, 1994
16. Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg: Jenter og gutter i forandring, 1994
17. Jane Lewis: Gender, Family and the Study of Welfare 'Regimes', 1995
18. Iris Rittenhofer: A Roll in the Hay with the Director: The Manager in a Genderhistorical Perspective, 1995
19. Ruth Emerek: On the Subject of Measuring Women's (and Men's) Participation in the Labour Market, 1995
20. Maren Bak: Family Research and Theory in Denmark: A Literature Review, 1995

21. Ann-Dorte Christensen & Birte Siim: Gender, Citizenship and Political Mobilization, 1995
22. Hanne Marlene Dahl: Contemporary Theories of Patriarchy - Like a Bird without Wings? Power, Signification and Gender in the Reproduction of Patriarchy, 1995
23. Lene Klitrose: Moving far beyond the Separated Fields of Patriarchal Scholarship: the Qualitative Leap of Philosophical Daring, 1995
24. Ulla Koch: Omsorgsbegrebet i lyset af international økonomisk integration - begrebs- og metodediskussion, 1995
25. Karen Sjørup: Patriarkatet og det kvindelige subjekt, 1995
26. Susanne Thorbek: Women's Participation in Slum Organizations - Does it Make a Difference?, 1995
27. Mette Groes: Kvinder laver daghøjskoler for kvinder, 1995
28. Signe Arnfred: Conceptualizing Gender, 1995
29. Durre Ahmed: Essence and Diversity in Gender Research, 1995
30. Ann Schlyter: Women's Responses to Political Changes in Southern Africa - Common Grounds and differences, 1995
31. Diana Mulinari: Thinking about Feminism, 1995
32. Susanne Thorbek: Global Context - Local Concepts, 1995
33. Sylvia Walby: Key Concepts in Feminist Theory, 1996
34. Yvonne Hirdman: Key Concepts in Feminist Theory – Analysing Gender and Welfare, 1996
35. Anna Alten: The Incompatibility of Entrepreneurship and Femininity: A Dilemma for Women, 1996
36. Jane Lewis: Equality, Difference and Gender in Twentieth Century Welfare States, 1996
37. Eileen Drew: Key Concepts Employed to Understand Gender in Relation to the Labour Market, 1996
38. Ilona Ostner: Individualization, Breadwinner Norms, and Family Obligations. Gender Sensitive Concepts in Comparative Welfare, 1996
39. Feminist Research. Aalborg University. Report 1996-1999, 1997
40. Ruth Lister: Engendering Citizenship, Work and Care, 1997
41. Ruth Lister: Citizen or Stakeholder. Policies to combat social exclusion and promote social justice in the UK, 1997

42. Anne Showstack Sassoon: *Beyond Pessimism of the Intelligence: Agendas for Social Justice and Change*, 1997
43. Lilja Mósesdóttir: *Breaking the Boundaries: Women's Encounter with the State in Sweden, Germany and the United States*, 1997 Labour Market, 1996
44. Ruth Emerek, Jeanette E. Dahl og Vibeke Jakobsen: *Migrant Women on the Danish Labour Market*, 2000
45. Birte Siim: *Dilemmas of Citizenship in Denmark – Lone Mothers between Work and Care*, 1999
46. Iris Rittenhofer: *Historicizing the "Glass Ceiling". The engendering of difference in German and Danish media presentations of leadershipdebates 1960 – 1989*, 2000
47. Chiara Bertone: *Familiens rolle i og kvinders krav til de sydeuropæiske velfærdsstater: et studie om Italien*, 1999
48. Margareta Bäck-Wiklund: *Senmodernt familjeliv och föräldraskap – om traditionella roller och nya identiteter*, 2001
49. Pernille Tanggaard Andersen: *Retten til at vælge fællesskab – Yngre ufaglærte kvinders opfattelse af og praksis om fællesskab og solidaritet*, 2002
50. Birte Siim: *Feministiske bidrag til politisk teori*, 2003
51. Anna-Birte Ravn: *Economic Citizenship: Debates on Gender and Tax Legislation in Denmark, 1903-83*, 2004
52. Christina Fiig: *En feministisk offentlighed – Ph. D-forelæsning, Aalborg Universitet den 23. september 2004*
53. Ann-Dorte Christensen: *The Danish Gender Model and New Political Identities among Young Women*, 2004
54. Hege Skjeie: *Trosfrihet og Diskrimineringsvern*, 2005
55. Kathleen B. Jones: *Reflections on Violence and Gender in an Era of Globalization: A Philosophical Journey with Hannah Arendt*, 2005
56. Gunhild Agger: *Køn i Matador og Krøniken*, 2005
57. Tina Kjær Bach: *Kvinder i kommunalpolitik – rapport udarbejdet for Ligestillingsafdelingen*, 2005
58. Birte Siim: *Køn, magt og medborgerskab i en globaliseret verden*, 2005
59. Kirsten Sværke: *Nyfeminisme og nye kønsidentiteter*, 2005
60. Anette Borchorst: *Daddy Leave and Gender Equality – the Danish Case in a Scandinavian Perspective*, 2006

61. Yvonne Mørck: Why not intersectionality? A concept at work in modern complex societies. Intersectionality and class travels, 2006
62. Daniel Gustafsson: Gender Integration and the Swedish Armed Forces: The Case of Sexual Harassment and Prostitution, 2006
63. Lise Rolandsen Agustín: Demokrati i det transnationale rum: En diskussion af civilsamfundsaktørernes demokratiseringspotentialer i den europæiske kontekst, 2007.
64. Ann-Dorte Christensen & Mette Tobiasen: Politiske identiteter og kønspolitiske holdninger i tre generationer, 2007.